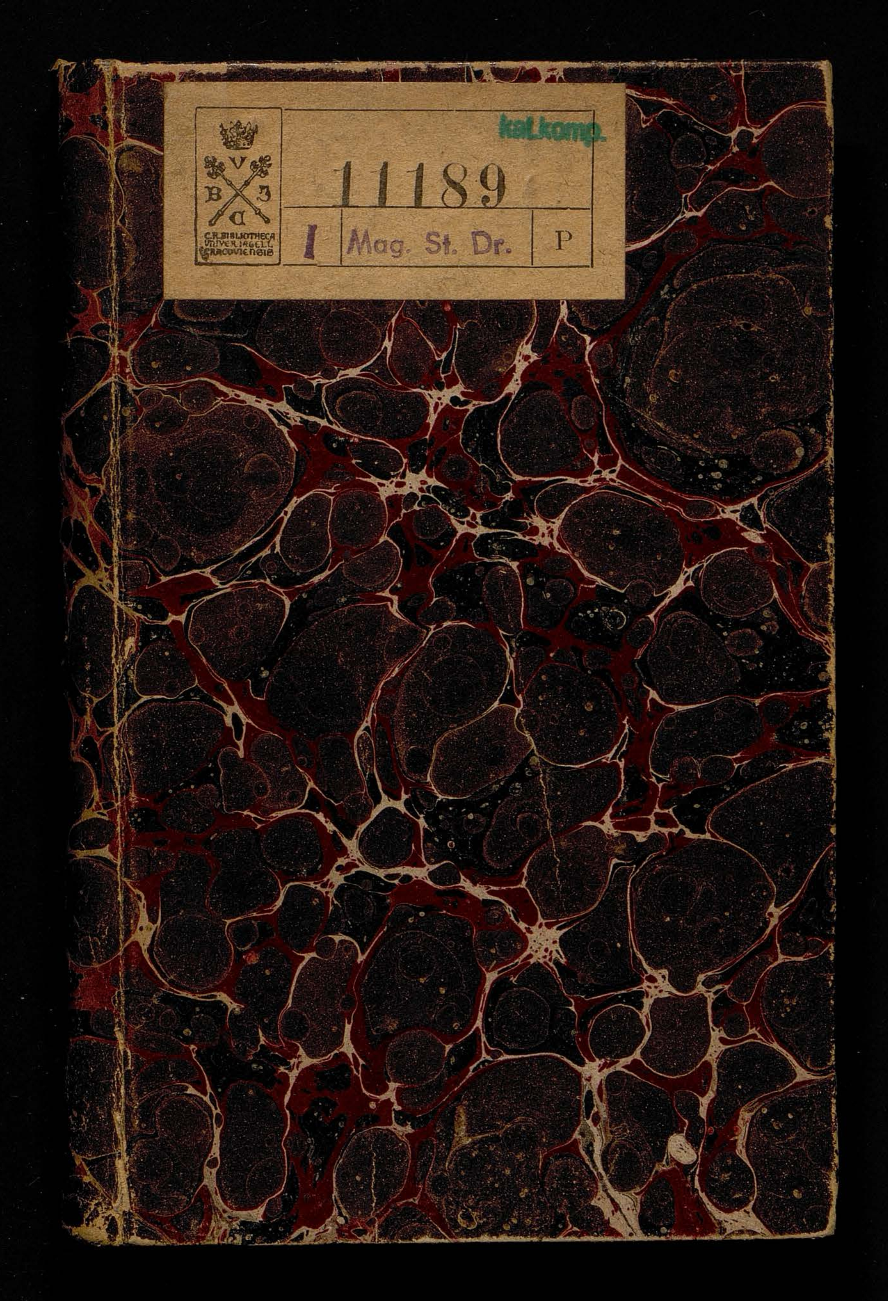
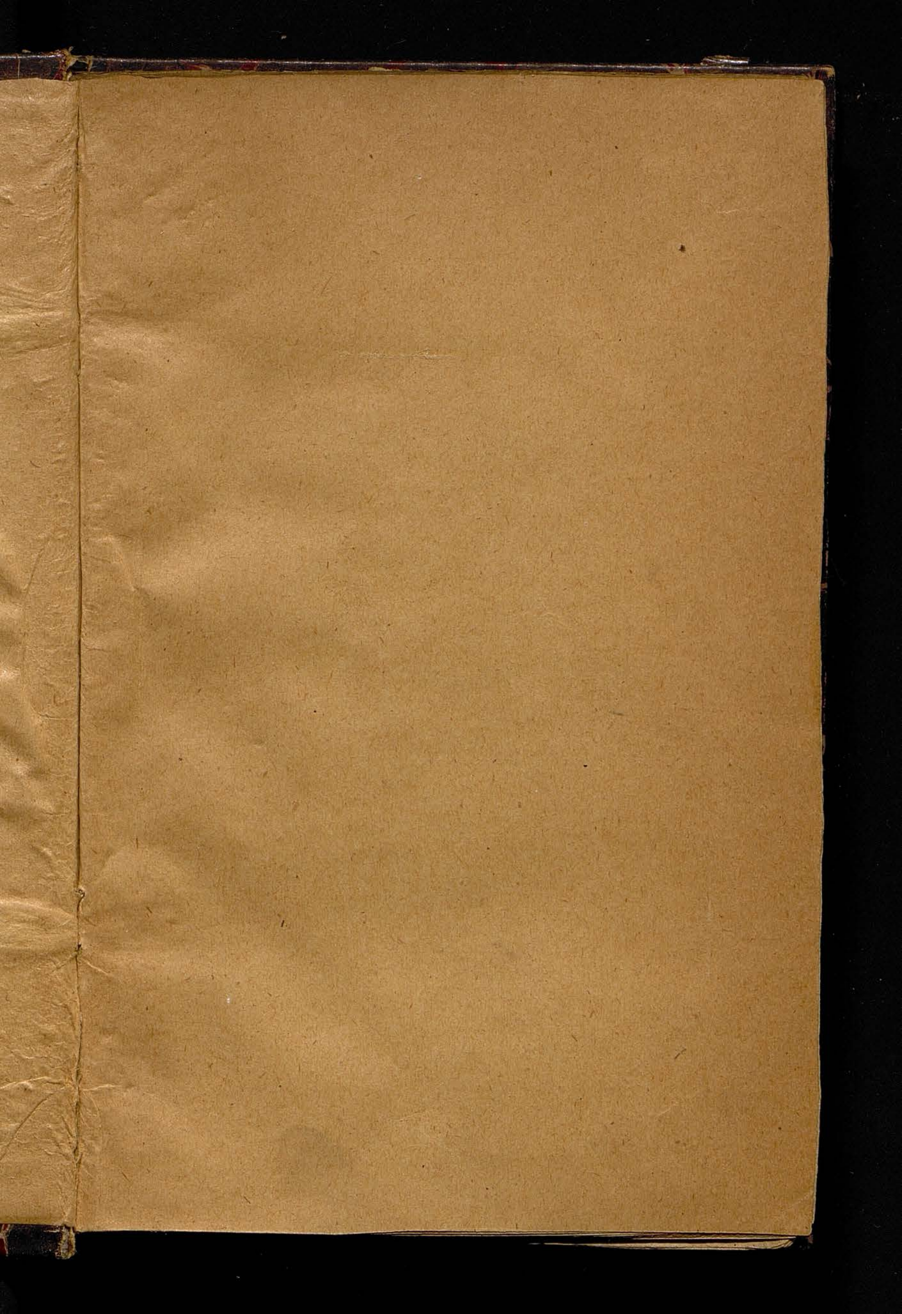
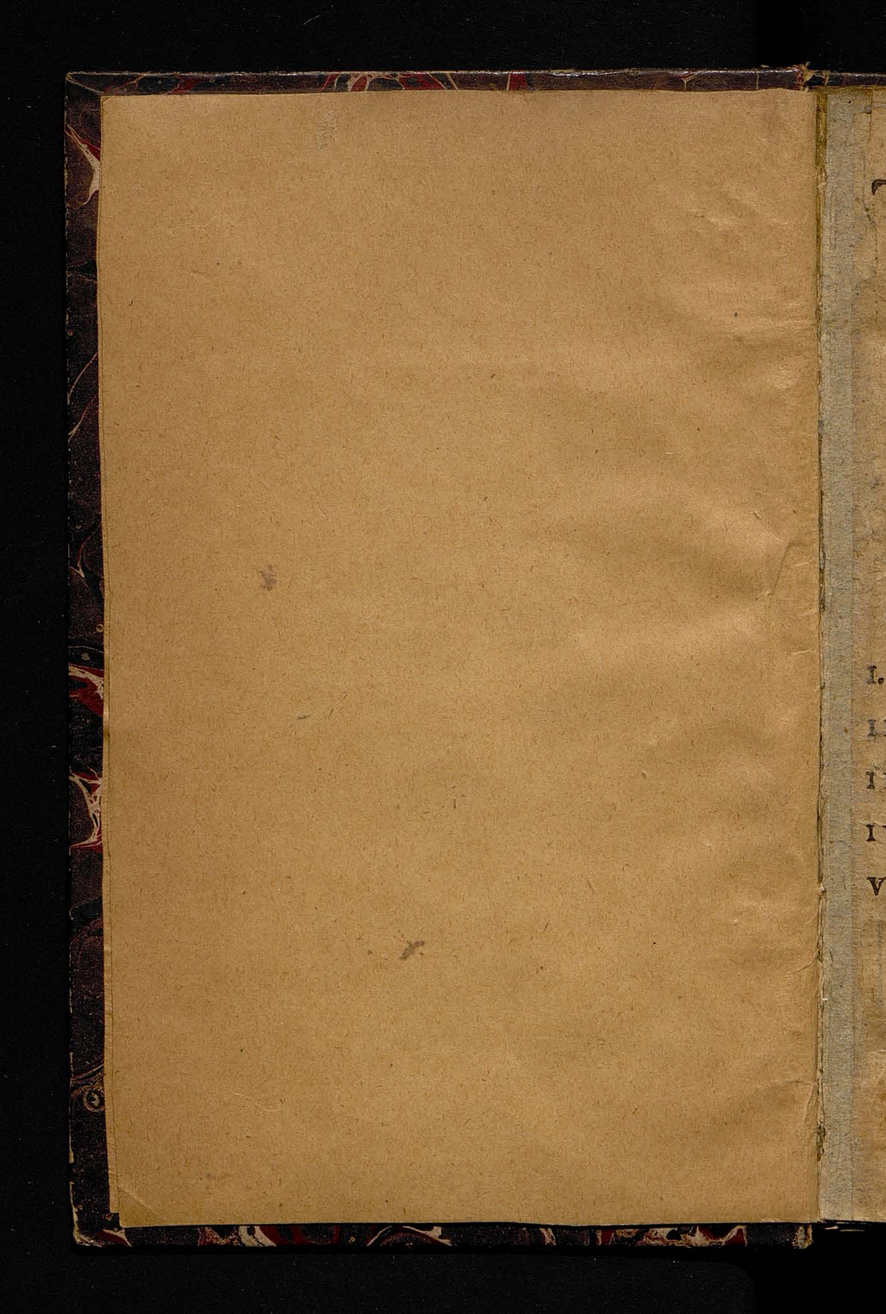

V
B J
C
C.R. BIBLIOTHECA
UNIVER. IAGELL.
CRACOVIENSIS
kat.komp.
11189
I
Mag. St. Dr.
P

M. T. C.
TRIUM DE OFFICIIS LIBRORUM,

IN QUIBUS

Rectitudo Vitæ & Morum continetur,

TRILINGUIS EAQUE BREVIS

EPITOME.

Adolescentulorum intelligentiæ & Memoriæ accommodata.

ACCESSIT SERIES ET ORDO BREVIS.

I. Omnium librorum, quibus Cicero universam Philosophiam complexus est.

II. De Philosophandi more apud Græcos, & quòd eandem consuetudinem Cicero sit secutus.

III. De Philosophiæ origine, definitione & Sapientiæ discrimine.

IV. De legentium tali profectu, qualis est rerum & Authorum lectio.

V. Comparatio Ciceronis librorum, cum Aristotelis libris Philosophicis.

Studio

ADAMI THOBOLII.

THORUNII

Ex typographia Augustini Ferberi.

ANNO M. DC. XI.

Virtus.

VIRTUS est affectio animi constans, conveniensq́;, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa per se suasponte, separata etiam utilitate, laudabilis. Ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisq́; recta ratio: quanquam ipsa virtus rectissimè recta ratio dici potest. 4. Tuscul.

Sophia.

Deinceps omnium virtutum illa Sapientia, quam σοφίαν Græci vocanr, rerum est divinarum atque humanarum scientia. 1. Offic.

GENEROSA INDOLE
ET PERANTIQUA NOBILITATE
Adoleſcentibus

DD: STANISLAO
ET
JOHANNI SBASCIIS, Magnifici & Generoſi Domini

D: ABRAHAMI
SBASKI de Sbaſsin &c. literarum & literatorum Patroni magni Filiis.

S. P.

ADAMUS THOBOLIUS.

MUlta ſunt, quæ ad debita ac ſtabilia Honeſtatis vitæq; Officia nos pertrahunt, Adoleſcentes Generoſiſſimi, q̃ parare, quæ ſequi, q̃ expetere, atq; optare univerſi debemus: niſi implicati variis erroribus alii aliis, ab ipſa veriſſima recti notione deducamur opinione falſa, quod & Lyricus ſenſit, cum iniquit,

Nemo quam sibi sortem seu ratio dederit: seu sors objecerit: illa contentus vivit.

Verùm ex omni mortalium numero, ii soli regia ad felicitatem gradiuntur via; qui post Deum ad Virtutem amplectendam & adipiscendam, rectam honestè vivendi rationem, omnemq; industriam atq; operam contulerunt.

Id quod sanè faciunt, qui Generosis sunt & præstantibus ingeniis, altissimoq; animo, tùm adolescentes, tùm viri: qui ex veris Sacræ Scripturæ fontibus cognito inprimis æterno illo & vero bono, tandem solidam illam Sapientiam facilè consequuntur & possident.

Qui verò in eo ipso exercendarum virtutum deserunt studium nunquam veram illam consequentur Sapientiam, atq; sic innumeris implicantur erroribus, & per diversos eosq; cæcos oberrant calles, sequuntur anfractus devios, labuntur in præceps, nec ad justam & veram vitæ normam suas perducent actiones.

Investiganda igitur, & quærenda omni studio est illa ipsa Sapientia, tùm inventa colenda est, & omni studio exercenda exoptata virtus: ut sic perspecta undiq; certa veritate, quam Sapientia pollicetur, & laudabiliter vi-

ter vivere, & cum recto conſcientiæ bono felices eſſe poſſemus.

Verumenimverò, cum hoc ipſum Romani eloquii princeps & Philoſophus Cicero in libris de officiis, ex Naturæ legibus deductis Virtutibus, quibus & Politiæ, & Oeconomiæ gubernantur, eximiè doceat: qui omnium eruditorum calculo, tam formandis moribus, quàm in communibus vitæ officiis honeſtè dirigendis maximam merentur laudem. Nec injuriâ. Habent enim plùs doctrinæ, quàm fortè multæ multorum Philoſophorum ſubtiles & uſui communi parùm accommodatæ diſputationes.

Nam non ſolùm Virtutum vim nobis explicant, ſed & Adoleſcens diſcendi cupidus, Latinæ linguæ puritatem & elegantiam inde hauriet, & benè diſſerendi facultatem capiet: Vir quoq; Politicus in Regimine Reipublicæ conſtitutus, conſilia ſalutaria, pro communi bono ad Juſtitiæ & Prudentiæ normam dirigi oportere hinc cernet evidenter.

Deniq̀ue quilibet in quocunq; vitæ ſtatu & conditione poſitus, quid eum ſequi deceat, quid fugere opus ſit, ex his officiorum diſcet libris.

Sed nolo nunc actum agere: Quandoquidem hos libros veris & multis laudibus

Viri eruditi lectoribus commendaverunt, ideo & judicii mei laudem supervacaneam esse puto: Tantùm illud addam ex doctissimorum virorum sententia: Ea quæ tribus hisce de officiis libris à Cicerone docentur, talia esse, ut paucissimis immutatis, quæ à Chistianæ religionis præceptis planè abhorrent, nihil magis institutis Christianæ fidei consentaneum, nihil Christiano homine dignius, ex Ethnicæ Philosophiæ fontibus hauriri possit: Proinde hi libri, tanquam officii nostri monitores, nunquam de manibus discentium] sunt deponendi: immò verò in omni nostra tum publica, tùm etiam privata actione, consiliariorum vice, apud nos fungi debent.

Maximè cum hæc eadem Ciceronis Officia D. Ambrosius, ita ad Christianismum transtulerit, ut correcto gentilitio errore, præclarè exemplis sacris illustrata habeamus.

Cæterùm, quia non nisi frequenti & attento studio depræhendi possunt, quæ magna dicendi & instituendi peritia summus ille & Philosophus & Orator conscripsit: nec Juventus nondum satis judicio confirmato rei cardinem ob ingenii imbecillitatem valet apprehendere: imò verò & illi, qui negotiorum mole occupati, legendiq; ocio eorum,

quæ prolixiùs ſunt ſcripta, deſtituti, aut tædio capti, res præcipuas & maximas antehac non ſine magno paratas ſudore libenter in memoriam revocant, ideò gratum eſt iis, brevi compendio rurſus rerum per oblivionem deperditarum recordari.

Ea de cauſa ego quoque doctorum virorum veſtigia ſecutus, quorum Minerua elimata, ingenium altum, eruditio celebris: tres illos de Officiis libros, in aliſſimo Ethices & Virtutum pelago à Cicerone graviter deſcriptos, ſingulari hac Epitoma, triplici lingua (exiguis licet literarum remis inſtructus, & Oeconomicæ vitæ negociis diſtrictus) donatos, ceu teſtem meæ perpetuæ in Magnificum veſtrum Dominum Parentem obſervantiæ offero, ac veſtræ quoq; huic ætati Juvenili dicatos eſſe volo.

Quamvis verò, ſummus ille Ariſtoteles in ſuis ad Nicomachum Ethicis dubitarit, an Juvenis eſſet idoneus doctrinæ moralis auditor, ſiquidem is & rerum Civilium ſit imperitus, & animi perturbationibus nimiùm indulgeat: Tamen ego optimè in hanc veſtram ætatem tales præceptiones quadrare, & eiſdem accommodatiſſimas eſſe, ſiquidem à teneris adſueſcere multùm eſt, credo. Nam & Sacra elogia, hanc veſtram ætatem volunt

esse Spir. S. templum: ætas hæc habet sua nomina scripta in cœlis: in his plantariis sunt Episcopi Reges & Cæsares, Duces, Principes, Palatini, Castellani, Barones, Nobiles, Consules, Proconsules, & reliquorum Ordinum ac dignitatum gradus: Et quò infirmior ætas hæc est, eò plus honoris habet.

Nam & Angelos habet præsides, & huic ætati manum Christus ipse Dei Filius imponit, singularemque impertit benedictionem, dum huic regnum cœlorum propriè adscribit: ideoque hæc in solenni illo triumpho Hierosolymitano canit Christo Domino gratum Hosianna: Ad extremum hi illi parvuli sunt, quorum uniuscujuslibet offensionem Christus punire atrocissimo supplicio vult, & horum malis ductoribus, & doctoribus verbo vel facto eos offendentibus, molam asinariam alligari, & demergi præcipit, non in arenam ripæ proximam, unde possent enatate, sed in profundissimum pelagus, ubi suffocati pereant.

Verùm injuriarum actionem, pro hac ætate imbecilla, nunc instituere nolo: Cum hæc potentissimum Altissimi habeat patrocinium.

Vos jam Adolescentes Generosi compellare tempus me jubet: Neque tamen mihi il-

lustris ac pervestutæ Sbøsciorum familiæ seriem encomiaque recensere animus est. Nam illa ipsa à multis retroactis sæculis, vetustate nominis & rerum præclarè gestarum gloria magnarum Familiarum decus adæquat, quod ipsi Annales abundè docent: Quin & familiæ quoq; Sbøsciorum Excellentis, insigne vetus admodum & splendidum, Vitta nempè alba in campo ceruleo, & Maurus habens caput lenisco religatum stat erectus, inter duo ramosa & reflexa Cervi cornua. Avorum verò & Majorum vestrorum gloriam, ac inprimis Magnifici vestri Domini Parentis, D. Abrahami Sbøscii, cujus decus, ingenium, mores comitatem, benemerendi erga amicos studium & liberalitatem, si vellem recensere, tempus & ingenium me deficient: & sane me ad id imparem esse ingenuè profiteor, nec verba mihi sufficiunt, quibus sensa animi mei aperiam, ac singularem ejusdem Domini Parentis vestri erga me affectionem exponam, qualem à teneris unguiculis, dum ipsius Generosæ Adolescentiæ moderator essem, probavit, eandemque constantem ac perpetuam erga me retinuit, ad vos quoque Generosam prolem, quasi jure hæreditario, uti spero, transmittere & commendare non grauabitur.

Plurima ergo me impellunt, cur in colendo vos & Magnifico vestro Domino Parente totus hæream, Cum & hoc favoris, & benevolentiæ officium accedat, quòd pro sua benignitate & gratia Theophilum filium, favore prosequi, eumq; communi vobiscum institutione frui non dedignatur, quem & vobis inprimis esse commendatissimum exopto.

Tandem Generosi Adolescentes, vos iterum atque iterum rogo, ut liberalî fronte, labores hos meos accipiatis, quibus delibatis, palatum ad ipsum flumen Ciceronianæ Eloquentiæ tantò alacriùs vobis omni contentione præparare studeatis: Et ita Inclytæ Sbaſciorum familiæ gloriam, ad posterorum posteros summa cum laude, & emolumento Ecclesiæ Dei & Reipublicæ salute transmittatis, & verarum virtutum gloriam ipso exprimatis facto: quorum decus cum illustrium & antiquarum in Regno Poloniæ Familiarum vel generationis, vel affinitatis vel cognationis proximum gradum & lineam habet, ideoq; heroica quoque & exquisita institutione decorandum erit.

Valete etiam atque etiam Generosi Adolescentes, & me meosq; vobis, atq; adeo toti Familiæ vestræ inclitæ addictissimum habete

bete: quibus hujus novi Anni initium & ejus progressum felicissimum, ut & aliorum complurium, unaque Magnificis Parentibus vestris, ex animo precor. Thorunii ex Ædibus meis. Cal. Jan. Anno 1611.

PHOEBUS AD ADAMUM THOBOLIUM.

Unde refers THOBOLI, *Phæbea numina tecum?*
Teq; novem jactas semper habere deas?
Ad te sæpè venit Præclaro nomine Sbœski
Sbœski: quem verâ reris amare fide.
Nec tamen hunc cernis: vel si tibi cernere fas sit,
Non posses doctis, hunc retinere modis.
Vel fuge Pierio procul hinc de vertice: vel tu
Officium semper perfice ADAME *bonum.*

Vestræ Magnificentiæ
observantissimus.

ADAMUS THOBOLIUS.

IN OPERIS COMMENDATIONEM.

Εἰς ταῦτα τὰ ἐρωτήματα ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Κικερῶνος περὶ τῶν καθηκόντων βιβλίων.

Σπουδαίου ἔργον πέλει, ἐκτελέειν τὸ καθῆκον,
Τόν τε βίον διάγειν εὖ καὶ ἐπισταμένως.
Ἀλλὰ τόδ᾽ ἐκ τούτου μανθάνειν βιβλίου ἐστι.
Θωβόλιος δ᾽ ἀταλοῖς γράψεν ἐκεῖνο νέοις.
Χρήσιμα γράψε νέοις. Μεγάλη τόινυν χάρις αὐτῷ.
Οὐκ οἶον δὲ νέοις, ἀλλὰ γέρουσιν ὁμῶς.
Σὺν νεαροῖς ἀρεταὶ καὶ γὰρ κοσμοῦσι γέροντας,
Ποιοῦσ᾽ ἀμφοτέρους οὔνομ᾽ ἄληστον ἔχειν.

ID EST,

In hasce quæstiones ex tribus Ciceronis de Officiis libris.

Officium facere est proprium Prudentis, & ejus,
Qui benè, qui scitè munia obire studet.
Istud ab hoc parvo facilè est addiscere libro:
THOBOLIUS teneris huncce dicat puerũ:
Inservit pueris: illi sit gratia magna:
Nec solùm pueris, sed simul & senibus
Virtutes pariunt pueris, senibusq; decorem:
Amborum eripiunt nomen ab interitu.

M. ADAMUS FREITAG Thor.
Gymn. patrii Collega F.

Aliud

ALIUD.

QUI docet Officium, virtus quodq; ipsa requirit,
Ille DEO servit: consulit Ille Scholis.
Qui facit Officium, Virtus quod dictitat Ipsa,
Ille DEO est gratus: consulit Ille sibi.
Hinc tuus ille Labor, TOBOLI docte, probatur,
Quo facienda mones, quo fugienda vetas.
Quilibet Officii memor ut sit ritè docendo
Discendove sui, faxit, in Orbe, DEUS.

EThnica virtutum quæ sit doctrina sequenda,
Parve puer, parvus Te monet Iste liber.
Hunc cum præceptis CHRISTI benè jungito, quò sis
Doctus in Orbe Soli, Salvus in arce Poli.

M. MICHAEL FALCO.

ΣΥΝ-

ΣΥΝΧΑΡΜΑ.

NOn poßidentem multa, vocarier
Verè beatum QVINTUS HORATIUS
Censet venustè: Sed beati
Nomen eum potius tenere
Claris DEORUM qui sapienter, &
Rectè fruisci muneribus valet.
Sic jure, non multùm scientem,
Sed benè de studiis merentem
Meo beatum judico Calculo.
Nam scisse multi multa fatentur, ast
Quod nemini prodesse ducunt:
Atq; ita muneribus DEORUM
Pravè fruuntur; Te merito vocant
Turba Sororum, & CASTALIORUM Chorus
ADAME, voce altâ beatum,
Nomen ad astra tuum feruntq;.
Nam non mereris de studiis modo,
Verum Iuventam & vivere floridam,
Primis ab annis, castra verè
Inclüta PIERIDUM colentem
Doces beatè. Quid melius? Nihil.
Pergas libellos edere plurimos,
Te semper ut dicant CAMENÆ,
Catus & AONIDUM beatum.

Honoris & Amoris ergo accinebat.

ALBERTUS GRESNERUS
Sternbergâ Moravus.

SERIES

SERIES OMNIUM LIBRORUM, QVIBUS M. TULLIUS UNIVERSAM PHIlosophiam complexus est.

M. Tullius summis honotibus defunctus, Universam de vita & moribus Philosophiam prudentissimè continuavit ita,

Ut primò gradu collocaret Hortensium (qui Romæ insignis fuit Orator, & princeps in dicendo longo tempore habitus, æmulus Ciceronis: Cujus dotes, studia, actiones, ætatem, fortunam, Cicero in libro de Claris Orat: attingit) In cujus primo voluminis libro, qui inscribitur Hortensius, ea omnia contulit, quæ vituperatores Philosophiæ adversus eam publicè afferebant. In Secundo, reliqua adjunxit, quibus philosophiæ vituperatoribus cumulatè responsum, & satisfâctum existimauit.

Secundò collocat libros quatuor Academicarum quæstionnm, in quibus quo

quo genere philoſophandi eſſet utendum, clariſsimè expoſuit.

Tertiò, quinque libros, de Finibus bonorum & malorum: quorum ſummam ipſe Cicero his exprimit verbis: Cùmq; fundamentum eſſet philoſophiæ poſitum in Finibus bonorum & malorum, purgatus eſt is locus à nobis quinque libris, ut quid à quoque, quid contra quemque philoſophum diceretur, intelligi poſſet.

Quartò, tres de Officiis libros, qui ſunt de medio officio, cum Dialogo de Amicitia, de ſenectute, & de Conſolatione in quibus præcipit diligenter, quæ munera & quæ actiones eſſent à nobis præſtandæ, ut naturæ humanæ convenienter viveremus, quem ſcopum ipſe demonſtrat in primo de finibus procæmio.

Quintò, libri Tuſculanarum quæſtionum, de perfecto ſapientis officio, de contemnenda morte, de tolerando dolore, de ægritudine lenienda, de virtute ad beatè vivendum ſeipſa contenta: de quibus ob ſimilitudinem rei Paradoxa, qua-

xa, quaſi eorum brevis appendix & index adjunguntur, id quod ipſe in Præfatione ad Brutum ſignificat: Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his parvis noctibus: quoniam illud majorum vigilarum munus in tuo nomine apparuit. Nominans eo loco munus majorum vigiliarum illud Tuſculanarum, quod pariter ad Brutum de iiſdem rebus jam ſcriptum fuerat, & hoc Paradoxorum, parvum opuſculum, ubi alterum alterius ſummam quandam eſſe breviorem aſſerere videtur. Quibus annumerari poteſt Catonis Uticenſis laudatio à Cicerone conſcripta: quia Cato ut perfectus Stoicus, ſe ſemper applicuit, ad eam vitæ formam, quæ maximè ad perfectum ſapientis officium accederet; partim etiam quia eum Cicero laudat ſummopere, ex eo officio, quòd mortem contempſerit, & ad ſolam virtutem omnes ſuas actiones retulerit.

Sextò, libros de Republica ſex, in quibus eum Reipublicæ ſtatum conformat, in quo cives optimis Magiſtratibus ad felicitatem perducerentur, Cum nihil a-

liud Reſpublica ſit, quam ordo magiſtra-
tuum in civitate inſtitutus ad quietam
civium, & beatam vitam: Quos tamen
libros, magna ex parte, ſumma cum jactu-
ra præter cæteros deſideramus.

Septimò, libros de Legibus tr
adnectit, hujus optimæ Reipublicæ à
inſtitutæ, quibus eoſdem cives & adho
taretur & impelleret ad virtutum actio-
nes, & ad naturæ humanę convenient
vivendum, hoc eſt, ad colenda officia
quibus ad ſummum illud bonum perve-
nire poſſent.

Et ultimo tandem loco, ex doctrin
ordine præſcripſit libros tres Oecono-
micorum, de legibus domeſticis, ad rect
tuendam rem familiarem, & ad eande
felicitatem augendam, & cumulandam
atq; id ab eo prudentiſsimo conſilio fa-
ctum putare debemus.

Summa brevis jam enumeratorum librorum.

Horum omnium Hortenſius, Aca-
demicæ quæſtiones: libri de Finibus: li-
bri de Officiis; Tuſculanæ quæſtione

libr

libri de Republica: libri de Legibus publicis: libri Oeconomicorum de legibus familiaribus, tanquam præcipua membra, & Partes, constituunt universum corpus humanæ & civilis philosophiæ: Dialogus vero de Amicitia; Dialogus de Senectute, & liber de Consolatione sunt adnata quædam, & apposita, & tanquam additamenta ac appendices ad medium officium, & ad libros Officiorum: Paradoxa vero & Catonis laudatio, sunt pariter additamenta ad perfectum officium, & ad libros Tusculanarum quæstionum. Vide Carolum Sigonium & Iasorum Denores.

De Vita & moribi Philosophorum.

Charta ne vacaret extrema, maximè utilem dabit Lectori Benevolo commonefactionem.

DE DELECTU LECTIONIS, & qui Authores maximè legendi.

NUllum librum tam malum esse, Plinius inquit, qui non aliquid boni doceat. At quid, si plura mala quàm bona? Judicio summo opus est, ut bona à malis secernantur & summa adhibeatur cautio. Præstat igitur, optimos quosq; magno cum fructa legere & imitari, absq; periculo, quam in malis authoribus & operam & oleum perdere.

Eo igitur consilio usi sunt Patres: Nam & D. HIERONYMUS Roma relicta Hierosolymam venit, & Gentilium libros, maximè Ciceronis avidius legens: Sed per quietem ad supremi judicis tribunal in cœlum tractus, accusatus, verberibus affectus, quod Ciceronianus esset, non Christianus. Verum dimissus cum juramento, ne unquam alios, præterquam, Divinos codices in manibus haberet: quod & summo fecit studio: Et dulcore latentium sub velamento mysteriorum captus, & eo plenius hausto exclamavit dicens. Quæ pars fideli cum infideli? quæ communicatio luci ad tenebras? quis consensus Christo cum Belial? Quid facit cùm Psalterio Horatius? cum Evangeliis Maro? cum Apostolo Cicero?

Vide

Vide Marull.lib.2.cap.5.Fulgoſum lib.1.cap.1. Sab. lib.2. cap.7.

Divus quoq; AUGUSTINUS, dum inter Dialecticorum Sophiſmata Chriſtum quæreret, hæreſi ſe implicaverat Manichæorum. Tandem Pauli Apoſtoli epiſtolas evolvens, reperit ſcriptum. Induamini Dominum JESUM CHRIſtum. Ac ſtatim diſcuſſis erroris tenebris, aſpicere cœpit lucem veritatis. Conſuluitque Ambroſium Epiſcopum, quidnam in ſacris primũ legere deberet, quò confidentius catholicæ fidei poſſet adhærere. Et audivit. Eſaiam ſibi legendum eſſe, utpote qui ea, quæ Chriſto contigiſſent, explicatiùs prophetarit: & gentium vocationem annis multis poſt futuram, quaſi præſentem viderit. Deinde ab Ambroſio baptizatus, Divinos codices perlegendo, non ſolum fidelis, ſed & præſtantiſſimus Doctor Eccleſiæ evaſit, cujus paulò antè dum ſeculari tantum ſcientiæ ſtuderet, fuerat oppugnator.

Scripturas itaque ſacras legant, qui puræ ſynceræq; veritatis luce cupiunt illuſtrari, dicente Propheta: Lucerna pedibus meis, Domine, Verbum tuum, & lumen ſemitis meis. Vide Maurll.& Sabel. loco citato.

Exempla Prophana.

ARISTIPPUS, cuidam jactanti, quod eſſet πολυμαθής, hoc eſt, multiplicis eru-

ditionis. Quemadmodum,inquit,non hi qui plurimum edunt, excernuntq; meliùs valent his,qui ſumunt quantum opus eſt: Ita non qui plurima, ſed qui utilia legerunt ſtudioſi & eruditi ſunt habendi. Graviter taxavit eos, qui tumultuaria immodicaq; lectione ſemet ingurgitant: nec ea,quæ legunt, transferunt in animum & reponunt in memoria: quare nec doctiores evadunt, nec meliores, Laer. lib.2. cap.8.

ALEXANDER Mammææ F. Imp. doctiſſimus,Platonis præcipuè libros,& Ciceronis officia legebat. Ex poetis Horatium & Athenæum: Virgilium maximè,quem poetarum Platonem appellare ſolebat. Gyraldus Dial. 5. hiſtor. poet.

ARCESILAUS Pitanæus ex Æolide, Homerum omnibus præferebat, in eoque manè & veſperi ſemper aliquid legebat: Pindarum dicebat inprimis idoneum eſſe ad verborum nominumque copiam comparandam, Laert. lib. 4.

❧*)*(*❧

HUC ADDE, & ſequere conſilium,de Ratione ſtudii, & lectione legendi Autores, aureum libellum Eraſ. Roterodami: & Phraſibus Manutii Polonica & Germanica lingua expoſitis à THOBOLIO, annexum.

Compa-

COMPARATIO SINGULORUM CICERONIS LIBRORUM, CUM Aristotelis libris Philosophicis, ex Commentaiis doctiss. Virorum observata.

Hortensius nullam putatur habere similitudinem & convenientiam cum libris, quos de Philosophia humana, & civili reliquit Aristoteles: Neq; enim ille hujusmodi commendationes scientiarum, aut facultatum, de quibus præcepta tradit, solet adhibere.

Libri vero Academicorum de optimo genere philosophandi, respondent tertio, quarto, & quinto capiti primi libri Ethicorum, in quibus ille agit de ordine, & ratione progrediendi, & argumentandi in philosophia civili.

Libri de finibus, respondent primo libro Ethicorum.

Libri Officiorum respondent secundo, tertio, quarto, quinto, sexto Ethicorum.

Libri Tusculanarum, respondent septimo Ethicorum, & ei parti, in qua agit de virtute heroica: Eam namq; habent proportionem, comparationemq; media Officia ed virtutes morales, & intellectivas, quam habet perfectum sapientis officium ad virtutes heroicas.

Dialogus de Amicitia respondet octavo, & nono Ethicorum.

Libri de Republica respondent primis Septem libris Politicorum, usq; ad tertiumdecimum caput septimi.

Libri de Legibus respondent, reliquis capitibus septimi libri, & toti octavo Politicorum.

Libri Oeconomicorum respondent duobus libris, quos Aristoteles scripsit de re familiari.

Et hæc

Et hæc de Comparatione Ciceronis & Aristotelis Philosophicorum librorum: Verùm qui voluerit ordinem librorum cognoscere: quos M. Tullius ad constituendam universam humanam, & civilem philosophiam posteritati reliquit, legat proœmium secundi libri de divinatione. Ejus verba sic habent: *Quærenti mihi, multumq; ac diu cogitandi, quanam re possem prodesse quamplurimis, ne quando intermitterem consulere Reipublicæ, nulla major occurrebat, quàm si optimarum artium vias traderem meis civibus: quod pluribus jam libris me arbitror consecutum. Nam & cohortati sumus, ut maxime potuimus ad Philosophiæ studium, eo libro qui est inscriptus Hortensius: Et cætera, ibi vide.*

EPIGRAMMA IN LAUDEM CICERONIS.

Romanæ ornavit gentis doctissimus Orbem
Tullius ingenii nobilitate sui.
Non habet huic similem doctrinæ Græcia mater,
Nec reperire parem lingua Latina potest.

PLUS ULTRA.

Phœbum alii vates Musasq; Jovemq; sequuntur:
At mihi pro vero numine Christus erit.

A. T.

Typographus lectori S.

Zetemate VIII. quæ lectori sumus polliciti, ijs destinatus dabitur locus: maximè tamen si & has operas, requiri in tuum usum intellexerimus. Vale, & tua benevolentia nostrum promove studium.

ZETEMATA NECESSARIA NOVEM,

ante hanc Epitomen OFFICIORUM M. T. CICERONIS PhiloMuso prælibanda.

I.

Quis fuit M. T. CICERO?

ARCI Tullii Ciceronis Pater, fuit Tullius, Mater Olbia, natale municipium Arpinum: cujus familia defluxit à Tullio Volſcorum Rege, & hæc licet temporis lapſu nominis claritate fuerit antiquata: tamen poſtea Romæ ſupra vulgus eminebat: Et Cicero Equeſtrem locum medium inter patres & plebem obtinuit: cumq; adhuc puer præceptores Apollonium & Poſidonium in arte inſignes audiret, æquales tandem omnes ingenii magnitudine ſuperavit: ac cum per ætatem licebat ad Philoſophiæ civi-

Ciceronis parentes, patria, & Familia.

Tulliorum familia Equeſtris.

Cicer. ſtudia.

lisq; Juris studia se transtulit, ac tantum in utroque profecit, ut multa id genus ab eo publicata, ubiq; summa cum voluptate legantur. Florente deinceps ætate, audacior factus, sub Sylla in Marsico bello rei militaris munia laudabiliter obivit: Et cum esset in Urbem regressus Sex. Roscium ab Syllanis oppugnatum, parricidii quæstione liberavit. Ex quo cum Syllæ se odiosum perspiceret, Athenas concessit, ac ferventius Philosophiæ incumbebat, adeò ut Græcos in stuporem admirationemq; sui converterit: donec sollicitantibus amicis, post obitum Syllæ ad urbem remigravit, suasuque eorum, ut ad dignitates facilius ascendere posset, agendis eorum causis animum applicuit.

Cicero sub Sylla militavit.

Sex. Roscium à Syllanis oppugnatum liberat.

Athenas metu Syllæ concedit.

Ex quo Quæstor in Siciliam factus, summa prudentia, justitia, ac integritate se gessit, provincialibus gratus, advenis benignus, cœteris justissimus fuit, Urbemque rei frumentariæ penuria laboranti, tantum frumenti ad urbem transmisit, ut populum ab annonæ caritate releuaverit.

Cicero revocatus fit Quæstor in Sicilia.

A Quæ-

A Quæſtura paulo poſt rediens, Aedilis factus eſt, Præturamque itidem maximo populi ſuffragio obtinuit: Quod quidem munus ſumma præſtantiæ ac animi conſtantia obivit: nec timore unquam aut gratia divertit ab æquo. Et poſtquam eo exiſtimationis perveniſſet, ut ampliſſimo omni munere dignus haberetùr, Conſulatum præ omnibus nobiliſſimis competitoribus aſſecutus eſt. Cujus majeſtatem mira ſapientia, conſilio, & auctoritate gubernabat: Ita ut Romanorum omnium primùs Pater Patriæ appellatus ſit, motuſq; ob agrariæ legis contentionem mira Sapientia & facundia repreſſit: Famoſamq; illam Catilinæ conjurationem ſua prudentia retegit, & ipſum ab urbe pepulit, ſocios partim cæpit, partim necavit, et ita Remp. ab incédio, cæde et vaſtitate liberavit. Ex quo plurimum gratiæ & auctoritatis ſibi paravit, eratque tùm civitatis facile princeps, & cum dignitate in Senatù, foro, judiciis, propemodum ſolus verſabatur, unde facultetes amplas conſecutus eſt. Nam ab uxore Teren-

Cic. Aedilis, poſt Prætor.

Cic. Conſul.

Cic. primus Pater Patriæ appellatus.

Cic: Catilinam opprimit.

Authoritas Ciceronis.

Ciceronis opulentia

tia non parum accepit, & amicorum testamentis permultum. In Arpinate etiam fundum habebat amænissimum, in Tusculano villam, quæ olim Lucii Syllæ fuerat, in Pompejano & Formiano prædia amplissima, domumq; in Palatio. Patrocinii tamen nomine, mercedis loco nunquam aliquid sumpsit. Erant tùm temporis bonæ Deæ in maxima celebratione sacra, quæ solæ fæminæ, exclusis viris, celebrabant: Clodius vero Pompejam C. Cæsaris uxorem amans, muliebri vestitu amictus noctu Cæsaris domùm ingressus est, ubi sacra fiebant, tanquam apud Pontificem Max. & inter mulierùm turbam latuit, sed agnitus & deprehensus de pollutis sacris accusatus est. Quo ut crimen refelleret, ea die se in urbe fuisse negabat: Sed convictus Clarissimorùm virorum testimonio, quod eadem die apud Ciceronem ipsum Clodius fuerit, aliam viam incolumitatis ingressus est, corruptisq; pecunia Judicibus, sic damnationem subterfugit. Et propterea infensus vehementer Ciceroni, eo rogatio-

à Terentia uxore.

Cic: Predia, villæ, domus.

Bonæ Deæ sacra.

Clodius de pollutis sacris à Cic. accusatus.

Clodius Cic. persequitur.

gationibus suis rem deduxit, ut nullus refugii locus apud quenquam Ciceroni relinqueretur. Nam ex potentioribus & Crassus Ciceroni erat infensus. Detulerat P. Clodius nomen Cic. ad populum, quia ciues (ut ajebat) indemnatos, Lentulum, Cethegum, & horum socios in carcere Consul interemisset. Cæsar aliis rebus intendebat. Pompejus plane mussitabat. Tullius itaq; mutata veste quoscunq; pro sua salute precari nō destitit, ejusq; miseratione Equestris ordo movebatur, nisi Consules restitissent & armis Clodius curiam obsedisset. Difficultatibus iis Cic. impeditus noctu pedes urbe excessit; Clodius fuga audita, ut ei aqua ignique interdiceretur, effecit. Nec destitit quin omnia illius bona vastarentur & domus dirueretur, omnisq; ejus suppellex hasta submitteretur. Exulante Cicerone Clodius adversus Pompejum multa moliri cæpit. Is autem ut ei parem referret gratiā, Consules & Tribunos ad Ciceronis reditum instigavit. Et cum Milo unus ex Tribunis de reditu Ciceronis le-

Cicer. exul Clodii dolo.

Pompeii cùm Clodio simultates.

gem ferret, Clodius armis obstitit, unumq; ex Tribunis interemit, multos necavit, & omnia disturbavit. At universa civitas nihil aliud, quam ut reduceretur Cicero loquebatur, & urgebat. Ideo Pompejus collecta bonorum virorum multitudine, Clodium è foro exturbauit, & ad ferendam legẽ pro reducendo Cicerone Tribunis suffragatus est. Itaq; decimo & sexto mense post fugam Cicero, Senatus, populi, ac totius Italiæ lætitia ab Exilio revocatus est. Domus ei villæq;, Senatus decreto, publico ære exædificatæ. Clodius insaniens armis Ciceronem impetere, & mortem intentare perrexit, donec tandem indies rebus Clodii in deterius vergentibus tandem à Milone necatus fuit, quod patratum fuisse Ciceronis suasu pleriq; credebant. Mortuo Clodio sedata est tempestas & omnia quietius habuerunt. Cicero verò adeo effloruit ut Cæsari, Pompejo, Crassoq; sit factus amicissimus.

Cicer. ab exilio revocatio solennis.

Clodius à Milone interficitur.

Cicero floret.

Augur demum, & Proconsul post Crassi interitum factus, in Ciliciam

Cic. Augur Proconsul.

ciam concessit, Parthosq; Romanorum ac Consulis cæde elatos, sua sapientia, justitia ac integritate ad populi Romani benevolentiam atraxit, civitatesq; omnes tributis, rapinis, & usuris liberavit. Pecuniarum verò rationes ab decennio supra ad suum Proconsulatum retractavit, & furta innumerabilia emendavit. Sumptibus civitatum ita pepercit, ut Legatos qui Proconsules in Urbe Roma commendarent, mittere non fuerit necesse. Virgis neminem cædi jussit, nec lacessivit maledictis, & ab aditu neminem ad se prohibuit unquam. Ariobarzanem à Parthis infestatum, cum exercitu in Cappadociam profectus, regem ipsum ac regnum servavit: Parthorum copiis à Cappadocia recedentibus, Cicero Amanum montem caput ipsius gentis tripartito exercitu invasit ac post magnam hostium cladem, locum a c omnia loci castella vi cæpit: Unde etiam Imperator ab exercitu appellatus est, & Romæ supplicationes decretæ, ac ipsi triumphus oblatus. Verum quoniam Civilis belli procellæ

Cic. Parthos frenat

Auaritia Roman. à Cic. correcta.

Cic clementia.

Ariobarzanem Cicero à Parthis tuetur.

Cic. Imperatori post Parthorũ victoriam Triumph9. oblatus.

Cicero triumphū oblatū agere recusat.

inter Cæsarem & Pompeium efferverscebant, in tantarum rerum fluctuatione, indecorum videns triumphum agere nolebat. Et quamvis ab utroque literis peteretur nemini adhærere volebat pacisque & quietis hortator erat. In urbem tamen reversus statuit in Pompeii castra esse divertendum, in quibus Senatores & Consules Pompeio duce erant, omniaque iis quæ ad Reipub. salutem erant consuluit: tandem ubi vidit Pompeium uti nolle consilio prudentum, & omnia in deterius labi, quantum licuit à gerendis rebus sese abduxit. Deinde in Pharsalicis campis cum superatus esset Pompeius, à Catone & Cæteris Pompeianis reliquiarum exercitus, jussus est sumere Imperium, id tamē constanter recusavit: existimans frustra fractas partes resistere velle, cum integri pares esse non potuissent. Indeque furor omnium mentes invasit, ac nisi Catonis autoritas intercessisset, Cicero penè fuisset interfectus. In Italiam tandem ex Thessalia reversus, Cæsaris reditum Brundusii expectabat;

Cicero bellum inter Cæsarem & Pompejum disuadet.

Pompejani victi à Cæsare, Imperium offerunt Cic.

Cato contra vim tuetur Ciceronem.

bat; & à Terentia uxore desertus multis usuris & alieno ære se gravavit. Demum Cæsar ex Ægypto Tarentũ ubi venit, Ciceronem ut Consularem virum honorificè excepit, & ad terram desiliens Cæsar, Ciceronem amanter amplexatus, multa stadia secum duxit.

Cicer. à Terentia uxore desertus.

Cæsar Cicer. honoriffice excipit.

Postmodum cum Cicero videret, summam rerum unius imperio teneri, nunquam nisi salutandi Cæsaris gratia, aut pro civium salute Urbem petiit, ut in Causa M. Marcelli, Q. Ligarii, Regis Dejotari: Reliquum verò tempus legendo scribendoque, consumpsit. Natus enim erat ad hominum salutem. Itaq; primus Philosophiæ lumen, Latinis aperuit literis, dicendi tradidit præcepta, ac Eloquentiam Rerumpublicarum reginam ad Romani Imperii majestatem excoluit. Quo factum est, ut non solum PATER PATRIÆ & Eloquentiæ ac literarum parens merito vocaretur: Monumenta enim si ejus evolues, nihil ad reliqua obeunda otii habuisse putabis: Si gestas res, contentiones, occupationes &

Dictatura Cic. displicuit.

Cic. Marcellum Ligariũ, Dejotarũ defendit.

Cic. in tota vita occupationes.

Scripta Ciceron. eximia.

& certamina in Repub. perpendes, nullum illi tempus ad scribendum legendumque fuisse dices. Extant ab eo perscripti libri varii illique excellentes, quorum plures temporum vetustate deperditi sunt. Omnes veró summâ cum facilitate & ingenio, ac maxima sententiarum copia conscripsit, & ut paucis dicam, nec ex eadem ætate Ciceronem adæquavit quisquam, neq; ex posteris in literarum gloria. Leguntur ejus libri sub variis titulis, ut de Amicitia, de Senectute, Philippicę, Tusculanæ quæstiones; Invectivæ, de Divinatione; de creatione mundi; Dialogi, ad Hortensium: De partitione oratoris, de Agricultura: de Justitia in Jure naturali: Verrinæ: Invectivæ contra Salustium, Invectivæ contra Catilinam. De officiis libri tres: De Oratore; Paradoxa: Rhetoricorum libri: Orationum libri: De legibus: De fato: De natura Deorum; De Republica: De Academicis: Topicorum libri: De consiliis: De Synonimis, De gloria humana: De laude Catonis. De Pronosticationibus: De responsis

Cicer. scripta sub variis titulis.

ſponſis Aruſpicum. Item Epiſtolæ quas ſcripſit multas. Verum tantus vir, variis fortunæ telis ſubjectus fuit, & Ciceronis lætitiam ad extremum in mærorem mæſtitiamq; convertit. Nam & Terentia uxor non permanſit in fide, nec ei unquam pecuniis opitulata eſt: Ex qua tametſi M. Ciceronem & Tulliolam ſuſcepiſſet: tamen ejus infidelitate coactus eam repudiavit: Q. etiam frater iratus, & Tyro filius, capitalibus eum odiis perſecuti ſunt. Et cum ipſi ferme patrimonium totum æs alienum abſorbuiſſet, acceſſit etiam Terentiæ dotis reſtitutio, cui cum non potuiſſet ſatisfacere, Publiam grandi cum pecunia duxit uxorem. Poſt omnia hæc infortunia acceſſit Tulliolæ obitus, quem tam ægro tulit animo, ut nullam admitteret conſolationem. Domeſtica quoq; diſſenſio exaggrabat ſarcinæ magnitudinem. Nam & Publia ex obitu Tulliæ nimis geſtire videbatur. Quare Cicero dolore affectus, cum illa divortium fecit.

Cic. miſeriæ, & mutata fortuna.

Terentia uxor infidelis, à bono repudiatur Cicerone.

Cic. Publicam alteram divitem ducit uxorem.

Cum eadem facit diuortium.

At verò poſt interitum Ceſaris, quaſi necem

Cic. poſt

Cæſaris princeps habitus.

quaſi libertate recuperata Cicero rurſus in Senatu Princeps habitu eſt. Et ad conciliandos animos, inimicitiarum oblivionem, omne ſtudiũ,conſiliũ & ſapientiam convertit.

Antonii Tyrannis Cic. exoſa.

Antonius tum, Bruto & Caſſio fugatis ad Tyrannidem ſe accingebat, & armatos in ſubſelligis Senatorum collocabat, quo Cicero animadverſo amplius Curiam non petiit: Ideoq; Antonius Conſul comminatus eſt, Ciceronis ædes ſe demoliturum.

Cur Cic. in Antonium invectus.

Quo Cicero pro dignitate commotus, frequenti Senatu poſtridie venit in Curiam & magna animi celſitudine in Antonium invectus eſt, ejuſq; elationem inſolentiamq; increpavit.

Calumniæ Antonii Cicer. perdunt.

Ideo rurſus Antonius decem diebus oratione præmeditata, multis calumniis Ciceronem affecit. Potentiam hujus veritus Cicero Octauiano adhæſit.

Antonii fuga.

Interea Hirtio & Panſa creatis Conſulibus, Antonius urbe ſeceſſit, judicatuſq; eſt Ciceronis hoſtis.

Antonius victus apud Mutinam.

Mox Octauiano Prætore & Conſulibus adverſus eum miſſis, apud Mutinam inito prælio Antonius victus terga dedit: In quo magna utrinq;

trinq; clade, ambo cecidere Consules. Romam victoria relata, antequam de interitu Consulum sciretur, Ciceronem cum gretulatione & Ouatione in Capitolium deduxerunt.

Octauianus cum Lepido & Antonio patriam infestat.

Mortuis Consulibus, Octauianus dominandi libidine incensus, cum Lepido, & Antonio circa Bononiam, contra Patriam societatem iniit.

Cic. inter 300. cives neci destinatus ab Antonio & consortibus.

Et multis proscriptis & ad necem circiter trecentis civibus destinatis, Cicero in destinatorum sortem ab Antonio petitus est. Hunc quidem Octauianus uti Patrem venerabatur, qui opera Ciceronis ad hoc fastigium pervenerat, diu igitur resistens ægro tandem animo concessit: Hac tamen condiotine, ut Antonius L. Antonium avunculum suum, & Lepidus Paulum fratrem, ei versa vice ad cędem concederent.

Crudelitas nefaria nō parcit carissimis.

Rem nefariam ac crudelem, ad firmandam conspirationem pro sanguine in suis domibus mutare, ut etiam carissimos sibi mutuo in necem traderent?

Cice-

Cicero pro scriptus fugit in ortem.

Cicero itaque ubi se ad necem Antonio concessum esse percepit, desperatis rebus in Tusculanum iter arripuit. Dehinc Asturam. Mox nauim ingressus circa Cyrçæos nauigans, siue maris tædio, siue nondum de Octauiano spe deposita Asturam rediit. Rursus libertorum & servorum suasione victus in Formianũ delatus est: cujus lectica cum à corvis circumdaretur malo commotus Augurio ad mare reverti statuit. Interim Antonii satellites advenere duce Popilio, quem ab homicidio ipse defenderat, & ne posset evadere, undiq; circumclusus est. Qui cum lecticam deponi jussisset, dexrera sibi barbam demulcens, sexagesimo quarto ætatis suæ anno, truculentissimè necatus est.

Omen malum corvi.

Antonii satellites Popilio duce Cic. trucidant.

Brutus Antonium fratrem. Cic. Filio necandum dat.

Brutus audita Ciceronis morte qui tum in Macedonia erat, Antonium Triumviri fratrem, in vindictæ solatium, M. Ciceronis filio ad necem dedit: Quem ille ut dignas patri inferias penderet, securi percuti jussit. Antonius quoq; post modum sibi mortem consciuit, postquam

ab Octauiano victus eſſet. Lepidus autem omni ſpoliatus potentia, vitam traduxit inopem, & ita omnes Ciceronis inimici, pænas eo pacto commeritas luerunt.

Ciceronis homicidarum, pæna miſerabilis

Hæc ex Plutarcho Philoſopho Cherſonenſium illuſtri, contracta breuiter: Qui Hiſtorias Græcas & Latinas, maximè cognitione dignas, quę temporibus Monarchiarum, Perſicæ & Græcæ uſque ad Auguſtum contigerunt, in vitis ſuis magna ſolertia annotavit. Floruit ſub Tariano & Hadriano Imperatoribus. Traiano dedicavit libros Apophtegmatum, ab eoq; in Illyricum miſſus cùm poteſtate Conſulari, juſſumq; omnibus Illyricis magiſtratibus, ne quid ſine ipſius agerent autoritate.

Plutarchus quis.

II.
Quo tempore libri de Officiis à Cicerone ſcripti ſunt;

SAtis conſtat poſt occiſum Iulium Cæſarem, hos libros à Cicerone editos fuiſſe, Anno ætatis ſexageſimo

mo tertio, postqaam libros Philosophicos de Senectute, & Amicitia absolverat, & Prætor, Consul, Imperator, Proconsul, labentibus annis, florenti præfuerit Reipublicæ. Chronologi Annis quadraginta ante Christum natum id accidisse colligunt: Tum enim multi Nobiles Romani Antonii molitionibus proscripti sũt: & una Cicero Popilio Duce Antonii Satellite apud Formianum interfectus est.

III.

Qua occasione & in quem finem. hos suos de officiis libros Cicero scripsit?

CIcero impeditus publicis muneribus, longo intervallo, scribendi studium intermsierat. Sed postea videns, bello Civili inter Cæsarem & Pompejum Rempublicam ad unius gubernationem referri, consilioq́ue & autoritati nullum superesse locum, ad inceptam jam Philosophiam perficiendam animũm revocavit. Præscripsitq́; his libris lectori, quid in to-

in tota Vita, cujusvis conditionis homini tam Magistratui quàm Plebeis, Nobili & Ignobili, Juveni, & Seni, Mercatori & Mechanico, toto vitæ genere, pro temporum, locorum, personarum, atque aliarum circumstantiarum ratione, agendum sit: Atq; ita ad Vitæ Honestatem & Virtutem, omnes nos, homo Ethnicus admiranda sanctimonia, ac synceritate his suis libris invitat, Quam qui colunt studiose, beatam præ cæteris ducunt vitam, & ut Augustinus monet, vel Ethnicorum benefactis, exemplis, & præmiis incitati, acriores nos quoq; Christiani haurire debebamus ad eamipsam Virtutem stimulos.

IIII.

Si hi libri ad formandam vitam serviunt, quid etiam proderunt literatis ad dicendum?

VEluti hi libri, non solum rectè vivere, & de moribus judicare nos docent: Ita cognitionem rerum, judicium, & prudentiam in nobis acuunt, & stabiliunt: Virtutumq; ipsa notio explicata, & apprehensa, consilia humana & facta in tota moderatur vita. Denique omnem hanc doctrinam, qui animo comprehendit & eloqui didicit, floridam & gra-

tam eiopso reddet orationem, in omniq; vita civili & Morali sibi gloriam comparabit.

V.

Quod autem est Argumentum singulorum de Officiis librorum?

UT omnes penè Philosophici Ciceronis libri, ab imperfecto officio quasi aditum ad perfectum nobis præparant, quale sanè adumbrari, non verò dari potest: Ita in Primo Libro, tradit præcepta de iis Officiis, quæ ducuntur ab Honestate: Dividitque Honestum aut Virtutem in quatuor partes: Prudentiam, Justitiam, Fortitudinem & Modestiam seu Temperantiam. Hæc ordine percurrit Cicero, ostendens quæ officia ducuntur ex unaquaque virtute. Sub finem libri confert etiam duo aut plura honesta inter se, docetq; majus minori in usu rerum præferendum esse.

In Secundo, perpendit & excutit hoc genus officiorum, quod in utilitatis ratione versatur: in cujus rursus fine facit comparationem Utilium inter se, & monet gravius leviori, aut plura paucioribus præponi debere.

In Postremo libro, confert utile cum Honesto, & indicat quid sit faciendum, quando illa videntur sibi mutuò adversari, sic, ut Honestum

nestum aliò nos invitet, aliò trahat utile. Nam ex Stoicorum doctrina contendit, nunquam hæc inter se pugnare.

VI.

Statimne Cicero rem ipsam explicare incipit?

NON statim: Sed præmittit illustre proœmium: quod facit in omnibus suis philosophicis & oratoriis libris.

VII.

Proœmium illud quot Partes habet præcipuas?

PRæfationem seu Proœmium in quatuor partes eruditi distribuunt. In prima enim parte hortatur Marcum Filium, ut hosce de Officiis, cæteroq; suos de Philosophia libros studiosè legat, latinasque literas cum Græcis ad Eloquentiam & sapientiam parandam conjungat.

In secunda, doctrinam hanc suam & scriptionem commendat, adeo ut nullam vitæ partem tam in publicis quàm privatis, forensibus & domesticis, carere officio posse ostendat.

In tertia, exponit causam, cur de Philosophia scripturus ordiri voluerit à disputatione de Officiis. Quia inquit, illa sit aptissima & tuæ ætati & meæ autoritati: tuæ ætati, quia patet latissimè, & sit utilis ad omnes vitæ partes, publicas, privatas, forenses, domesticas, imo si tecum vel cum altero agas quid vel contrahas, vacare officio potes.

Ita hæc doctrina quòd apta sit autoritati ipsius Ciceronis, sic probat: Quia, inquit, in officio colendo sita sit omnis Honestas, quæ decet Virum gravem & autoritate præditùm.

In quarta & postrema Parte, monet de sectis Philosophorum, à quibus Officii præcepta potissimùm velit peti, quos sequi, & quomodo.

VIII.

Quæ autem sunt illæ Philosophorum Sectæ?

DE præcipuis Philosophorum dogmatibus et sectis, quarum in hoc opere necessaria erit cognitio: De Magistratibus Romanis: Vocum & solennitatum quarundam apud Ciceronem occurrentium brevem explicationem: Aphorismos seu sententias ex Officiorum libris depromptas: Tabulam & ordinem tempo-

temporum, quo Philosophici libri à Cicerone scripti & editi sunt: Videbis in fine hujus libelli.

IX.

PARASCEVE ad Lectorem Benevolum.

M. Cicero, maximarum rerum gloria clarus, ac Vir doctrina & ingenio incredibili, contulerat ad inquirendum veritatis studium omnem operam: Quam si tu meliùs investigasti, illa piè utere, & altum noli sapere, fragilitati verò humanæ, & gratiæ Divinæ metam & gradus ponere, non nostrum est.

Gradus Sapientiæ est, falsa intelligere: alter est, vera cognoscere. Enimverò & noster hic omnium oratorum & Philosophorum antesignanus Cicero, & veritatis & Sapientiæ studium, tanquam Summo & præcipuo bono, in Deo ipso statuit: Sic enim in lib. de Consolatione inquit: Nec verò Deus ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi Mens soluta quædam & libera: Segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens & movens. Nec minori laude Annæus Seneca, acerrimus Stoicus, Deũ nobis, tanquam Summum Bonum prosequitur.

De immatura enim morte ita differit. Non intelligis, inquit, auctoritatem ac majestatem Judicis tui, rectoris orbis terrarum, cœliq; Dominorum & Deorum omnium Deum, à quo illa Numina, quæ singuli adoramus & colimus, suspensa sunt.

In his & plurimis aliis assertionibus, magnæ pietatis semina elucere, quis negabit? Cùm & libri de Natura deorum, de Republica, libri de Legibus, admiranda nobis dederint ejusmodi documenta?

Verùm & hæc, etiamsi maxima ingenii contentione dicantur: tamen terrenæ potiùs vitæ, quàm cœlestis omnia habent rationem, nec veram Summi boni cognitionem nobis exhibent.

Felices itaq; universos fideles Christianos, qui Veram illam hominis Beatitudinem, per Christum Electis partam in ipsa Remissione peccatorum, & æternæ vitæ consecutione constare sciunt, & credunt: Nec ullis humanis & Philosophicis etiam acutissimis disputationibus posse doceri: sed solis Scriptis Propheticis, Euangelistarum & Apostolorum hujus doctrinæ salutaris certitudinem nobis patefactam esse, non ignoramus.

Quanquam cum hac Civilis vitæ consuetudine, à Cicerone nobis syncerè & graviter descri-

descriptæ, Religionem non pugnare in confesso est. Cum & ipsum Officium in Honesto positum, etiam ipsum Civilis vitæ statum, post Deum tuetur & conservat omninò.

Sed jam ut hæc doctrina Officiorum Ciceronis jucunda & fructuosa, maximo studiosorum thesauro Memoriæ subsidio, & adminiculo esse possit majore: ab Officii & ipsa legis Naturæ deductione, quæ primas intelligentias in mentibus nostris inchoat, genuinis, quoad fieri poterat, Ciceronis verbis, triplici sociatas lance, sub oculos singulari Epitoma apponemus: ut ita corpus ad rectè agendum, animus ad intelligendum, pro communi rerum usu, & publica incolumitate optimè confirmetur, & præparetur.

EPITOME

IN TRES LIBROS OFFICIORUM, SEU PHILOSOPHIÆ Moralis, M. T. Ciceronis.

LIB. I.

Quid est Officium?

EST actio, conveniens Legi Naturæ, quæ est fons omniũ officiorum, sive honestarum actionum.

Vel,

Officium est benè vivendi, recteque faciendi consilium.

Vel,

Officium est, quo dicti, factique rationem reddimus probabilem.

Was ist ein Gebürlich werck?

Es ist ein werck/ das sich reimet/zum gesetz der Natur / darauß alle Tugenden fliessen.

Coż jest powinność ludzi wßech stanow?

JEst postánowienie spraw/ y ludzkiego żywotá.

wotá tákowe / ktore śię zgadzą z przyrodzonym práwem / z ktorego zrzodłá wszystkie powinnośći / y uczćiwe spráwy płyną.

Quid est Lux Naturæ?	Was ist das Gesetz der Natur.
Est lumen divinitus insitum mentibus humanis, de Moribus: qui consenatnei sunt legi Divinæ, sive Decalogo.	Es ist ein licht / in der Menschen Vernunfft / von Gott gepflantzet / von guten sitten / die sich reimen mit Gottes gesetz / oder den zehen Geboten.

Coż jest przyrodzone Práwo?

Jest Swiátłość w Człowieczym rozumie / dźiwnie od Bogá wszczepiona / o dobrych obyczájách y powinnośćiách / ktore śię zgadzáją z práwem Bożym / álbo zdźieśięćiorgiem jego przykazánim.

Da Exempla Legis Naturæ?	Erzele etliche Exempel des Gesetzes der Natur?
I. Homo non ortus est à se ipso: Ergo aliunde habet suam originem, nempè à Deo.	Der Mensch / ist nicht von jm selber herkomen / Darumb hat Er seinen vrsprung anders her / Nemlich / vom Gott.

Wylicz mi niektore dowody tego przyrodzonego Prawá?

Człowiek nie urodził się sam z siebie: Przeto swoy początek ma skąd inąd/ to jest/ od sámego Bogá.

II. Si est conditus à Deo: Ergo Deus est præstantior: atq; ideo debet obedire Deo,	So Er nu von Gott erschaffen ist / So ist GOtt höcher/vnd darumb soll Er Gott gehorsam sein.

Jeśli od Bogá Człowiek stworzony jest/ Tedyć Bog nád wszystko zacnieyszy y namożnieyszy jest/ A dla tego ma też człowiek posłuszny być woli Bożey.

III. Omnes homines, sunt conditi à Deo: Ergo propter eundem Conditorem, societas humana est juvanda, non lædenda.	Alle Menschen/sind von Gott erschaffen/darumb soll von seinetwegen / ein Mensch dem andern helffen / nicht schaden.

Wszyscy ludźie są od Bogá stworzeni: Zátym idźie/ yż zá możnośćią tegoż Stworzyćielá sámego / człowiek człowieká y społeczność spomagáć ma / á jeden drugiego nie szkodźić.

Quia

IIII. Quia Societas est juvanda, non lędenda: Honor iis habendus est, qui prosunt Reipublicæ, coërcendi verò, qui turbant societatem.

Die weil man die bürgerliche gemeinschafft fördern/ vnd nicht hindern soll/ So soll man die in Ehren halten/ die der Gemein nützlich vorstehen/ die jenige aber steuren/ Die bürgerliche gemeinschafft begeren zu verunruigen.

Yż pospolstwo pomagáne/ á nie zánißczone y obrażáne być ma / Przeto mamy te w ußánowániu y ucżćiwośći mieć / ktorzy Rzecz pospolitą zámagáją y o nię się zástáwiáją/ A owych záś záwśćiągnąć/ ktorży pospolstwo nißczą y psują.

V. Ergo Furta, adulteria, Perjuria, rapinę, injuriæq; omnis generis supplicio coërceri debent. HIC EST FONS OMNIUM LEGUM CIVILIUM.

Derhalben müssen diebstal/ ehebruch/ meineyd / raub / vnd allerley vnrecht gestrafft werden / Diß ist der vrsprung aller Weltlicher Rechten.

Przeto też złodźieystwá/ Cudzołostwá/ krzywoprzyśięstwá/ gwałtowne wydárćia/ y krzywdy wßeliákie / máją być kaźnią srogą karáne.

A ſkądći ſwoy powod / y początek máją/ wßyſtkie świeckie práwá.

VI. Mens humana intelligit, ordinem eſſe neceſſarium, & inquiſitionem cauſarũ, antecedentium,& cõſequentium, HÆC NOTITIA EST PRUDENTIÆ.

Die Vernunfft verſtehet/das ein ordnung ſein muß/ vnd das man in allen dingen forſche nach der vrſach / was vorhin geſchehen / vnd was gefolget iſt/ Dieſe erkentnis verurſachet die leute zur fürſichtigkeit.

Ludzki Rozum byſtrością ſwą dochodzi y náiduje/ że własna miárá y porządek we wßyſtkich ſpráwách być muśi/ á roztropnie ták przeßłe jáko też przyßłe ſyráwy y ich przyczyny u śiebie rozbiera y waży / A tákie rozmyślánie n umyślie o rzeczách wżywoćie ludzkim / przywodzi nas do Mądrości.

VII. Intelligit etiam, infirmiores, à validioribus juvandos, & inſipientiores, à Sapientioribus gubernandos eſſe. Hinc nata eſt JU-

Sie erkennet auch das die ſtarcken de ſchwachen helfen/ vn die albern von denn w zigen regirt werde ſollen : Daher iſt di

GE

STITIA, QUÆ GUBERNAT OECONOMIAS ET POLITIAS.

GERECHTIGKEIT kommen / da durch das Hauß vnd Stat Regiment bestellet wird.

Rozumie też y wibacża dobrże/ że Bogáċi máją zápomagáć ubożßych / á Głupßi máją mędrżßych słucháć y rżądźić śię dáć / A ztąd urosłá SPRAWIEDLIWOSC ktorą y Gospodárstwá y Rżecży pospolite rżądźi.

VIII. Est & illud in Natura scriptum, quod suum cuique sit tribuendum, quodque in rebus, & in Officiis cõmunicandis æqualitate opus sit. Hinc nata est Justitia, quæ gubernat CONTRACTUS, & rerum atq; Officiorum communicationem.

ES ist auch in der Natur geschrieben/ das man einem jeden das seine geben soll / vnnd das es gleich soll zugehen/ mit geben vnd nemen: Daher ist die Gerechtigkeit komen / die da alle Handel regirt/ im gelten vnnd widergelten.

Wpisáno też jest/ y jákoby wßczepione ma to wsobie Przyrodzenie / że rozumie / áby wßytko co cżijego jest káżdemu dano było : rozumie y to/ áby dánie y wźięcie miáło rowną miárę/ Stądże uro-

że uro-

że urosłá oná Sprawiedliwość / ktora rządzi wszystkimi Kupcámi / w obieraniu y rownomiernym rzeczy y Powinności oddawániu.

IX. Atq; in his officiis Constantiam præstandam esse monet Ratio: & singularem animi magnitudinem necessariam esse in æquis Legibus, & Justitia propaganda.

Vnd in solchen Tugenden lehret die vernunfft / das man soll bestendig sein: Vnd das ein solche bestendigkeit / vnd sonderlicher Ernst vonnöten sey die Gerechtigkeit vnd Gesetze zu schützen / die billich weren.

A w tákich Powinnościách y Cnotách / Rozum nas uczy y záciąga / ábyśmy stáłości umysłu nie odmieniáli: A osobliwie státeczności y sercá práwie męskiego nam trzebá / do obronienia y záchowánia słusznych PRAW, y spráwiedliwości.

X. Postremó, in omnibus Honestis actionibus, omnes sani homines, requirunt quoddam Decorum: ut non modó simus

Zum letzten / fordern alle vornunfftige Leute in allen Erbaren handlungen die rechte Gebier / das wir nicht allein fürsichtig / gerecht /

Prudentes, Justi, Temperantes, & Fortes: Verùm etiam personis, rebus, locis, temporibus nos accommodemus. Quod nisi fiat, Virtus suam dignitatem retinere non potest.

recht / bescheiden / vnd standhafftig sein / Sondern vns auch / in die personen / sachen / stelle / vnd zeit schicken / wo dieß nicht geschicht / So kan die Tugent in jrem werth nicht bestehen.

Ná ostátek / wßystkich mądrych ludzi przyrodzenie y potrzebá do tego ćiągnie y wiedźie / ábyśmy we wßystkich Cnotách y sprawách poczćiwych / własnego kßtałtu y przystoynośći páttrzáli: J tak nie tylko Mądrymi / Spráwiedliwemi / Miernymi / y Mężnemi stáwiáli śię / y w tych Cnotách nikomu naprzód nie dáli.

Ale żebyśmy śię tez / wedle person / rzeczy / mieyscá / y czásu roztropnie spráwowáć umieli. Boć tákie y inße spráwy / jeśli nie będą jedná z drugiey rosły y śiebie śię trzymáły / tedy Cnotá nie będźie mogłá własney swey godnośći áni sławy záchowáć w nikim.

Quottuplex est Officium?

Wie mancherley ist die gebier / eines frommen Mannes?

SI Naturæ legem spectabimus, officio-

So wir das gesetz / der

Natur

rum multæ omnino species erunt: Sed Cicero quatuor duntaxat enumerat, quæ Medii & imperfecti officii locum tenent: & sternunt quodammodo ad illud Stoicorum perfectum viam: Tale tamen, quod omnes contineat virtutes, in hac fragilitate, etiam in sapientissimo, nullum perfectum dari potest.

Natur ansehen wollen/ so ist Sie sehr mancherley: Aber Cicero zelt nur viererley / welches doch mittelmessigẽ wercken werden zu geeignet / als die den weg zu der volkommenheit bereiten sollen / die jhnen die Stoici haben eingebildet/ der gleichen volkomenheit aber / in der geschwechten Natur / bey den allerklügsten nicht zu finden.

Jákoż wielic Cnot jest / z ktorych powinności płyną?

Jeśli chcemy w przyrodzone práwo weyrżeć/ tedy śię naidą rozmáite powinnośći: Jednák Cicero nam tylko cztyri wylicza/ ktore do śrzednich powinnośći przinależą / á gotują poniekąd drogę do doskonáłych onych Cnot od Stoikow zmiślonych/ Jákowych doskonáłośći we wszystkich Cnotách/ w nászym grzesznym ćiele/ by też był y na mędrszy nikt nie pokaże.

Quæ

Quæ ergo sunt illæ species Officiorum?

SUNt officia PRUDENTIÆ, officia JUSTITIÆ, officia FORTITUDINIS, & officia MODESTIÆ.

Welche sind dann die viererley Tugentlichen Ampter oder gebürlichen wercke/nach der Ciceronis meinunge?

Es sind wercke der Fürsichtigkeit / wercke der Gerechtigkeit/wercke der Standhafftigkeit/wercke der Bescheidenheit.

A ktoreż te Cztery Cnoty sa / tych náßych powinnośći?

Są te: powinność MADROSCI, powinność Spráwiedliwośći / powinność Możnośći/ y powinność Skromnośći.

Quod est Officium PRUDENTIÆ:

EST neq; ignavum, neq; curiosum esse, Sed justum studium ponere in rebus Honestis, & cognitione dignis, atque à nostro officio non alienis, ut sunt septem liberales

Was ist der Fürsichtigkeit eigenschafft?

Wen einer nicht zu fürwitzig ist /Sondern wenn wir gebürlichen fleiß ankeren / in ehrlichen vnnd nützen dingen / vnd die nicht wider vnsern ampt sein / Als sind die sieben freye kün-

artes, & ipsum Philosophiæ, Theologiæ, & Juris, ac Medicinæ studium, vel Opificium honestum, quod vitæ adjumento serviat.

ye künste vnnd satzunge der Philosofen / oder auch die Faculteten / es sey im H. schrifft / im Rechten / in der Ertznei / oder ein ehrliche Handwerck / davon wir vns möchten ernehren.

Ktoraż jest powinność y własność MADROSCI:

Jest tá / kiedy kto áni z zániedbániem jákimi z lenistwá / ábo gornośćią myśli wyssadza się nád drugie / Ale owszem przystoiną y słuszną pilność czyni / w poznániu rzeczy poczćiwych y umieiętności godnych / y ku biegu á ozdobie żywotá ludzkiego służących / Jákowe jest álbo ćwiczenie w śiedmi Náukách wyzwolonych / y poznániu gruntow Philosophyjey y mądrośći / álbo też w piśmie Swiętym / álbo w Práwiech / álbo w Medicinie / álbo też w jákiey ucźćiwey Náuce y sámim Rzemiośle / z kądby poczćiwie swoy stan prowádźić mogł y przystoiną żywność miał / A w tych rzecżách przodek mieć przed inszemi jest rzecz piękna y pożyteczna.

DE JUSTITIÆ OFFICIIS.

Quod est Officium Justitiæ?	Was ist der Gerechtigkeit eigen schafft?
Suum cuiq; Jus tribuere.	Einem jeden das seine geben.

Ktora własność álbo Powinność jest Spráwiedliwośći?

Aby káżdy to miał y wźiął/ co jego jest.

Quottuplex est illud Jus?	Was ist den eines jeden Recht?
Aliud est debitum Jus, aliud gratuitum: Atq; hoc est proprium Liberalitatis, quę etiam Benignitas, & Beneficentia nominatur.	Ein teil sein wir verpflicht zu geben: ein teil geben wir aus gůttem willen: Vnnd solches heist Mildt vnd wolchetig sein.

Jákoż śie to Práwo Spráwiedliwośći dźieli?

Ták śie dźieli/ Ze insze Práwo jest dáć z powinnośći/ A insze z dobrey woli. A ták Práwo

to właśnie do Szczodrobliwośći przynależy/ktore zowiemy Dobrodzieystwem y Vczynnośćią.

Quod eſt Jus debitum?

OMNibus hominibus debemus, ne eis noceamus ſed proſimus: Sic enim inquit Plato, Non nobis ſolùm nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria vendicat, partem Parentes, partem amici.

Was ſeind wir den verpflicht?

Wir ſeind allen menſchen ſchůldig/ das wir jhnen nicht ſchaden/ ſondern nützen/ Denn alſo ſaget Plato/ wir ſind nicht allein vns geboren/ Sondern zum theil dem vaterland/ Zum theil den Eltern/ zum theil den freunden.

Aktoryż jeſt náß przećiwko wßyſtkim ludziom obowiązek?

Obowiązek náß przećiwko wßyſtkim ludziom ten właſny jeſt/ ábyſmy im zgołá nie ſzkodzili/ owßem pomocni y pożyteczni byli/ Gdyż y Pláto ták pięknie nápiſał/ Nie zrodzieliſmy śię dla śiebie ſámych/ bo jedne część národzenia náßego Oyczizná ſobie przywłaßcza/ drugą przyjaćiele/ á oſobliwą część Rodzici náßy.

Quid

Quid amplius debemus Hominibus?

Ut seruemus fidem in dictis & factis. Omne enim promissum cadit in debitum. Hoc præceptum, ait Cicero, esse fundamentum Justitiæ, veritatis, & fidei: quia & fides est appellata, eò quòd fiat, quod dictum est.

Was sind wir mehr den Menschen schůldig?

Das wir glauben halten/in worten vnd wercken / Denn was man verheyschen hat/ das ist man schon schůldig/diese lehr meinet Cicero / die grundfest zu sein der gerechtigkeit/ warheit/ vnd trewe/welche jhren Namen davon hat / das man trewlich halten soll / was zu gesagt ist.

Czimżeśmy wiecey przećiwko ludźiom obwiązáni?

Tym / Zebyśmy wiáry y słowá dotrzymáli w słowiech y w spráwách/Bo to cośmy obiecáli/ iużeśmy śię tym winnemi uczinieli / Tá náuká/ powieda Cicero / że jest gruntem prawdy y wiáry / gdyż wiárá stąd śię zowie / że wáruje tego co jest przyrzeczono.

Quot modis violatur Justitia?

DUobus: Aut inferendo injuriam; aut ab iis, quibus infertur, cum possis, non propulsando.

Auff wievilerley weise handelt man wider die gerechtigkeit?

Auff zweyerley weise Entweder wenn wir selbst vnrecht thun / oder von anderen das vnrecht / da es jn vnserem vermögẽ / nicht ablehnen / oder abtreiben.

Wielom sposobámi gwałcimy spráwiedliwość?

Dwiemá sposobámi: Pierwszy jest kiedy my sámi drugiemu niespráwiedliwie czynimy / Wtóry kiedy inszych mogąc od gwałtu nie bronimy.

Quæ sunt caussæ inferendæ Injuriæ?

MEtus: Spes commodi: Cupiditas dominandi, & Ira.

Aus was Vrsachen thun die leute vnrecht?

Auß forcht / eigenem nutz / Ehrsucht im Regiment / vnd auß zorn.

Zá ktorymi powodámi ludzie ludzi krzywdzą?

To się dzieje z wielu przyczyn: álbo z Bojáźni / ál-

ni / álbo dla zysku / álbo dla chćiwośći pánowánia / álbo z Gniewu.

Quare Metus est caussa Injuriæ?	Warumb macht die furcht vngerechte leute?
QUia impellit homines, ut quos metuunt, eos antevertant per oppressionem, quò ipsi sint tutiores.	Denn sie treibet die menschen / das sie die jenigen vnterdrucken / für denen sie sich fürchten / damit sie desto sicherer sein mögen.

Czemuż Bojaźn czyni ludźie niesprawiedliwe?

Bowiem ludźie przimußa / áby tych z świáta znieśli y poráźili / ktorych śię boją / áby tym bespieczniey ßemi byli.

Quare Spes Commodi Injustos facit?	Warumb macht eigener nutz / vngerechte leute?
QUia cum aliorum incommodis sperant Homines suas res meliores fore. Hinc	Deñ die leute hoffen / sie wöllen mit anderer leut schaden reich werden / daher sind vntzehliche

Infinitæ fraudes in Contractib. ortæ sunt.	finantzen kommen / in allerley handel vnnd wandel.

Czemuż własnego pożytku szukánie pobudza ludźie do krzywdy?

Bowiem ludźie sobie tuszą / że z inszych szkodą mogą być Bogátszymi. Stądże do wszelákich kupieckich handlow rozmáity weszły oszukánia.

QUARE Cupiditas dominandi efficit Injustos?	WArumb macht die Ehrsucht / vngerechte leute?
QUia non potest ferre pares. Itaq; Tyrannus apud Euripidem ait: *Si jus violandum est, Regni gratia violandum est, in aliis rebus pietatem colas.*	Denn sie kan niemand neben sich leiden / Derhalben spricht der Tyrā beym Euripide, Sol man ja wider Recht thun / so soll mans vmb der Herschafft willen thun / In andern dingen mag man fromm werden.

Dla czegoż chciwość Panowania czyni ludźie niespráwiedliwe?

Bo przy sobie rownych ćierpieć nie może: Stądę

Stądże Tyran u Euripidá ták mowi: Jesli krzywdę drugiemu czynić / ważyć śię y tego dla pánowánia/ w inszych spráwách możem być dobrymi.

Suntne plura Injustitiæ genera?

Imò verò infinita sunt præter illa à Cicerone enumerata. Nam in Ecclesia & Religione, Vis, persecutio, simulatio, commune malùm est: Tyrannis in Republica, Sophistica in Scholis: Sycophantia in Judiciis, avaritia, luxus, simultates, in vita communi. Vigilandum ergo semper bonis contra tot insidias.

Findet man auch mehr art vnd weise der vngerechtigkeit?

Derer ist ein vnzelliche menge über die / welche Cicero erzehlet/ Denn in der Religion vnd kirchen Gottes/ ist auch gewalt gemein / verfolgung / vnd falscher schein der heiligkeit/ Im Regiment Tyranney/ In den Schulen listige vorfürunge / in GRichten verkerhung/ Im Gemeinem leben/ geitz/schwelgerei/heimlicher haß etc. Derent halben allezeit die frommen wider solche vnzehliche stricke wach sein sollen.

Tákich Sposobow Niespráwiedliwośći / jestże też więcey?

Tym liczby niemász nád te ktore Cicero wylicza / Bowiem w Religii y w Kośćiele Bożym / też śię y gwałt náyduje y pospolićie prześládowánie / y obłudá zmyśloney świątobliwośći / w Pánowániu Okrućieństwo / w szkołách wykręty / w Práwách wywroty / A w Pospolstwie łákomstwo / zbytki / niesczerość / y niechęć / Trzebá tedy czuynemi być dobrym ludźiom przećiw niezliczonym usackom y chytrośćiam.

Suntne omnes Injuriæ pares?

NOn: Graviores enim sunt, quæ à scientibus, quàm quæ ab ignorantibus inferuntur: Deinde leviores sunt illæ, quæ repentino aliquo motu fiunt, quàm quæ ex composito suscipiuntur. Totius autē injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui

Ist den alles vnrecht gleich groß?

Nein: Denn das ist gröber / welches wissentlich / den welches vnwissentlich geschicht / Darnach ist leidlicher was auff einer bewegung des gemüts geschicht / denn welches auff bedachtem muth fürgenomen ist / Keine vngerechtigkeit aber ist hefftlicher / dann deren / welche

tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur.

welche eben da mahl / wan sie andere am meisten betrigen/sich dahin bearbeiten/ das sie dennoch für redliche leute mögen angesehen werden.

A wßistkież krziwdy są sobie rowne?

Nie wßystkie: Bo te ciężße są ktore z wiádomośći/ á niż te ktore z niewiádomośći pochodzą/ Potym záśię są znośnieyße / ktore z prętkiego porußenia y zágniewánia dżieją śię / niż te ktore z rozmyslu dobrego przed śię bierżemy. Ale nád to wßystko / żadna niespráwiedliwość y krzywdá ßkodliwßa nie jest / jáko tych / ktorzy gdy oßukáją nabárżiey / ták śię udáją y postawke stroją / jákoby bárzo dobrymi byli / á wody nigdy nie zámącieli.

Propter quas causas prætermittunt homines defensionem?

Warumb Verlassen die Leute / die jenigen / So sie schützen sollen?

PLures sunt causæ. Nam aut inimici-

Dessen sind viel vrsachen. Den sie wöllen entwe-

tias nolunt suſcipere, aut laborem fugiunt, aut ſumptibus parcunt, aut quia non admodum curant eos, quos tueri debebant: Poſtremò ſunt, qui quædam ſtudia & occupationes ſuas pluris faciunt, quàm ſalutem auxilio egentium.

entweder nicht feindtſchafft auff ſich laden/ oder fliehen die arbeit/ oder wöllen das jhre nicht drauff wagen / oder ſie fragen nicht faſt nach denen die ſie ſchützen ſollen. Zu letzt ſind etliche/die jhre geſchefft höcher achten / den armer leute wolffart/ vnd jhren nehſten.

A dla czegoż też ludzie obrone tych opuſzczáją/ ktorychby ſłuſznie bronić mieli?

Z tego wſzyſtkiego przyczyn wiele jeſt. Bowiem drugiemu gwoli poſpolićie niechcą náśię nienawiśći wnośić/ álbo też prace podiąć / álbo ſwoich nakłádow czynić / álbo więc gdy niedbáią y podli śię zdádzą ći / ktorychby bronić mieli. Ná oſtátek ſą niektorzi tácy / ktorzy więcey ſobie ważą ledá zábawki ſwoje / á niżli porátowánie vbogiego/ y bliźniego ſwego.

Suntne plures causæ defensionis prætermissæ?

SUnt. Nam quidam nimiâ suæ rei familiaris curâ, quidam odio hominum, abstinent ab eorum defensione. Quod genus hominum est pessimùm, & Terentius hoc vitium reprehendit: Quid enim est indignius homine, quàm hominem odisse?

Sind auch mehr vrsachen / Darumb einer den andern zu schützen vnterlest?

Es sind freilich: Denn etliche verlassen die leute / das sie jhrer Narung gar zufleissig warten: Etliche auch / das sie niemand hold sein / darumb auch mit jhrem schutz hinderstellig bleiben / welche leute die allerergsten sein / auch Terentius solchen groben vnrat straffet Deñ was ist vnmenschlicher / als einem menschen hassen.

Jestże więcey przyczyn zaniedbania Człowieczey obrony?

J owszem náyduję się y insze przyczyny: Bo niektorzy zániedbáią ludzi dla swego w gospodárstwie niezmiernego pieczołowánia y lekkich zabáwek: Niektorzi też że nikomu nie są życzliwi / przeto też chronią się drugim służyć. Jákich ludzi rodzay y dumá jest náder zła / á tę grubą

grubą nieludzkość/ y Terentius bárzo ſtrofuje. Gdyż wierßa zátwárdźiáłość w człowieku być nie może/ jáko pogárdá/ y że złośći drugiego nienawidźieć/ y nieucżynić mu dobrze.

Semperne idem factum eſt Juſtum;

Non ſemper: Quod enim uno tempore juſtum eſt, alio poteſt fieri injuſtum.

Da Exemplum?

Si quis gladium apud te depoſitum ſanus mente repoſcat, juſtum eſt reddere gladium: Sin furioſus repetat, nequaquam. Ita ſi quid promiſeris, quod ei, cui promiſeras, vel aliis ſit inutile, nequaquam eſt prȩſtandum, cùm ſit injuſtum.

Iſt auch eine that allewege gleich recht zu achten?

Nein: Denn was eine zeit recht iſt/ das mag zu einer andern zeit wol vnrecht ſein.

Gib deſſen ein Exempel?

So jemand ein ſchwerd bey dir zu trewen henden eingelegt hat/ noch bey guter vernunfft/ ſo iſts recht/ das du es jhm widergebeſt: Iſt Er aber von der vernunfft kommen/ ſo iſts nicht recht/ Alſo ſo du etwas vorheiſchen haſt/ das dem zu ſchaden gereicht/ dem du es verheiſchen haſt/ oder andern/ So ſoltu es nicht halten/ weil es vnrecht iſt.

A re

A zawzdyż też / ono cos byłczynic powinien / jest rzecz spráwiedliwa?

Odmienia śię to zá czásem. Bowiem co jednego czásu słusznie wipełniono ma być: to drugiego czásu gdyby śię wipełnić miáło / byłoby szkodliwo.

Dowiedźmy tego przykłádem?

Gdyby kto z dobrym bacżenim do zchowánia powierzelći miecżá / słusznie masz mu go záśię wrócić / Ale jesli / gdyby oszálał od ciebie powierzoney broni żądał / słusznie mu jey nie dasz. Ták też obietnic tákich / ktoreby miáły być szkodliwe tym ktorim są obiecáne / álbo y inszym / pełnić nie masz / gdyż są niespráwiedliwe y niesłuszne.

QUARE depositum furioso reddere, aut promissum præstare est injustum?

Warumb ists nicht recht / vortrawt gut widerzugeben einem vnsinnigen / oder halten / was man vorheischen hat?

QUia lex inferior debet cedere superiori, videlicet, Neminem lædas: quæ lex

Denn das geringere Gebot / sol dem wichtigern weichen / Nemlich / du solst nimanden zu schaden

est fundamentum omnis justitiæ. Hinc sequitur, ne illa quidem promissa servanda esse, quæ plus detrimenti afferunt præstanti, quàm ei, cui præstantur, boni. In omni enim promissione subintelligitur conditio: quatenus sine tuo vel aliorũ damno & fraude fieri potest.

schaden handlen / welches der grund ist der Gerechtigkeit / daher folget auch/das die vorheischungen auch nicht zuhalten sind/ die mehr schaden dem / der sie helt / als nutz bringen denen / welchen sie geleistet werden / Denn bey einer jden verheischunge wird verstanden/so fern es ohne deinen oder andere leute schaden vnd nachteil geschehen kan.

A czemuż powierzoney rzeczy szalonemu wroćić álbo dotrzymáć tego coś obiecał nie jest słusżno?

Bowiem mnieysze práwo záwżdy muśi ustępowáć wietszemu: Miánowićie temu / Abyśmy nikogo nieobrażáli y nieszkodźieli w niczim/ A toć Práwo jest gruntem wszelkiey spráwiedliwośći / Zá ktorym idźie / że y przyobiecánie tákie trzimáne być nie ma / ktore wiecey szkodźi temu ktory je pełni / á niż użytecżne jest owemu ktory śie go domaga / Bo w przyrzecżeniu káż-

dym

dym zámyka śię conditia táka / jeśli to być może bez twojey álbo drugiego śkody y podejśćia zdrádliwego.

Quod genus Injuriæ est pessimum?

QUando Injuriæ Jus prætexitur, vel Honesta aliqua species: Ut cum Dux Romanus in pace aliqua facienda petivit ab Antiocho dimidiam partem navium, & postea singulas dividi jussit, ut hoc modo totam classem hosti adimeret.

Welche vngerechtigkeit ist die ergste?

Wenn wir sie mit einem schein des Rechtes beschönen / Als da der Römischer Hauptmann in friedes handlung begeret hat vom Antiocho den halben theil der schiffe vnd hat darnach ein jedes Schiff in zwey theil zutheilen befolen / das er also den widersacher aller seiner Armada beraubete.

A ktoryż sposob niespráwiedliwośći jest nagorszy?

Ten kiedy krzywdę uczinioną chytrze okrywamy zmiśloną spráwiedliwośćią / álbo udájemy podobienstwo uczćiwey spráwy. Ná przykład / kiedy Rzymski Hetman pokoy stánowiąc żądał od Antiochá połowice Okretow / y potym

káżdy z nich w poły rozerżnąć kazał/ áby ták nieprzyjácielowi odjął Flotę y ßyk okrętow ná wodźie.

Quis est modus vindictæ?

Was für maß soll man in dem Rach halten?

UT propensiores simus ad ignoscendum, quàm ad jus nostrum persequendum: nisi fortè Clementia plus mali, quàm boni afferat.

Das wir geneigter sein zu verzeihen / denn mit Recht zu verfahren: Es were denn/ das vnsere lindigkeit mehr schadens/ denn frommens bringe.

Jákaż miáre w Pomśćie mamy záchowáć?

Táka / żebyśmy byli skłonnieyßy ku ubłagániu y odpußczeniu / niżli ku ostremu konániu práwá: Oprocz żeby náßá miękkość miáłá więcey ßkodźić/ niż pożytek czynić.

DE JURE BELLI.

Von Kriegs rechten.

Quæ debet esse causa Bellorum?

Was soll die vrsach sein zu kriegen?

SI nulla alia ratione

Wo Land vnnd Leut auff

jus suum Respublicæ consequi possint. | auff kein ander weiß jhr Recht erhalten kö nen.

O Wojennych Prawach.

Ktoraż przyczyna jest do podniesienia Woyny?

Przyczyna tá jest / / kiedy Páństwo y nászá Rzecz pospolita żadnym inszym sposobem práwá swego otrzymáć nie może.

Quis debet esse finis Bellorum?

Ut absq; injuria in pace vivatur. Ergo Bella non sunt justa, quæ non sunt necessaria. Et partâ victoriâ conservandi sunt illi, quorum culpâ non est bellum conflatum, quique non fuerunt crudeles in bello.

Was soll das ende des Kriegs sein?

Das man im frieden ohne gewalt leben kan. Derhalbẽ ist kein Krieg recht/der ohne noth fürgenommen wird/Vnnd nach dem Siege sol man derer Leut verschonen/ die an dem Krieg kein schuldt tragen / vnnd die in zeiten des Krieges nicht sünderlich gewütet haben.

Ktoryż koniec ma być Woyny?

A bysmy bez ukrziwdzenia w pokoju żyć mo-

gli: Przeto żadna Woyna spráwiedliwa nie jest/ ktorą bez potrzeby y słuszney przyczyny podnośimy/ więc też zwyćięstwo otrzymawszy/ mamy tych ludźi szánowáć/ ktorzy przyczyny do woyny nie dáli/ y ktorzy też okrućieństwá ná woynie nieużywáli.

Quid amplius decet Victorem?

NOn sine modo sævire in victos: Sed post Victoriam consulere utilitatibus eorum, qui victi sunt, & recipere in fidem supplices. Hoc præceptum monet: Clementiæ majorem esse habendã rationem, quàm severitatis.

Was sol ein Sieghauptman mehr thun?

Er sol nicht uber die maß wüten/ wider die uberwundenen. Sondern nach dẽ Sige jren nutz suchen/ vnnd sich trewlich annemmen derer/ die sich auff gnade ergeben/ Diese lehr vermanet/ das man sich mehr der gnade/ den des ernstes befleissigen sol.

A coż ná Hetmáná ktory zwyćięstwo otrzymał/ dáley przynależy?

Nie ma śie nád miárę srożyć y okrućieństwá używáć/ nádz wyćiężonymi: Ale tych/ ktorych mocą zwyćiężył/ ma wszędy/ ku ich lepszemu ochra-

chrániáć / y onych ktorzy śię pod łáſkę y wiárę poddáli opiekunem y obrońcą być. Tá Náuká nas uczy / żebyſmy záwdy więtſzy wzgląd mieli ná Láſkę niż ná jáką ſrogość.

Suntne omnes Hoſtes eodem modo tractandi?

NOn. Majore enim Clementia utendum eſt erga illos, quibuſcum de Imperio certatur, ut Romani cum Carthaginenſibus, Pyrrho, & aliis. Quanquam in Pyrrho major fuit humanitas, ut in homine Græco, & ex Achillis genere orto, quàm in Annibale. Ille enim captivos Romanos abſque precio remiſit.

Soll man ſich gegen allen feinden gleicher maß halten?

Nein. Denn man ſoll linder handeln gegen denen/mit welchen man vmb den vorzug kriget/ wie die Römer mit den Carthaginenſern / mit dem Pyrrho / vnd andern: Wie wol in Pyrrho/als in einem Griechen vnnd aus Achillis geſchlechte gebornen mehr freundligkeit geweſen iſt / denn im Annibale/ Denn er hat denn Römern jhre gefangene ohne gelt wider gegeben.

Jednákoż teź / z káždym nieprzyjaćielem obchodźić śię mamy?

Nie jednáko: Bo znácznieyßą łáſkę tym poká?owáć mamy / z ktorymi o Zwierchność woyne wiedźiemy. Jáko Rzymiánie ná on czás z Kárthańczykámi / z Pyrrhuſem y z innimi / Acz záprawdę w Pyrrhuśie jáko w Greczáninie / y urodzonym z Przodkow Achilleſſowych więtßa ludzkość byłá / niżli w Annibálu / Bowiem on Rzymiánom bez okupu więźnie wypuśćił / y niechćiał ßinkow żadnych álbo przekupow woyną ſtroić.

Suntne promiſſa Hoſti ſervanda?

SUNT: Cujus fidei egregium edidit exemplum Regulus erga Carthaginenſes, qui ad certam mortem redire maluit, quàm fidem datam fallere. Quare Senatus eos, qui ſecundo bello Punico Annibali fidem non ſervaſſent, ex numero civium exemit: Eum verò, qui Pyrrho

Soll man dem feinde glauben halten?

Ja: Des iſt ein ſonderlich Exempel Regulus gegen den Carthaginenſern / der lieber wolte zum gewiſſem tod zihen / denn den glauben brechen: derhalben hat der Rath das Bürgerrechte genomen denen / die dem Annibali nicht glauben gehalten: Den aber / der dem Pyrrho mit Gifft hat vergeben

venenum dare voluit, eidem Regi remisit.	geben wollen / habē sie dem Könige wider zu geschickt.

A godzi sie tez Wiáry dotrzymáć nieprzyjacielowi?

I owszem godzi: Mamy tego osobliwy przykład w Regulusie przećiw Cárthágineńczykom / ktory wolał ná pewną śmierć wroćić się / niżby miał słowá niedotrzymáć / y wiáry złamáć / Przeto tez Rádá Rzymska álbo Márszałkowie wielcy / Práwo mieyskie y ślachectwo odięli tym ktorzy Annibálowi słowá niedotrzymáli / I onego zbiegá / ktory Pyrrhusá chćiał otruć / záśię Krolowi odesłáli.

DE BENEFICENTIA SEU LIBERAlitate, quæ est altera species Justitiæ.

Von der Mildigkeit / welches das ander stück ist / der Gerechtigkeit.

Quid est LIBERALITAS?	Was ist die Mildigkeit?
Est Justitia gratuita,	Es ist eine Gerechtigkeit /

communicans aliis operas, & pecuniam.

tigkeit / dadurch wir andern leuten mit gelt oder hülfflicher that vmb sonst bey springen.

O DOBROTLIWOSCI ALBO SZCZODR Obliwośći/ ktora drugi członek jest Sprawiedliwośći.

Coż jest SZCZODROBLIwość/ albo hoynosć?

Jest grunt Sprawiedliwośći/ z dobrey woli y zchući / zapomagająca drugich ták pieniędzmi jáko inszymi dobrodzieystwy.

Quod est Primum præceptum de Liberalitate?

NE benignitas obsit vel his ipsis, quibus benignè fit, vel aliis. Utrunq; enim est contra Justitiam, cujus proprium est neminem lædere.

Welchs ist die Erste Lehr von der Mildigkeit?

Das sie weder denen schade / die die wolthat empfangen / noch andern / Denn es ist beydes wider die Gerechtigkeit/welcher Tugent eigenschafft ist. Niemanden beleidigen.

Ktoraż

Ktoraż pierwsza náuká jest do miárkowánia kolo Szczodrobliwośći ?

Aby tá Szczodrobliwość nászá nieszkodźiełá / y tym ktorym ją wedle nászego zdánia okázowáć będźiemy / tákież y drugim. Bo tey Cnoty własność tá jest / áby nikt uszkodzony nie był.

Quod est Secundum Præceptum?

NE Benignitas sit major, quàm facultates. Nam si non debemus aliis eripere sua: quantó minùs nostra cum injuria aliis est benefaciendum?

Welches ist das ander Gebott ?

Das einer nicht freigebiger oder gütthetiger sey / als sein vormögen ist / Dann so wir andern das jhrige nicht nemen sollen / wie viel weniger / sollen wir mit vnserem schaden andern helffen ?

Qnod est tertium?

UT pro dignitate cuiq; tribuatur. Id enim est Justitiæ fundamentum, ad quàm hæc omnia sunt referenda.

Welches ist das Dritte Gebott ?

Das man nach eines jeden werth vnd verdienst guts thue. Denn solches ist ein grund der Gerechtigkeit dahin dann dieses alles sol gerichtet werden.

A ktoraż druga Náuká jest.

Tá jest: Aby Szczodrobliwość nászá wietszá nie byłá / niżli máietność álbo zarobek. Bo jesli niemamy wydźieráć drugiemu/co jego włásnego jest / dáleko mniey z nászą szkodą drugich zápomagáć mamy.

Trzecia Náuká ktora jest?

Abyśmy káżdemu wedle jego godnośći y zásługi dawáli. Bowiem to gruntem Spráwiedliwośći jest / ná co záwdy trzebá wzgląd mieć/ y baczenie dobre.

Qui sunt ergo digni:	Welches sind denn würdig?
QUorum mores optimi sunt, & animus ergâ nos honestus, aut qui nobis aliqua societate, aut singularibus devincti sunt beneficiis. Hæ causæ ut concurrant omnes, optandum est; sin minùs, plures &	Die gutter sitten sind/ vnd die es gutt mit vns meinen / vnnd die vns etwa mit einer gemeinschafft / oder sonderliche wolthat halben verwand sein. Nu ist es zu wündschen / das alle diese vrsachen zu samen kommen/wo nicht/ so sol-

majores causæ ponderis plus habebunt.

so sollen die meisten vnnd wichtigsten vrsachē mehr stat vnd raum haben.

A ktorzyż godni są Szczodrobliwości álbo dobrodzieystwá?

Tym czynić dobrze mamy ktorych obyczáie pochwały godne są/á miśl y chuć przećiwko nam státeczna y uczćiwa / więc ktorzy zá spolnym obcowánim co godnego też kiedy dla nas z pożytkiem uczynieli/ y nas sobie zniewolili. Te wszystkie rzeczy áby się zbiegły możem sobie życzić/ ktorych jeśli nie będzie, jednák gdzie więtsze przyczyny będą ku okázowániu szczodrobliwości y więcey ich będzie / tám tym ważnieysze nád drugie być máją.

Tantum igitur illi sunt juvandi, in quibus nihil est vicii?

Prudentissime

NEMO negligendus, in quo aliqua virtutis significatio apparet: Non enim vivitur cum perfectis ho-

Soll man allein denen guts thuen / die keinē gebrechen haben?

& sapientissime dixit

Man soll niemand verlassen / in welchem etwa eine anzeigung der tungenden scheinet / Denn wir leben sonst

Oratorum ... Cic.

minibus, ſed cum iis in quibus ſignificationes leniorum inſunt virtutum, ut modeſtiæ, temperantiæ, & Juſtitiæ. His enim virtutibus conſequimur, ut boni viri judicemur eſſe.

ſonſt nicht mit gantz vollkommenen leuten / Sondern mit denen / in welchen die lieblichſten tugenden ſcheinen / als die eingezogens lebens meſſigkeit / vnd Gerechtigkeit ſich befleiſſen. Deñ durch dieſe tugenden / erlangen wir / das wir für fromme leute gerichtet werden.

Tylkoż przećiw tym / Szczodrobliwość mamy pokázowáć / ktorży w ſobie wyſtępkow nie máją ?

Mnie śię ták zda / Ze nikim gárdźić nie mamy / wkimby śię znák jáki dobrych Cnot pokázował / Gdyż nie żyjemy zludźmi w cnotách doſkonáłymi / ále ſtymi ktorży wſobie śrżednie y przyjemne Cnoty máją / to jeſt / Mierność / Pohamowáć y Sprawiedliwość / Bo przez te Cnoty przychodzimy wſławę u ludźi / że nas y miłują y zá dobre máją.

Quid

Quid debetur pro Benevolentia?

MUtua charitas, eaque ex vero studio profecta.

Was sind wir für einen geneigten gutten willen schüldig?

Ein gegenlieb/ vnd die es ernstlich meinet.

Cożesmy też powinni dobrodziejom nászym.

Powinnismy spolną y szczerą miłość/ ktora z práwego sercá pochodźi.

Quid si benemerita intercesserunt?

TUNc major quædam cura est adhibenda. Nullum enim Officium referenda gratia magis est necessarinm. Nam si, quæ utenda acceperis, majore mẽsura jubet reddere Hesiodus, quid non beneficio provocati, facere debemus.

Wie dann/ wenn man vns was guts gethan?

Da muß man desto fleissiger auffsehen haben/ weil nichts so nötig ist/ als danckbar zusein/ Dañ so wir etwas entlehnet haben/ vnnd Hesiodus heist dasselbe mit grösserm maß wider geben/ was sollen wir denn nicht thun/ weñ wir durch wolthaten darzu angemanet vnd gereitzet werden?

Jákoż

Jákoż mamy zádźiáływáć tym/ktorzy dla nas co dobrego uczynieli?

W tey mierze więtſzego już ſtáránia y pilności przyłożyć mamy / Bo nád wdźięczność/ żadna powinność potrzebnieyſza nie jeſt/ Bo jeſli Heſiodus więtſzą miárą (możeſli) każe wrácáć to / czegoś kiedy u kogo ku ſwey potrzebie pożyczeł / domiślaymy śię/ cośmy powinni temu/ gdy kto dáry álbo dobrodźieyſtwem nas jáko by powabieł.

Corollarium.

HOminis grati Officium eſt, imitari agros fertiles,qui multò plus afferunt,quàm acceperunt: Et, ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos,non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam dare vel negare beneficium in noſtra eſt po-

Zugabe.

Ein danckbar menſch ſol thuen wie ein fruchtbarer acker/welcher viel mehr tregt/denn darein geſeet iſt / vnnd ſo wir denen guts thuen / von denen wir nutz zu haben hoffen / wie ſollen wir vns gegen denen halten / die vns ſchon guts gethan haben? Denn guts thuen oder nicht gutts thune ſtehet in vns-

testate. Non reddere acceptum viro bono non licet.

in vnser macht. Aber guts vergelten gebüret einem jeden/der ein fromer man sein will.

NADMIAR.

Wdzięczny dobrodzieystwá Człowiek czynić ma jáko płodna rola / ktora dáleko więcey zbożá przynośi/ niż jey śiánim oddano/ więc jeśli tym záchowujemy śię rádzi / od ktorych śię spodziewamy dobrodzieystwá/ á jákoż śię nie mamy záchowáć owym / ktorzy nam dobrze uczynieli y pożytek przynieśli ? Bowiem dobrotliwość pokazáć / álbo odmowić w nászey to woli y mocy jest: Ale zás dobrodzieystwá wźięte powinniśmy zádźiáływáć/ jáko dobrym ludziom przynależy.

Estne æquale Beneficium omnibus tribuendum?

NOn est: Pro maximo enim beneficio, plurimum gratiæ est referendum. Plus

Soll man denn einem vnd jeden gleiche wolthat beweisen?

Nein: Denn für ein sehr grosse vnnd herrliche wolthat / sollen wir grosse danckbarkeit erzeigen:

etiam debetur ei, qui consideratè quid facit, quam si quis temerè præstat beneficium. Deniq; ut quisq; maximè opis indigeat, ita ei potissimùm opitulandum.

zeigen: Zu dem / sind wir ja dem jenigẽ mehr schůldig / der aus woll bedachtem gemůth etwas thut / als dem der ohngefehr vns gutts thut. Endlich noch dem jemand am meisten der hůlff bedarff / dem soll man am meisten helffen.

A rownež tež dobrodžieystwá / káždemu pokázowáć mamy?

Nie rowne: Bo czyje dobrodžieystwo więtße będžie / temu tež znácznieyßą wdžięczność pokázowáć mamy / więc tež dáleko więcey powinni będžiemy temu człowiekowi / ktory z dobrego rozmysłu y baczenia co czyni / á niž gdy nam ktokolwiek bez rozsądku y zbytney popędliwośći dobroć niejáką pokázuje. Ná ostátek / to jest właśnie napowinnieyßa / ábyśmy tego naywięcey wspomagáli / kto wspomożenia naywięcey potrzebuje / doświatczywßy się chući y záchowánia przećiw nam jego.

Quid amplius est tenendum in Beneficiis præstandis?

Was soll man weiter wissen/ wenn man gegen jemand guttetig sein will?

Gradus Societatum servandi sunt.

Man muß auff die Grad oder vnterscheid der Gesellschafften achtung gebeu.

Qui sunt illi Gradus?

Welche sind die Grad oder vnterscheidt?

PRimum, Jure Naturæ est nobis communitas cum omnibus Hominibus. In hoc Gradu omnibus impertienda illa, quæ sine detrimento commodari possunt, utilia his, qui accipiunt, danti non molesta: ut non prohibere aquam profluentem, pati ignem ab igne capere, consilium fidele communicare.

Erstlich / bringt die Natur mitte / das vns alle menschen verwandt sind . In diesem fall / soll man allen menschen mittheilen / was ohne vnserm schadē geschehē kan / denen nützlich ist die es nemen/ vnnd ohne schaden des der da gibt: Als zum Exempel/ einem das fliessende wasser nicht wehren/ fewer vom fewer nemmen lassen/ gutten rath mittheilen.

Coż dáley záchowáć mamy / kiedy dobre zá dobre wzájem oddájemy?

Mamy Pomiárkowánie dobre / y Porządek záchowáć miedzy wszelkiemi stany / y ludzką spolnością.

Ktorez pierwsze Pomiárkowánie jest / álbo stopień złączenia ludzkiego miedzy sobą?

To pierwszy jest / Yż Naprzod mamy wedle Przyrodzonego Práwá ze wszystkim narodem ludzkim spolność: W tym stopniu powinnismy wszystkim ludziom ná koniec y nieznájomym udzieláć / ile tego coby mogło być pożytecznego temu / ktory bierze / á nie szkodno y przykro onemu / ktory dáje / jáko jest / nie zábraniáć wody płynącey drugiemu / álbo ogniá od ogniá wziąć / zdrowey rády potrzebującemu y żądájącemu dodáć / to wszystko bez uszkodzenia twego / á z pożytkiem drugiego być może.

Quis est Secundus Gradus?	Welcher ist der Ander Grad oder vnterscheid?
Secundò, propius nobis conjuncti sunt,	Zum andern / Sind vns die jenigen naher ver-

qui ſunt ejuſdem Gentis, Nationis, Linguæ. | verwand / die mit vns eines vaterlandes/land volks vnd ſprache ſind.

Ktorez drugie jeſt Pomiárkowánie álbo powinność?

Po Wtore / Z tymi ludźmi bliżßy ſtopień mamy y chęć do nich / ktorzy ſą z jedney Ziemie/ Páńſtwá jákiego/ Narodu/ Języká jednego.

Quis eſt tertius Gradus? | Welches iſt der dritte Grad oder vnterſcheid?

EJUſdem Civitatis Societas. In hac enim multa ſunt communia, in qua peregrini nullam poteſtatem habent: ut ſunt forum, portus, jura, judicia, viæ, familiaritates, & his ſimilia. | Einer Stadt gemeinſchafft/ Denn darin iſt viel gemein / da zu die fremden kein recht haben / als da ſind der marck/ein port/die rechte/die gerichte/die ſtraſſen/ die kundſchafften/ vñ andere dergleichen.

Ktorez trzećie jeſt Pomiárkowánie?

Jeſt miedzy tymi Społeczność / y z towárzyßenie/ ktorzy ſą z jednego Miáſtá. Bo wiele

rzeczy jest / ktore są mieszczánom miedzy nimi spolne / gdźie obcy tákiego práwá nie máią / iáko są/rynek/porty/tárgi/chłodniki/práwá/sądy/ towárzystwá / drogi / y rozmáite insze spráwy tym podobne.

Quis est quartus Gradus?

PRopinquorum, in quo continentur Conjuges, Parentes, liberi, totaq; domus, fratres, Sorores, consobrini, sobrini, horumq; affines.

Welchs ist der vierde vnterscheid?

Der Nahen freunde/ In diesem werden begrieffen Mann vnnd Weib/ Vater vnd Mutter / Kinder vnnd das gantze haus / brůder / schwestern/geschwister-kinder/ vnnd schweger.

A ktorez jest czwarte Pomiárkowánie?

W tym są bliszy krewni y przyiaciele/Gdźie śię zámykáią Mąż y Zoná / Oćiec y Mátká / dźieći y dom wszystek / Bráćia / Siostry / Ciotczáne dźieći/y drugich jeszcze/ktorzy od ćiotczánnych idą/ Szwágrowie / y inszi powinni.

Quis

Quis eſt quintus Gradus?	Welchs iſt der fünffte Grad?
AMICorum, quos bonorum morum ſimilitudo conjunxit: & maximè Juſtitia, & Liberalitas, aut beneficia ultro citroq; data & accepta.	Der Freunde: welche die gleichheit gutter ſittẽ zuſammen gebracht: vnd ſonderlich die Gerechtigkeit / vnnd mildigkeit / oder das einander beider ſeits viel gutts gethan vnd bewieſen haben.

Ktore jeſt Piąte Pomiárkowánie álbo ſtopień / gdźie jeden drugiemu dobrze czynić ma?

Miedzy Przyjáćioły y ludźmi dobrymi wielgi związek jeſt / ktorzy dla ſpolnych Cnot y obyczájow z ſobą ſię złączyli y towárzyſtwo wźięli / á zwłaſzczá gdźie ſámá Spráwiedliwość y ſczodrobliwość nas ſpołem wiąże / álbo ktorzy wzájem dobrze jeden drugiemu czynią.

Quis eſt Sextus Gradus?	Welches iſt der ſechſte Grad?
OMnes alias Societates vincit ſocietas Patriæ, in qua con.	Alle andere Gemeinſchafften übertriefft die Gemeinſchafft des Va-

tinentur omnes cæteræ conjunctiones.

terlands/ darin alle andere freundschafften begrieffen werden.

Ktore jest Szoste pomiárkowánie álbo stopien?

Wszystkie insze towárzystwá y przyiaźni/ ktorekolwiek są medzy námi/ ogárnęło y przewyćięźa stowárzyszenie śię y złączenie z Rzecząpospolitą/ y miłą Oyczyzną/ w ktorey wszystkie powinowáctwá zámknione y ogárnione są.

Quis est usus hujus doctrinæ de Gradibus Societatis?

IN Officiis tribuendis, principes esse debent Patria & Parentes: proximi liberi, totaq; domus. Deinde benè convenientes propinqui. Postremò amici morum similitudine conjuncti.

Wozu dienet diese lehr von den Graden/ oder vnterscheiden der geselschafften?

Wenn man guts thun will/So sollen den vorzug haben/Erstlich das Vaterland/ vnnd Eltern: Zum andern/ die Kinder/vnnd das gantze Hauß. Darnach blutsfreunde/ die sich wol mit einander begeben/zu letzt auch freunde/ die sich mit vns in sitten vergleichen.

Do cze-

Do czegoż tá náuká pożyteczna jest/ o tákich stopniách spojenia ludzkiego miedzy sobą?

Do tego/ żebyśmy wiedźieli/ jesli chcemy porownánie jednego z drugim czynić/ dla kogobyśmy naywięcey powinność nászę wykonywáć mieli/ y uználi to dobrze/ Ze nagłownieysza powinność y obowiązek nász jest/ przećiw Oyczyznie/ Oycu y Mátce/ (ktorych dobrodźieystwy jesteśmy bárzo obowiązáni) Wtory Dźiatkom y wszystkiemu domowi (ktorzy tylko do nas ućiecżkę máją) Trzeći jest przećiw krewnym y powinnym inszym/ ktorzy śię známi zgadzáją/ á złe y dobre ćierpią/ Ostátni y nieposledni przećiw Przyjaćiołom/ ktorzy známi dobrze y towárzysko w miełośći żyją/ (ma też mieysce spolna rádá/ rozmowá/ nápominánie/ y poćiechy.)

Nunquamne ab his Gradibus est discedendum?

ALiquando Necessitas mutat ordinem, ut Vicinus magis juvetur in frugibus percipiẽdis, quàm

Sol man diese Ordnung allezeit halten?

Zuzeiten wandelt die Noth diese ordnung/ Als ein Nachbaur soll mehr befördert werden im schnitt/ denn ein

frater. Contrà in judicio frater potiùs juvandus est, quàm vicinus.

bruder / der kegen widerumb im Gerichte sol ein bruder mehr gefürdert werden / denn ein Nachbaur.

A zali preciwko tym Powinnosciam nigdy się wykrocić nie godzi?

W tym podczás potrzebá przypadájąca odmienia powinność przyjacielſką / Jáko jeſt / że powinnieyſza rzecz jeſt Sąśiádowi / ktory podle ciebie mieſzka / pomoc Zboża z polá zbieráć / nizli brátu álbo przyjacielowi / ktory od ciebie dálekoiest / Przeciw temu záśię / ieſliby przed práwem jáki ſpor był / powinnieyſza brátá y przyjaciela bronić / nizli Sąśiádá.

Quomodo Cicero hanc doctrinam de JUSTITIA & BENEFICENTIA CONCLUDIT?

JAM consuetudo, inquit, & exercitatio ad omnia Officiorum genera capienda est. Et ipsa Justitia Beni-

Wie ſchleuſt Cicero die treffliche lehre von der Gerechtigkeit vnd Mildigkeit?

Wir ſollen beſtendigen brauch vnnd vbung für vns nemen: auff das wir alle tugenden ſtets brauchen lehrnen/

gnitasq; addendo deducendoq; recto Officii usu confirmanda.

nen/ Auch die Gerechtigkeit vnnd Mildigkeit vnd das recht fortpflantzen.

Jákoż Cicero te náukę świetną o Spráwiedliwośći/ y Szczodrobliwośći zámyka?

Ták zámyka / Że nam potrzebá we wszystkich Cnotách ustáwicznego ćwiczenia y zwyczáju. A zwlaszczá Spráwiedliwość y Szczodrobliwość / niekiedy przyczynienim / niekiedy ujęćim / wedle powinnośći przećiw káżdemu / ma być slusznym pomiárem y używánim potwierdzána.

DE FORTITUDINE.

Von Der Manhafftigkeit.

O MESTWIE TRZECIEY CNOCIE, z ktorey przystoynego záchowánia nászego powinność plynie.

Quid est FORTITUDO?

Was ist die Manhafftigkeit?

EST Virtus magno

Es ist ein Tugendt

animo pugnans pro Justitia, sicut cuiusq; Officium postulat. Hinc sequitur eos non esse fortes, qui non pro communi salute & justitia, suscipiunt labores, & pericula, sed pro suis commodis: multò minùs, si malis artibus atque injuriis id faciunt.

die mit einem standhafftigem Muth für die Gerechtigkeit streytet/ wie eines jeden ampt erfodert/ daraus folget / das die jenigen nicht Manhafftig sind/ die nicht vmb gemeines nutzes willen vnnd von der Gerechtigkeit wegen mühe vnnd arbeyt vñ gefahr auff sich nehmen/ sondern vmb jhres eigenen nutzes willen: Viel weniger aber / so sie es mit betrug vnnd vnrecht thun.

Męstwo co jest?

Jest Cnotá/ ktora z wielkim y mężnym sercem zá spráwiedliwość záſtáwia się wedle potrzeby y powinności ochrony ſtanu wſzelkiego. Zá tym idzie / że ći Mężni nie ſą / ktorzy nie dla poſpolitego dobrá / y dla pomnożenia ſpráwiedliwośći / prace/ ſtáránia/ y niebeżpieczeńſtwá owſzem więcey dla ſwego pożytku podeymuią/ A dáleko mniey zá Mężne policzeni być mogą/ jeſli niecnotliwymi ſztukámi/ z krzywdą y z obłudą przećiw przyſtoyności co czynią.

Quæ

Quæ sunt OFFICIA FORTITUDINIS?

PRIMUM Officium est nihil admirari, nisi Virtutem.

SEcundum est, etiam in adeundo fortiter Periculo, & officio faciendo non esse formidolosum, neque ullo metu, aut cupiditate frangi, ac ab officio deductionem in arduis Reipub. negotiis pati. Hinc sequitur, pecuniæ & avaritiæ studio magnificè se efferenti omnem adimi veræ Fortitudinis existimationem.

Was stehet einem Großmütigem Mann zu?

Das erste ist / das er nichts hoch achte / dann was Erbar vnd tugenthafftig ist. Zum andern / soll er auch sich vor der ferligkeit / wegen seiner pflicht / gar nicht fürchten / vnd keinem schrecken noch geitz / in demselbigen seinem gebürlichem Beruff keines weges sich regiren / vnd benemen lassen / Daher folget / wer sich wegen seines reichthumes vnd geldes hoch erheben wil vñ prechtig stellen / derselbe nicht mehr vor einen Großmütigen man bestehen kan.

Ktorez powinnośći sa Męznego człowieká?

Pierwßa powinność jego / Aby śię nie oglądał ná nic byſtrzey / jedno coby Cnoćie przynależáło / á jemu poczćiwość niosło: Wtora sta-

łym

łym Sercem uſpokoiwßy miśl ſwoję / by tež y z niebeſpieczeńſtwem powinność ſwoję przećię meżnie wykonywáć ma / y žadney bojáźni álbo chćiwośći niedawáć śie odwodźić y przełomić od poczćiwego / zwłaßczá w bárzo požytecznych rzeczách y obwięſkách ku Rzeczy poſpolitey. Stąd rozeznaß / yž ktoby zá łákomym zgromadzánim y pokłádem pienięd zy / hárdą ſtąd miśl ſwoję wynośieł/ tákowy prawdźiwą Męſkiego człowieká ſławę traći.

Quid audio? Anne Vir fortis aſpernabitur opum & pecuniæ ſtudium?

Was höre ich? Soll denn ein Großmütiger man das gelt vnd reichtumb verachten?

MAximè: Nihil enim eſt, tam parvi animi, quàm avaritia, & amor divitiarum (potiſſimm ſi & id dolo & malitioſis fiat artibus). Nihilq; honeſtius, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas: ſi habeas ad Beneficentiam li-

Freilich: Denn es iſt nichts ſo kleinmütigers/ als liebhabūg der reichtümmer (in ſonder wo auch ſolches mit liſt vnd betrug geſchicht) Vnnd nichts großmütigers / als das nicht habendt gelt verachten/ vnnd das habend mildiglich zu brauchen / vnd

beralitatemque conferre. | vnd notdurftigen damit dienen.

Coż ja słyszę? A dla czegoż Mąż Serca wielkiego/ miałby pieniądze y bogáctwá u śiebie poznieważáć?

Przeto yż nic nie jest miśli lekkiey y nikczemnieyszey właśnieyszego/ jedno bogáctwá miłowáć/ á jeszcze tym gorzey jeśli śię to z niepráwośćią y oszukániem dźieje. Nic też spániálszego / jedno do pieniędzy umysłu wszystkiego nie przywięzowáć/ zwłaszczá jeśli ich doiść nie możesz / álbo jeśli ich dostániesz / te ku hoynośći á szczodrobliwośći potrzebującym obracáć.

AMBITIO NUTRIX AUARITIÆ, OFFICIA Magnanimo eripit.

EST & AMBITIO ALIENA A FORTITUDINE. Insidiatur enim libertati communi, & Justitiam æquitatemque negligit, pro quibus rebus viris magnanimis o-

Auch die Ehrsucht ist wider die Manhafftigkeit. Den sie stellet gemeiner freiheit nach/ vnnd handelt wider recht/ vnnd billigkeit/ für welche stück grosse leute alles thuen vnnd lassen

mnis ſuſcipienda dimicatio eſt. Sic ab Affectibus vir fortis invictus eſſe debet, quatenus pugnant cum ratione. Fortitudo enim vera, tranquillitatem animi & alacritatem poſtulat.

laſſen ſollen. So ſoll ein trapferer man auch ſeinen bewegungen nicht raum geben/ ſo fern ſie wider die vornunfft ſind / denn die Manhafftigkeit wil/das wir ein freydiges vnnd ſtilles hertz haben ſollen.

Nád to y Prágnienie zbytniey chwały á ô doſtojenſtwo śię ſpornie ſtáráć jeſt przećiwne Męſtwu prawdziwemu y wolnośći poſpolitey. Bo to nam świebodną y wolną miśl odeymuje/ á zániedbywa y Spráwiedliwego y ſłuſznego/ O co ludzie wielcy y ſpániáłego umyſłu / wſzelákim obyczájem máją śię ſtáráć y záſtáwiáć. Ták też męſkiego umiſłu człowiek/ nie ma śię dáć rządźić y zwyćiężáć pożadliwośćiam (y ma być wolny od wſzeliákiego ſtrwożenia/ fráſunku / wielgiey chući ku rzeczom docześni też wſobie hámując / ták bojáźni / ſmętku/ ktory jeſt wnętrzną chorobą w miślách ludzkich/ ćieleſney roſkoſzy y gniewu odeymowáć śię ma/ áby w nas byłá záwdy ſpokojna myśl/z ktorej śię znáczy męſka ſtáłość / ſtátecżność y powagá) pokądby oną z rozſądkiem y rozumem zdrowym ſpor y niezgodę mieć chćieli. Boć Męſtwo praw-
dziwe

dźiwe/ chce mieć uſpokojony y weſoły umyſł/ á od wßeliákiego ſtrworzenia / fráſunku y pomießánia ſerce ſobie wolne.

Suntne fortes qui Solitudinem, & Ocium ſequuntur?

NON: Quia fortis viri Officium eſt, pericula & labores non defugere, pro communi Societate.

Seind die auch Manhafftig die ſich von Gemeinen Emptern enthalten?

Nein: Denn ein beherztter mann / ſoll der Gemein zu gutt / kein mühe noch ferligkeit ſchewen.

Nulli igitur excuſantur?

QUi aut valetudine impediti, aut alia cauſa non levi, abſtinent à Republica, cùm non ſint idonei ad res gerendas, iis datur excuſatio. Sed omnium ocioſorum minimè reprehendendi ſunt, qui Doctrinæ incumbunt, quorum beneficio &

Iſt den niemand zuendtſchüldigen?

Die der ſchwacheit halben/oder anderer nicht geringer vrſachen ſich von gemeinen Empter enthalten/weil ſie nicht geſchikt darzu ſind/ die haben ein entſchüldigung. Aber vnter allen dergleichen werden die am wenigſten zu ſchelden / die mit der

Lehre

Fortitudo, & aliæ virtutes, magno sunt in precio.

Lehre vmbgehen/durch welcher hülff die Manheit / vnnd alle tugenden in grossen ehren gehalten werden.

A ći / y zali tez zá Męzne być máią ktorzy prágnąc pokoju / osobno zyią / y urzędy z śiebie zkłádáią ?

(Prawdáć / że śię náydowáli tácy Philosophowie / y drudzy też ludzie státeczni / cnotliwi / y poważni / ktorzy nie mogli wytrwáć obyczáiow ludzkich / my nie gániąc niczyiego przedśięwźięćia / tylko to zdánie Ciceronowe być powiemy) Ze Męznego człowieká powinność iest / rádźić y prácowáć zá Rzecz pospolitą / żadney prace y niebezpieczeństwá nieląkáiąc się.

A możeß tez kto od tákich urzędow być wolny ?

Ci ktorzy / álbo dla niepewnego á mdłego zdrowia / álbo dla głowney iákiey przyczyny urzędow w Rzeczy pospolitey ná śię nie biorą / iesliby nie byli do nich sposobni / ći mogą być wymowieni : Ale miedzy inßymi niemamy zázle mieć tym / ktorzy będąc rozumu wysokiego / náukámi báwią śię / zá ktorych pomocą álbo ćwiczenim

cżenim drugich / y Męstwo y insze Cnoty wielkę powagę biorą.

Quid amplius est tenendum de Fortitudine?

Was soll man mehr wissen von der manheit?

HACTenus dictum est, quæ pugnant cum vera Fortitudine. Nunc redeundum est ad officia propria hujus Virtutis.

Bisher ist gesagt/was sich mit der Manheyt vergleichet. Nu müssen wir widerumb kommen auff das / das sich mit der Manheit reymet.

Quid igitur convenit Viris fortibus?

Was reymet sich den zu den Manhafftigen?

SI habent adjumenta à natura, Respublica ante omnia est capessenda. Aliter enim Civitas regi non potest, cum ne una quidem domus servari possit, nisi quis præsit familiæ.

So sie von Natur geschikt seind / sollen sie sich des Regiments annemen / denn sonst kan ein Stadt nicht regirt werden / weil auch ein einiges haus nicht kan erhalten werden/so niemand dasselbig regirt.

Coż dáley nam przynależy wiedzieć o Męstwie?

Do tych miast powiedziálo śię / coby śię z męstwem nie zgadzálo. Teraz záśię wrócim śię do tego y powiemy / co jest przystoynego Męstwu.

A coż śię z prawdziwym Męstwem zgadza?

Jesli twemu Stanowi przyrodzenie dáło to / że godność masz / udayże śię bez wszeliákiey wagi/ do posługi Rzeczypospolitey y o niey rádź: Bo inácżey żadne Páństwo y Rzecz Pospolita stać nie może / gdyż y dom jeden nie mogłby zá- chowány bydź / gdźie nie będźie Gospodarz nád czeládźią rządźieł.

Quid ergo præstandum est iis QUI REMPUBL. CAPESSUNT?

UT magno sint animo, & tranquillo in periculis ferendis, quæ multò majora eveniunt Rempub. gubernantibus, quàm privatis. Propterea majores

Wes sollen sich den die Regenten halten?

Das sie behertzt sein/ vnd gedůldig in nöten: die viel grösser widerfarhen den Regenten/ den denen so ausserhalb den Regimenten sein. Derhalbē sie auch mehr bewegt

etiam animorum motus in eis concitantur, quam in quietis.

bewegt werden / den die müssigen.

Jákoż śię máją Pánujący / álbo ći ktorzy Rzecząpospolitą rządzą spráwowáć?

Máją we wszystkim stałe/poważne/y mężne serce záchowáć / ćierpliwie znosząc niebezpieczeństwá / jákowe ćięższe przypádáją ná te ktorzy Rzecząpospolitą władáją / niż ná owe ktorzy spokoyny żywot sobie wybráli / Przeto też ná nie poruszenie umysłu więtsze przypada / niż ná owe ktorzy w pokoju żyją / y swobodney miśli używáją.

Quid amplius debet fieri ab eo, qui regit Rempublicam?

Non solum id considerare debet, quã illa res Honesta sit, ad quam regendam accedit: Sed etiam ut habeat efficiendi facultatem. Rursum au-

Was soll ein Regent mehr thuen?

Er soll nicht allein bedencken/ wie ehrlich etwas ist / das er thun soll: Sondern auch das ers vermöge / Widerumb aber soll er nicht verzagen auß Kleinmütigkeit/

tem, non est desperandum propter ignaviam, neq; nimis confidendum propter cupiditatem. Inprimis necessaria est ubique præparatio diligens.

tigkeit / noch alzu viell der begir nach geben: Fürnemlich aber ist von nöten in allen sachen ein fleissiges bedencken.

Co dáley powinien ten ktory ku Zwierchnośći/ y spráwowánia Rzeczy pospolitey przychodźi?

Ma nie tylko rozmiślác / jáko rzecz poczćiwa jest o Rzeczy pospolitey rádźić / ále też áby temu dosić uczynić mogł czego śię podjął / Potym też nie ma śie wsobie gryść áni rozpaczáć upornie / przez jáką nieśmiáłość swą y gnuśność/ álbo záśię áby názbyt sobie y chući swey nie ufał. Napierwey tedy trzebá we wszystkich spráwách niż co poczniesz/ ábyś śię dobrze rozmyślił/á potym ktemu przygotował.

Quottuplex est GUBERNATIO REIPUBLICÆ?

Wie vielerley ist die Regierung?

Duplex. Bellica, & Civilis, seu Urbana.

Zweierley. Im krieg/ vnnd fried.

Quæ est Bellica?	Was ist die regirung im Krieg?
QUæ foris arcet vim hostium, & pacem civium defendit.	Die aussweendig der feinde gewalt steiert / vnnd den frieden erhalten thuet.
Quæ est Civilis?	Was ist die friedliche regirung?
QUæ in pace secundum honestissimas leges constituit disciplinam, & ordinem inter cives: benemerentes premiis ornat: malè autem merentes coërcet morte, exilio, carcere, pœna pecuniaria.	Die im fried/nach den allerbesten gesetzen alle zucht vnnd gute ordnung zwieschen der bürgerschafft anschlaget: Begabet die/ so es verdienen/vnnd strafet die bösen mit allerley plagēdes/todes/ins Elend vortreibung/mit gefenknüs/ vnd gelt straffe.

Wielez rządow jest w Rzeczy pospolitey?

Dwojáki rząd jest: Jeden czásu woyny/ á drugi czásu pokoju.

Coz jest zá rząd czásu woyny?

Jest tákowy / ktory gwalt nieprzyjácielá

mieczem hámuje / á pokoy pospolitemu człeku czyni.

A czásu pokoju jáki rząd jest?

Ten jest / ktory wedle naylepszych praw / spokoyne życie / y dobry rząd miedzy obywátelámi sprawuje : záslużonym też czyni nagrode: złych záś karze rozmáitymi kaźniámi / jákie są ná gárle / z ziemie wywołánia / więzienia / pieniężna winá / y tym kaźni podobne.

Quod est OFFICIUM VIRI IMPERATORII?

NOn temere in acie versari, & manu cum hoste confligere. Id enim quiddam immane, & Belluarum simile est. Sed cum tempus, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors servituti anteponenda. Bellum enim suscipi debet, ut nihil aliud,

Wes soll sich / ein Oberster feldt Hauptman halten?

Nicht sol er sich / in die schlacht frech begeben / vnnd den feindt angreiffen / Den solches ist wider die menschliche natur / vnnd gleich denn wilden thieren / Wens aber die noth vnnd zeit erfordert / so soll man sich / mit dem feindt schlagen / vnnd lieber sterben / den sich gefan-

nisi pax quæsita esse videatur.

gefangen geben/ Denn ein krieg/ soll angefangen werden/ das nichts anders denn fried gesucht sey.

HETMAN/ jáko sie ma do potrzeby gotowáć?

Ták się gotowáć ma/ áby nie rozmiślnie nieczyniel nic / nie wojowal áni się potykal z nieprzyjacielem wręcz z swego uporu / y przyczyny nie máiąc/ Bo to jest coś srogiego y okrutnego/ á bárzo przećiwnego náturze ludzkiey / y podobnego tylko srogim y niemym zwierzętom.

A wßákże gdy potrzebá y czás przyniesie/ mamy z nieprzyjacielem śmiele ręką czynić / á lepiey gárdło dáć / niż lekość podjąć/ álbo dawßy się poimáć/ być w niewoli.

Boć woyná dla tego podnoßona bywa / żebyśmy nic inßego / jedno spokoynego żyćia ßukáli.

Quid faciendum est, in URBIBUS EVERTENDIS?

Sontes sunt punien-

Wie soll man mit gewunnenen Stetten halten?

Die schüldigen soll

di. Multitudo autem conſervanda, in omni fortuna, RECTA atq; HONESTA RETINENDA. Neq; enim cavendum eſt periculum, ſi res poſtulat, neq; temere accerſendum: ne noſtra exiſtimatio fluctuet.

mann ſtrafen/den hauffen aber erhalten/ thun was recht iſt / es gehe wie es gehe. Vnnd ſo es die noth fodert / ſo ſol man ſich nichts ſchewen/auch nicht ohn vrſach ſich in ferligkeit begeben / ſo wir vnſeren guten namen erhalten wöllen.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Veluti Imperatoris Officium eſt ne temere confligat: ita debet periculorum habere delectum.

Vbermaſſ.

HOC Præceptum maximè eſt neceſſarium,in publicis periculis, quæ magis caverè debemus, quàm noſtra. Sicut enim publica commoda magis ſunt expetenda, quàm privata: Sic in-

Dieſe Lehr iſt ſeer nötig in Gemeinen nöten/ für denen vns wir mehr fürſehen ſollen / denn für eigener fehrligkeit: Denn wie gemeiner nutz/ eigenem nutz/ ſoll fürgezogen werden: Alſo ſollen wier mehr Gemei-

commoda Reipublicæ, magis quàm privata, fugere debemus. Quæ sentire maximũ affert unicuiq; Societati emolumentum.

Gemeinen schaden meiden / den unsern eigenen / Solche meinung ist sehr fürderlich / einer jeden Gemein.

A w burzeniu Miast / y gdy tych Hetman dobędźie jáko śie spráwowáć ma?

(Ná to trzebá baczyć / áby nic nie było nierozmiślnie / álbo z okrućienstwem / Bo to zależy ná człowieká sercá wielkiego / pewnych rzeczy wywiedźieć śię y przesłucháć wszystkiego) Dopiero w innych karáć / ále Pospolstwo w cále záchowáć / y ták wszczęśćiu y nieszczęśćiu / dobrze y poczćiwie spráwowáć śię z pochwałą / Potrzebá jesli też ukaże nie lękáć śię niebezpieczeństwá / jednák bez dobrego rozmysłu y przyczyny w nie śie nie wdawáć / by ták nas zá niemężne álbo lekkie kto nie rozumiał.

NADMIAR.

Tę náukę Człowiekowi mężnemu trzebá wedle niebezpieczeństwá przypadájącego w Rzeczy pospolitey záchowáć: ábyśmy sobie nic więcey ważeli ossob nászych / niż potrzeby Rzeczypospolitey: Bowiem jáko pospolity pożytek ma

przodek mieć nád nasz własny: Ták Pospolitey rzeczy szkody / więcey przestrzegáć mamy / niż násżey własney. A ten umysł y rozsądek ktorzy máją wielce Rzeczypospolitey lepszego przestrzegáją.

Quid amplius est necessarium ad veram fortitudinem Politicam?	Was ist mehr zum Regiment von nöten?
CONjunctam habere cum Severitate Clementiam: maximè in libera Republica.	Das man Ernst / vnd Güttig sey / zumahl in einem frewen Regiment.

A coż dáley przystoynego jest / człowiekowi zacnemu / ktory Rzeczpospolitą rządzi?

Ma mieć złączoną Ostrość z Miłośierdzim / y użalenim śie drugiego / zwłaszczá w Rzeczypospolitey sobie wolney / y pod jednym práwem śiedzącey.

Ad quid opus est Severitate?	Wo zu soll der Ernst?
AD contumaces co-	Das man die halsstari-

ercendos: Qua in re ipsa tamen opus est Clementia. Necesse est enim Gradus pœnarum servari, non solùm in diversis personis, sed etiam in eodem homine. Neque statim ex commotione ad contumeliam & ad ultimam pœnam est descendendum: Sed tunc demum, cum aliæ pœnæ frustra adhibitæ sunt.

starigen straffe / darin man doch gnad brauchen sol / Deñ man muß vnterscheid der straff halten / nicht alein in mancherley personen / sondern auch in einem jeden menschen / Vnnd soll nicht baldt zur letzten straff greiffen: Sondern denn aller erst / wen man nu / alle andere straffen vmb sonst versucht hatt.

Dla czegoż trzebá w karániu być Ostrym?

Dlatego: Aby hámowáni byli krambrni y uporni: Ale y w tym trzebá záżywáć miłośierdźia y lutośći: Boć y w karániu trzebá mieć dobry rozsądek / á to nie tylko w personách roznych / ále tez y w jednym Człowieku. A nie záraz ukwapiáć śię z gniewu do zelżenia drugiego / álbo postępowáć do ostátniey kaźni / oprocz żeby inße káry kosztowáne dáremne były.

Ad quid opus est Clementia?

AD causas Civium cognoscendas: ad innocentes tuendos: ad supplices recipiendos in fidem: ad mitigandam severitatem summi juris, ubi res postulat. Neque enim debet major esse pœna, quàm culpa, & iisdem alios plecti, cum alii ne appellentur quidem.

Wo zu soll die Gnad?

Das man der vntertanen sache verneme / die vnschüldige schütze / die zu gnaden anneme / die sie begeren / das man das scharffe recht lindere / wo es die noth fodert. Denn es soll die straffe nicht grösser sein / denn die schuldt / noch etliche in einerley sachē zur straffe zu ziehen / so doch andere darumb kaum angeredt werden.

A Miłośiernym dla czego być potrzebá?

Abyśmy Rzeczypospolitey służąc / jednostaynie o wszystkich rádźieli / y ich doległośći rozeználi: bronieli niewinnych: pokorne też pod łáskę przyimowáli / ktorzy jey szukáją: ostrośći tákże w karániu nie szukáli / gdźie potrzebá. Bowiem karánie niema więtsze być niż występek / więc też żebyśmy jednych tylko karáli / á drugich záś y do práwá przyzwáć zániedbywáli.

Quid

Quid autem pugnat cum his Virtutibus?

Superbia, fastus, & arrogantia, quibus indulgẽt homines parum fortes, in rebus prosperis, & fluentibus ad voluntatem eorum. Nam ut res adversas, sic & secundas immoderate ferre levitatis est.

Was streytet mit diesen Tugenden?

Hoffart/ stoltz/ hochmut / welchen lastern die leut auch anhengen/ wen es jhnen glücklich gehet. Denn wie es leichtfertig ist vngedultig sein im vnglück: also ist es auch leichtfertig das glück nicht ertragen können.

Coż też przećiwnego jest tákim Cnotam?

Z tymi Cnotámi walczy/ gdy Człowiek státeczny podnośi śie w Pychę/ chełpliwość/ á gdy o sobie wiele rozumie á drugich znieuważa: w jákich ohydách kocháją śie ludźie lekkiego umysłu / kiedy im szczęśćie po ich woli płynie y wszystko śię dźieje / Ale jáko nieprzynależy státecznemu Mężowi rozpaczáć w nieszczęśliwych rzeczách / ták też w szczęśliwych śię podnaszáć/ znaczy niestáteczność.

OFFICIA MAGNANIMI.

Contra Superbiam rectè præcipere videntur, qui monent: Ut quantò superiores sumùs, tantò nos submissiùs geramus. Quod quò fiat faciliùs, doctrinæ semper incumbendum est: atque in secundissimis quibusq; rebus maximè utendum est consilio amicorum, & ASSENTATORES REMOVENDI.

Ampt eines Tapffern mannes.

Wider den Hohmut lehren die recht / die da sagen / Das jhe mechtiger wir sindt / jhe mehr wir vns sollen demütigen / Vnndt das solches desto leichter geschehe / soll man immer zu studirn: Vnnd wen es vns ambesten gehet / denn sollen wir am meisten guter freundt rath pflegen: Vnd die heuchler bey seit thun.

POWINNOSC CZLOWIEKA MEZNEGO w pokoju ucżciwym.

Przećiwko Hárdośći y Pyßе dobrze nas Mądrzy ucżą / ktorży ták mowią / Aby w ten cżás / gdy nas naywięcey Szcżeście wynośi (ktore nieustáwicżne jest) yżbyśmy sobie názbyt nie ufáli / y ják náukłádniey przećiw káżdemu śie stáwiáli / A yżby nam to łatwiey przychodźiło w Náukách śię obierác y zábawiáć mamy / y rżecży go-

czy godnych rozumem dochodźić. A gdy nam ſcześćie naywięcey ſłuży / w ten czás dobrey rády y Przyjaćioł mamy záżywáć / y one ſobie ważyć: Pochlebcow zás bárzo śię ſtrzedz mamy / áni ich do ſwych uſzow przypuſzczáć / y ſobie pochlebowáć dawáć / bo oni łatwie zwiodą / y oſzukáją.

DE TEMPERANTIA

Quid eſt Temperantia?	Was heiſt Meſſigkeit?
ETS ſervare modum, in omni actione convenientem, perſonis, rebus, locis, temporibus, & aliis circumſtantiis.	Es heiſſet maß halten / in allem thuen / wie es die perſonen / ſache / ſtelle / vnnd andere vmbſtende auch die zeit erfodern.

Co jeſt MJERNOSC?

Mierność jeſt Czwarta Cnotá / z ktorey rozmáite powinnośći płyną / ¡Bo jeſt záchowánie miáry wſpráwách wſzeliákich / przynależących oſobam / rzeczom / mieyſcom / czáſowi / jáko czego przyſtoynosć potrzebowáć będźie.

Quid

Quid efficit Temperantia?

CÆTeras Virtutes, ac universam vitam quasi vestitu quodam honesto magis commendat. Carent enim omni gratia, cum modus deest.

Was thuet die Messigkeit?

Sie zieret die andere tugenden/ vnd das gantze menschliche leben / als mit einem schönen kleidt/ Denn wenn kein maß darinn gehalten wirdt/ so sind sie vnangenem.

Czymże naywiecey tá Cnotá Mierność słynie?

Tá Cnotá przyśláchcá wszystkie insze Cnoty/ y cáły żywot ludzki zdobi jákoby naślicznieysza jáka y na poczciwsza szátá: Bowiem tám niemász wdzięczności/ gdzie Mierności niemasz.

Quod est Decorum hujus Virtutis præcipuum?

ADhibenda est quędam reuerentia adversus homines & optimi cujusq;, & reliquorum. Nam negli-

Was ziret/ vnnd stehet dieser Tugendt woll ahn?

Man Soll ein auge auff andere leute habē/ Erstlich auff die fürnemsten / darnach auff die andere. Deñ in den windt

gere quid de te quisq; sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Deinde ratio habenda est, Primò Justitiæ, ne violentur homines: Secundò Verecundię, ne offendantur verbo, facto: In quo maxime vis decori perspicitur.

windtschlagen/was ein jeder von dir helt / ist nicht allein ein hochmut / sondern auch ein leichtfertigkeit. Darnach sollen wir vns auch dieser zweien zirde bevleissigen: Die Erste ist die Gerechtigkeit/ damit wir kein gewalt gegen leuten nicht üben: Zum ander ist Bescheidenheit / das wier niemanden mit worten oder mit that leidt thuen.

Ktoraż przednia ważność álbo przyſtoyność ma tá Cnotá?

Mamy śię ucżćiwie y wſtydliwie przećiwko ludźiom záchowáć/ á zwłaſzcża przećiwko dobrym/cnotliwym/y przećiwko wobec wſzyſtkim/ Bowiem niedbáć/ coby kto o tobie rozumiał/ nie tylko to hárdemu należy/ále też owſzem wſzetecżnemu y lekkomiślnemu. Po wtore też / gdy śię ná ludźie oględáć mamy / ná ty dwie Cnoty trzebá nam pátrzyć: Pierwſza jeſt SPRAWIEDLIWOSC, ábyſmy nikomu gwałtem álbo zdrádą krzywdy nie cżynili. Wtora WSTY-

DLIWOSC, ábyśmy nikogo słowem álbo uczynkiem nie obrażáli/ nikim też nie wzgardzáli/ wczym śię pokázuje moc przystoyności.

Temperantiæ verò quod primum officium est?

Was gebürt am Ersten der Messigkeit?

EFficere, ut appetitus rationi obediant, neque præcurrant eam temere, neque propter ignaviam deserant.

Das wir vns befleissen / das die Begirden der Vernunfft vnterthenig vnd gehorsam sein/vnnd weder derselbē freventlich vorlauffen / noch auß faulheit verlassen.

Quod est Secundum?

Welches ist das ander?

EFficere, ut seriis ac gravibus Studiis delectemur, non ludicris & jocularibus: Neq; enim ad ludum, & jocum facti sumus, sed ad severitatem.

Das wir lust haben zu Ernsten vnnd wichtigen sachen nicht zu spiel vnd gaukelwerck. Denn wir sindt nicht zum schimpff / geschaffen/sondern zu tapffern vnd ernsthaftigen sachen.

A tey Miernośći / ktoraż tež jest pierwßa powinność?

Tá jest / Zebyśmy stáránie czynieli / o to / áby rozum miał gorę / á żądza go zás posłußna byłá / niwczym go niewyprzedzáłá nierozmiślnie / álbo prze gnuśność odbiegáłá.

A druga powinność ktora jest?

Jest tá / Abyśmy śie chętliwie zá rzeczy wielkie y poważne bráli / nie zá žárty / grube / sprośne / plugáwe / y nieforemne. Boć nas przyrodzenie sámo / nie dla śmießkow y krotochwil / ále dla rzeczy poważnych / gruntownych y státecznych mieć chce.

An igitur non licet JOCARI & ludere?

Ludo & joco uti illis quidem licet, sed sicut somno & quiete: tùm videlicet, cum gravibus seriisq; rebus satisfecerimus: & si in ipso ludendi jocandiq; genere mo-

Soll man deñ nicht Schertzen vnnd Spilen?

Ja: Man mag wol schertzen vnd spilen / Aber also / wir schlaffen vñ ruhen / Nemlich / weñ wir nu die ernsthafftige sache vnd nothwendige geschefft verbracht haben / vnd das im schertz,

dus servetur ingenuo & faceto dignus. Inprimisque lepidis & blandis dictis aspersus. Sic enim & pueris non omnem LUDENDI LICENTIAM damus, sed eam, quæ sit honesta, & à probo ingenio, ac honestis actionibus non aliena.

maß halte / welcher einem ehrenman vnndt züchtigem gemütt gebürt / sonderlich mit höfflichen vnnd lieblichen sprüchē geschmükt Denn also lassen wir auch dem kindern nicht allerley spiele zu / sondern die ehrlich vnd die einem ehrliebenden gemüt / vnd der erbarkeit gemeß sind.

To juz áni zártow áni krotochwil godźi śię nam záżywáć?

Godźi śie y tych záżywáć: Jednák ták / jákobyśmy spáli y odpoczywáli / To jest / gdy pierwey poważne rzeczy odpráwi emy / á po prácách odpoczywáć chcemy / Tedy y zázártowáć y krotochwile záżyć pod miárą nie bronimy / ták yżby to trefnie było / y uczćiwego umysłu nie szpećiło / á zwłaszczá gdy zárt nász bądźie y wdźięczną / y zwięzłą powieśćią ozdobiony. Tákże áni Młodźiey dozwalami wszeliákich krotochwil y gránia / tylko tákich záżyć mogą / ktoreby ich w sromotną zelżywość nie przyniosły / były piękne / obyczáy-

obyczáyne/ y zgadzáły śię z uczćiwymi spráwámi/ y z umysłem dobrego przyrodzenia.

Quod est tertium Officium Temperantiæ?

UT singuli ea potissimùm faciant, quæ ipsorum naturæ, quatenus bona est, maximè conveniant. Quia nihil decet invita (ꝙ ajunt) Minerua, hoc est, adversante, & repugnante natura. Id enim maximè quemq; decet, quod est cujusq; suum maximè: Suum igitur quisque noscat ingenium, acremq́; se & bonorum & vitiorum suorum judicem præbeat, ne Scenici plus, quàm nos, videãtur habere prudentiæ: Illi enim non opti-

Welches ist das dritte werck der Messigkeit?

Das ein jeder fürnemlich diß furhabe / was seiner / jedoch gutten / natur bequem ist / Dann es gebürt sich nichts (als die weisen sprechen) wider die natun zu thun: Dann sich einẽ jeglichem zu thuen gebürt / das allermeist seiner eigen natur ist: derwegen soll ein jeder seine angeborne arth vnd natur wissen / vnd seiner so wol tugenden als lastern genawer richter sein / damit die Comœdianten nicht verstendiger als wir möchten geachtet werden,

mas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt.

Dann dieſelben nit die beſten fabeln / ſondern allein die / die jhnen am aller bequemſten ſind zu ſpielen / auſſerwehlen.

Trzecia powinność Mierności ktora jeſt:

Abyſmy śię tylko o tákie rzeczy kuśieli / y te odpráwowáli / ktorymibyſmy mogli podołáć / y coby śię ile z dobrym náſzym przyrodzenim zgadzáło. Boć śię nieprzyſtoi o żadną rzecz kuśić / gdy śię co gwałtem / (jáko mądrzy mowią) wydźiera / to jeſt / czemu śie przyrodzenie zprzećiwia: Gdyż to naywięcey káżdemu przyſtoi / co jeſt naywięcey zá własnym jego przyrodzenim. A przeto niech káżdy zna ſwoje przyrodzenie / á nie pochlebując ſobie byſtrze obacza / y rozeznawa miedzy tym / co mu dobrego przyrodzenie dáło / á co záśię złego: áby kto mędrſzymi nierozumiał być onych / ktorzy Comœdie ſpráwują / niżli nas / Bo wywodząc Trájedyje nie obieráją ktoreby nacudnieyſze były / ále te ktorymby co naprzyſtoyni doſyć uczynić mogli.

Quod

Quod est quartum Officium Temperantiæ?	Welches ist das Vierde werck der messigkeit?
Ut faciamus functioni, ætati, personæ, nostræ consentanea.	Das wir thün / was vnserem ampt / vnseren Jaren / vnnd vnserer person gemeß ist.

A czwarta powinnośc Mierności / ktora jest?

Tá jest / Yżbyśmy to czynieli y rozważáli / co jest nászemu powołániu / látom / y osobie przynależącego.

Quid igitur decet in Eminentia constitutos?	Was stehet woll an denen die hohe empter tragen?
Ut temperanter iis utantur, quæ illis fortuna atribuit, & tempus gubernat, ut sunt Regna, imperia, honores, opes, & similia.	Das sie messiglich des alles brauchen was jhnen das glüch geben hat / vnnd die zeit regiret / als da ist / königliche wirde / herrschaffte / Ehren empter / reichthumb / vñ desgleichen.

Coż zdobi tych / ktorzy ná urzędziech śiedzą?

Aby w tym wszystkiem miárę záchowáli / czego im szczęście y czás náżyczył/ jákie są Krolewskie stany/ pánstw rządzenie/ godnośći dostępienie/ bogáctwá/ y rzeczy tym podobne.

Adolescentiam verò quæ decent & à quibus vitiis arcenda?

ADOLESCENTIS est majores natu vereri, ex iisq; eligere optimos & probatissimos, quorum cõsilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia senum constituenda & regenda prudentia est: Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore patientiaq; animi & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria.

Was stehet der Jungen woll an/vñ von welchen lastern die abzu halten?

Einem Jungen gehört zu/ das er die Alten in ehren halte/vnnd auß dem selben die bösten vnd frömbsten erwehle / nach derer rath ehr sich regire / Denn die vnwissenheit der Jungen sol durch weißheit der Eltern regirt werden. Fürnemlich aber ist die Jugent mit arbeit/von bösen begirden des gemüths / vnd leibs zu bezwingen / Auff das jhre vernunfft in streitbaren / vnnd bürgerlichē geschefften grüne vnd blühe.

Coż też ná młodego człowieká zależy/ y od jákich występkow ma być powściągány?

Ná człowieká młodego należy/ áby się stárszych ze wstydem uczciwie obáwiał/ á miedzy tymi sobie obrał jáko nácnotliwsze á nádoświadczensze ludzie/ ktorychby rádą y ważnością ná wsze strony podpieráć się mogł/ Bo ludzi młodych o wielu rzeczách niewiádomość y nieumiejętność/ stárych ludzi mądrością ma być stánowiona y rządzona.

Koniecznie też młodego wieku człowiek/ od cielesney nieczystości ma być nawięcey powściągány/ á ma być ćwiczon w pracy y w cierpliwości rozumu y ćiáłá swego/ áby jego dowcip y w rzeczách wojennych y w inszych sprawách rzeczypospolitey znácznie służeł y okázował się.

Juvenes si cessent à labore quænam potissimùm vitia cavebunt?

IN eo quoque decori officia Adolescentibus præscripsit Cicero, sequentibus verbis.

Vor welchen lastern sollē sich Jünglinge hütē noch verrichteter jren gebürlichen arbeit?

Jhn diesem fall hatt Cicero den Jünglingen jhre gebür auch vorgeschrieben mit nachfolgenden worten.

Atque etiam, inquit, cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ, quod erit facilius, si hujusmodi quoque rebus, majores natu interesse velint.

Vnd wenn die Jüngling (spricht Cicero) jhr gemüt erleichtern / vnd sich zur frôligkeit geben wollen / so sollen sie die vnmüssigkeit verhütten/vnnd der schamhafftigkeit ingedenck sein/ welches so viel desto leichter sein wirdt / wo bey solchen schimpfflichen frôlichen sachen/ auch die Alten gegenwertig sind.

Prace uczciwe gdy Młodzieniec odpráwi/czego się potym w swych zabáwkách strzedz ma?

I ná to pytánie tákże przystoyność y ozdobę káżdego Młodzieńcá opisuiac w te słowá Cicero odpowieda. Potym (ták mowi Cicero) gdyby też nieco myśli swey pofolgowáć/y jákiey krotochwile záżyć chćiałby/ niechayby się wszeteczności strzegł / á ná wstyd pámiętał / Co iednák snádniey będźie / jesli przy tákich krotochwilách y zábawkách Stárszi sámi będą chćieli przy młodźiey bywáć.

Quod igitur est OFFICIUM SENUM?

SEnibus labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ, ut amicos, juventutem, & maximè Rempublicam consiliò, et prudentia, quàm plurimùm adjuvent. Non igitur ocio desidiæq; sese dedere debent, multò minùs voluptati, quæ ne juvenibus quidem conceduntur.

Was stehet den Alten wol an?

Den Alten stehet zu die arbeit des leibes zu mindern / des gemüts aber vñ verstandes übung sol man jhnẽ mehren / das sie mit jhrem rath/vnnd weißheit den freunden/ der Jugent/ vñ allermeist dem gantzem gemeinem nutz helffen. Derwegen sollen sie sich nicht zur faulheit vnd tregheit begeben / viel weniger aber in wollust vnd in die vnkeuschheit/ die man auch den Jungen leuten nicht gestattet.

A ludźiom Stárym Co przystoi?

Ludźiom Stárym ćielesne prace umnieyszone być máją/ ále ćwiczenie w rozumie máją mieć więtsze/ A o to śię stáráć máją/ áby y przyjacioły / y młodź / á nawięcey Rzeczpospolitą rádą/ y rozumem swym podpieráli. Przeto nie máją śię w proznowánie álbo w gnuśność dawáć / á po-

á pogotowiu w niepowśćiągliwość ćielesną / ktora śie áni młodym ludźiom pozwala.

Quæ ſunt diverſis Statibus ac perſonis conſentanea?	Was ſtehet vngleichen Stenden oder Perſonen zu?
STatus ac perſonæ aliæ ſunt publicæ, aliæ privatæ, aliæ peregrinæ.	Vnter den Stenden vnnd perſonen / ſind etliche Regenten / vnd Amptsperſonen / etliche ſchlechte vnd gemeine Bürger / etliche ſind frembdlinge.

Roznym Stanom álbo perſonom co przyſtoi?

Stany álbo oſoby inße ſą przełożonych / inße ſpoſpolſtwá / á inße cudzoziemcow álbo przychodniow.

Quid decet publicas perſonas?	Was ſtehet den Regenten zu?
UT intelligant ſe gerere perſonam civitatis: debereq́; ejus	Das ſie wiſſen / das ſie ein gemeine perſon der gantzen Stadt werweſen

dignitatem, ac decus sustinere, servare leges, jura describere, eaq; fidei suæ commissa meminisse.

wesen vnd tragen. Darumb sollen sie die wirde / zirung / vnnd satzung derselben Stadt handhaben vnd beschützen/ über Recht vnd gericht halten/ gute satzunge machen/ vnd bedencken / das diese dinge alle jhrer/ trewe vnd glauben bevolen sind.

A ktoraż Powinność jest Przełożonych?

Powinność Przełożonych jest / wiedźieć y rozumieć to o sobie/ że oni Osobę Rzeczypospolitey ná sobie noszą: J dlatego máją jey dostojeństwá y mienia dobrego przestrzegáć / Práwá y Vstáwy dobre stánowić y opisowáć/ y prágnąć tego coby było spokoynego y uczćiwego/ wiedząc to y pámiętájąc / że ich wierze wszystko zlecono y powierzono.

Quid decet privatam Personam?

Ut æquo & pari jure vivat cum civibus: neque submissus & abiectus, neq; sese

Was stehet zu einem gemeinem Bürgers Manne/der nicht im regiment ist?

Das Er sich gleichmessig verhalte mit den andern bürgern: vnnd

efferens: tùm ut in Republica ea velit, quæ tranquilla & honesta sunt. Aliter enim civis non potest esse bonus.

vnnd sich nicht fast vnterwerffig mache/ aber doch auch nicht stoltz sich vberhebe. Darnach das er in gemeiner Stad fridsame vnd erbare ding zu geschehen begere/ Sonst kan Er kein frommer man vnd guter Bürger sein.

Człowieká pospolitego/ ktory urzędu nie ma ná sobie/ jáka powinność jest?

Człowieká káżdego miedzy pospolstwem/ powinna rzecz jest/ Aby pod jednym práwem śiedząc/ zárowno ze wszystkim Pospolstwem żył/ sam śię nie łżeł y wzgárdzonym nie czyniel/ y nád insze śię nie wynośieł ku gorze: á ktemu żeby tego w Rzeczypospolitey prágnął/ coby było spokoynego y pożytecznego. Inszym sposobem nie może w pospolstwie być zá dobrego człowieká y miesczánina lepsze upátrującego rozumiány.

Quod est officium Peregrini?

Wie sol sich ein frembdling halten?

NIhil præter suum negocium agere, nihil de alieno inqui-

Es gebürt einem fremdlinge vnd schlechten inwohner/ das er allein

rere, minimeq; in aliena Republica esse curiosum.

allein seine geschaffte vnnd händel außrichte/ vnnd sonst nichts anders nach frage/ noch an solchen fremden orten vnnd gemeinen fürwitzig sey.

A Cudzoziemiec álbo przychodzień/ jáko śię spráwowáć ma?

Cudzoziemcá tá powinność jest/ Aby śie niczym inszym nie báwiel/ jedno potrzebámi á spráwámi swymi / o cudzą rzecz áby śię ni kęsá nie stárał/ á w cudzey Rzeczypospolitey nie wdawał śię ćiekáwie y wszetecznie wspráwy.

Quod commune est officium Personarum?

FAcere ea quæ ipsis conveniunt, & cavere aliena, & servare constantiam in consiliis capiendis, & in omni re gerenda.

Was ist aller Personen in gemein Ihr gebür?

Das sie thun/ was jhnen zu stehet/ vnnd hütte sich für dem/ was sie nicht angehet/ vñ das sie in allen jhren rathschlegen thun vnd lassen/ der bestendigkeit sich befleissende.

A te wszystkie osoby co máją spólnego z sobą?

Aby

Aby czynili/ co ktorym osobom przynależy/ á tego poniechali co im nie przystoi / y w każdey rádzie státecznie śie záchowáli / gruntownie y stále się rządząc.

Quæ officia præterea pertinent ad Modeſtiam?	Was gehört vber diß mehr zur Messigkeit?
ALiud eſt Decorum Corporis, aliud Sermonis, aliud aliarum partium.	Etliches ſtehet dem leib wol an / etliches der rede / etliches andern ſtücken.

Ktorez dálſze powinnośći ma mieć Mierność?

Inſze przyſtoynośći ſą przynależące ćiału/ inſze mowie/ inſze inſzym częśćiam.

Quod eſt decorum corporis?	Was ſtehet dem leib wol an?
Ut tegamus ea Membra, quæ natura & ratio tegi voluit, ne deformis atque turpis	Das wir die glieder decken/ welche die Natur vnd vornunfft verborgen haben will/auff-

aſpectus quenquam offendat. Sed & inceſſus ne ſit ruſticus, ut & ſtatus, accubatio, vultus, oculi, manuum motus habeant venuſtatem, ne diſpliceant.

das niemand durch abſcheulich anſchawen geergert werde. Auch ſoll der gang nicht bäuriſch ſein / wie auch im ſtehen/ ſitzen zu tiſche/ in geberden des geſichtes vnnd hände ſoll man der zierheit ſich befleiſſen / damit die ſelben nicht etwa mißfallen möchten.

Ciáło jáka ma w ſobie przyſtoyność mieć?

Abyśmy te członki okrywáli / ktore przyrodzenie y rozum zákryte mieć chce/ yżby ták/to co jeſt ßkárádnieyßego weyrzenia náßego nie obrażáło: Czym wßyſtkim wſtydliwość rządzić ma y wtym śie zámyka : zwłaßczá żeby y chod gruby y chłopſki nie był / ták y ſtánie / śiedzenie y przy ſtole odpoczywánie/wiec twarz/ oczy/ władánie rękomá/ było przyſtoyne /żeby ludźi nie obrażáło/ y wdźięczność nam jednáło.

Quid decet in veſtiendo corpore?

Wie ſoll man ſich in der kleidung halten?

IN eo, ſicut in ple-

In dem auch wie faſt

risq; rebus, mediocritas optima est. Itaque nec sordidiùs nos vestire debemus, neque nimis lautè: Munditia tamen est adhibenda non odiosa, neque exquisita nimis. Nam & venustas mulierum est, dignitas virilis.

in allen anderen dingen ist mittel oder maß das aller beste/darumb sollen wir vns weder all zu schlecht/noch allzu köstlich kleiden/ Jedoch soll man sich also reinlich halten/ das man vns nicht gram werde/ vnd das nichts vbermessiges geschehe. Denn auch die liebliche hübschheit mehr den weibern/ vnnd die ersame wirdigkeit allermeist den männer zugehöret.

A w odźiewie y w Szátách jáko śie chowáć mamy?

W tym tákże/ jáko y w inßych rzeczách miárá jest nalepßa. Przeto ochędostwo náße y Szátá ma być przystoyna nie plugáwa/ áby miáry swey niewykraczáłá/ Jednák ochędostwá przestrzegáć mamy/ nie owego brzytkiego/ áni tez wydwarzánego. Boć Biáłym głowom wysmuknienie y wdźięcznośc należy/ á powagá mężom.

Quid

Quid decet in Incessu?

UT neque sit nimis tardus; neq; justò celerior. Multa enim admittuntur turpia in utroq; vitio, & inprimis inconstantiæ notæ apparent. Sic in omnibus rebus mediocritas est optima.

Wie soll man sich im Gange halten?

Das man weder zu langsam noch zu schnell gehe/ denn also viel vngeschickter dinge inbeyden wird vormerckt/ vnnd sonderlich ists ein grosse anzeigung der vnstättigkeit Also ist in allē dingē maß sehr gut.

A w Chodzeniu jáko sie spráwowáć mamy?

Chod nie ma názbyt być leniwy / áni nádmiáre kwápliwy / Bo w oboygu występku wiele rzeczy strofowánia godnych upátrzonych bywa / á zwłaßczá stáłość y státeczność w tym ßwánk podeymuje / Przeto w tym áko w drugich rzeczách trzebá pomiárkowánia.j

---

Quid decet in Sermone?

UT sit lenis, suavis, ac minimè pertinax, nec excludens a-

Wie soll man sich in Reden halten?

Mann soll in Reden freuntlich vnnd nicht halßstarrig sein / das auch

lios, ſerius in ſeriis, & lepidus in jocoſis rebus.

auch andern geſtattet werde zureden / Ernſt in erſten / freuntlich in kürtzweiligen ſachen.

IN primis autem videndum eſt, ne quod vitium ineſſe moribus ſermo indicet.

Optimi autem habentur Sermones, vel de negotiis domeſticis, vel de Republica, vel de artium ſtudiis & de doctrina, ſed omnium optimi de Deo & noſtra ſalute.

Für allen dingen aber / ſoll man zu ſehen / das man auß der rede nicht merke / das ein böſe art ahn vns iſt / Man legt aber die Rede am beſten ahn / wo geredet wird vom hauß weſen / vom Regiment / oder von freyen künſten vnd von geſchickligkeit / doch die beſte vnd nützlichſte art zu reden iſt / vom Gott vnd vnſer ſeligkeit.

A w Mowie też iáka przyſtoiność ma być?

Mowá ma być wdzięczna / przyjemna / ukłádna / á namniey nie uporna / więc żeby y drugim też do mowienia mieyſce było / śierdźiwie mowić w głownych rzeczách / tráfnie y wdźięcznie w żárciech / A w to napierwey pátrząć mamy / áby

áby wádá jáka z mowy w obyczájách pokázána nie byłá/ Ná przyſtoynieyſze mowy bywáją/ álbo o domowych ſpráwách/ álbo o Rzeczypoſpolitey/álbo o Náukách / Ale z tych namilſze mowić o Bogu/ y o Zbáwieniu náſzym.

Quid decet in ædificando?

NOn ex domo quærenda eſt dignitas, ſed ex Virtute. Item videndum eſt, ut accomodata ſit ad uſum, ac ne extra modum prodeas ſumptu ac magnificentia, quod non ſolùm nocet rei familiari, verùm etiam moribus. Studioſè enim plerique, præſertim in hanc partem, facta Principium imitantur.

Wie ſoll man ſich im Bawen halten?

Die Ehre vnnd wirde des herren/ ſoll man nicht ſuchen auß dem hauſe / ſonder auß der tugendt / auch ſoll man zuſehen / das man zu nutz bawe / vnnd nicht über die maß vnkoſten treibe vber vormögen/ welches nicht allein der narhung ſchadet / ſondern auch den ſitten. Wie denn Jhrer viel / ſonderlich hie rhümen / groſſen Herren nach thun wollen.

A w Budowániu jáka miáre chowáć mamy?

Táká / Aby Páńſkie doſtojeńſtwo y ſławá/ nie z domu ſzukána byłá/ ále z Cnoty y uczćiwośći. Tego też przeſtrzegáć mamy/ áby Budowánie ku pożytku ſłużyło / á z miáry koſztem y pokázowánim wielmożnośći nie wykraczáliſmy/ Co wſzyſtko nie tylko żywnośći ſzkodźi/ ále y dobrym obyczájom. Bo tákich wiele jeſt / ktorzy z tey miáry/ przednieyſzych Pánow poſtępkow chcą náśládowáć/ y onym śię przećiwić.

Quid decet in genere in omnibus actionibus ?

IN omni vita & actione, tria ſunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat, h. e. ut omnia cum ratione ſuſcipiantur. Secundum, ut conſideretur, quanta ſit res, quam efficere volumus, ne major vel minor cura ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulat. Tertium eſt, ut ea, quæ pertinent ad liberalitatem, pro

Wes ſoll man ſich in gemein in allen händeln vñ thun verhalten?

In vnſerem gantzem lebē vnd thun ſind drey ding in acht zu haben: Zum erſten/ das die begirden der vernunfft vnterthenig ſein/ oder / das alles mit rath vnd wolbedacht vorgenommen werde. Zum andern / das man merke/ wie wichtig die ſache ſey/ die wir zu vollbringen gedencken/ auff das nicht ein gröſſerer oder gerin-

dignitate moderata sint. | geringerer vleiß angewendet werde/dann die sache selbst erfordert. Zum dritten / das die ding / die zur wahrer mildigkeit gehören dem ansehen nach gemessiget werden.

W káżdey spráwie náßey / ktorą przedśię bierżemy / ná coż pospolićie baczyć mamy ?

W káżdey spráwie / ktorą tu żyiąc bierżemy przed śię / trży rzeczy záchowáć mamy / Pierwßa iest/ áby żądza náßá rozumu posłußna byłá/ to iest / żebyśmy náße wálne spráwy / z dobrym rozsątkiem przed śię bráli. Druga / ábyśmy wybaczáli / ják wielka rzecz iest/ ktoreybyśmy dowieść chćieli / yżbyśmy nie więtßą áni mnieyßą prace y stáránie podięli / niżby rzecz sámá potrżebowáłá. Trżećia rzecz iest / áby to co przynależy do ßczodrobliwośći náßey wedle własney słußnośći y miáry/ ták iáko by się nam godźiło wßystkiegośmy strżegli.

Quid amplius pertinet ad rationem decori?	Was gehört mehr zum zierde vnd wolstande ?
Ut habeatur etiam	Das man auff stelle

 vnd

loci, ac temporis ratio. Nam lætis temporibus læta, tristibus, tristia conveniunt. Idem judicium est de loco. Atq; hoc in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex aliis judicare. In aliis enim magis cernimus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur.

vnd zeit merke/ denn zu frölicher zeit reimē sich fröliche ding/ zu trawriger aber trawrige / Also soll man auch von der stelle vrtheilen. Vnnd hierin nicht vnbekwem ist / an andern zu sehen / vnd zu lehrnen wie es mit einem jeglichē beschaffen sey. Denn an andern sehen wir viel ehr/als an vns selbst / so etwa worinn geirret wird.

A coż wiecey miárkowáć mamy / coby śie godźiło wedle Czásu y Mieyscá ?

Tu mamy záchowáć porządek ten/ Abyśmy w żywoćie nászym ná czás y mieysce baczenie mieli: Bowiem wesołemu czásowi służy weselie/ á záłośnemu żáłobá. Toż y o Czáśie ma być rozumiáno. Alec y w tákich przypadkách / z cudzych przygod możem śię náuczyć/ jáko śię záchowáć naprzyſtoiny będźie. Boć pospolićie / w dru-

w drugich rychley widzimy wyſtępek / niż w nas ſámych.

De artificiis & quæſtibus, quibus acquiruntur facultates & Divitiæ.

Von handtwercken vnnd handeln/ da durch mann Reichtumb / haab/ vnd Gutt erlanget.

ORZEMIOSLACH Y HANDLách/ przez ktore doſtawamy máiętnośći.

Quæ ARTES decent hominem Ingenuum?	Welche künſte zieren einen freigebornen menſchen?
Ingenuum Hominem decent Ingenuę, non ſordidæ artes.	Einem freyen vñ auffrichtig gebornen menſchen/geziemẽ auch freyekünſte / nicht die ſo grob ſonder frey ſind.
Quæ ſunt Ingenuæ artes;	Welche ſind denn die freyekünſte?
QUIBus prudentia ſingularis ineſt, aut ingens utilitas publica. Horum inge-	Inn welchen mann ſönderlichen vorſtandt gebrauchet/oder welche groſſẽ nutz der gemeine

nuorum quæstuum genera tria sunt: Primò artes liberales, sic Jurisperitia, Medicina, architectura, et omnes doctrinæ rerum honestarum: Secundò, Mercatura copiosa, & fructuosa, multa undique apportans, & multis sine vanitate impertiens: Tertiò Agricultura, qua nihil melius, nihil homine libero dignius, de qua uberius Catonem Majorem consule.

bringet. Derselbigen Ehrliche Gewerbe werden dreyerley art getzehlet. Erstlich sind die freyen künst/ die wissenschafft in Rechten/ die Ertzney künst/die Baumeisterey vñ sonsten allerley gutte lehre. Zum andern die Kauffmanschafft oder handlung welche grosse nothdurff von allerley wahrē von vielen orthen herzuführet/ vnd ohne betrug oder falsch vielen leuten mittheilet. Zum driten/ ist der Ackerbaw / über welchen nichts bessers/ nichts fruchtbarers/ nichts lieblichers ist / auch nichts einem freyē menschen besser/als der selbe ansehet. Dauon magstu weitleufftiger im Büchlein (Cato major genant)lesen/welches dir zu dieser meinung dienstlich sein wird.

Ktorez náuki álbo hándle przynależą wolno urodzonemu człowiekowi?

Wolnemu y uczciwemu człowiekowi przynależą

leżą poczćiwe náuki / á nie te/ ktore y grube y sprosne zowiemy.

Ktorez są poczćiwe náuki?

Te ktore w sobie jáką znáczną y niemáłą mądrość zámykáią/ álbo zktorych niepospolity jáki pożytek przychodźi. Ktorych náuk uczćiwych nam Cicero trzy rodzáie kłádźie / Przodek máią wßystkie náuki te/ ktore wyzwolonemi zowiemy/ gdźie umieiętność w Práwie / w Lekárstwie/ w Budowániu koßtownym/ y inße náuki uczćiwe zámykáią śię. Wtory máią Kupcy ći / ktorzy wielkie/ bogáte / y użyteczne hándle prowádzą / y zewsząd wiele rzeczy przywożą / y tych inßym ludźiom bez kłámstwá náżyczáią. Trzeći iest tych / ktorzy Rolie uprawuią / nád co nic lepßego/ nic użytecznieyßego/ nic wdźięcznieyßego/ y poczćiwemu człowiekowi ślácheтnemu przystoynieyßego nie pokażeß / O czym w kśięgách tych / ktore Cicero Kátonem stárym názwał / naydźieß wßystko to / co temu mieyscu będźie należáło.

Quæ sunt Sordidæ?	Welche künste sind nicht frey?
OMnes mercenariç, et quarum finis est,	Alle die / welche man vmb den lohn dinget

non

non laus ingenii, ſed quæſtus. Illiberalium quæſtuum quinq; genera numerantur.

I. Eſt quæſtus odioſus, ut portitorum & fœneratorum, qui in odia hominum incurrunt.

II. Mercenariorum, quorum operæ, non quorum artes emuntur.

III. Inſtitorum, qui mercantur, quod ſtatim ſæpè cum mendacio vendant.

IIII. Opifices omnes, qui in ſordida arte verſantur, nec quidquam ingenuum habent officinæ.

V. Eſt earum artium, quæ gulæ ſerviunt, ut ſunt, coqui, fartores, piſcatores, unguentarii, ſaltatores etc. adde totum ludum tala-

vnnd derer nicht der zweg iſt / das man da von den rhum des verſtandes erlange/ſonder das man gewinnen vnd reichtumb vberkom̄en möge. Es werden der nicht freyen Gewerbe fünfferley Arth gezehlet.

1. Iſt der verhaſſete gewinn der Zölner vnd Wücherer/ welchen jederman billichẽ gramm iſt.

2. Sind die taglöhner/ welcher arbeit mann / vnnd nicht die kunſt kauffet.

3. Vor kauffer/die von anderẽ kauffleuten kauffen / vnnd furter als baldt andern leuten/gemeiniglich nicht ohne viel ligen/ verkauffen.

4. Alle handwerksleute / die mit vnfreier vnnd ſudel kunſt vmb-

rium tesserarum, & chartarum: quarum fama & vana & adversa est.

gehen/ vnd solche Ihre werckstädte habē nichts frey.

5. Ist derer künstler/ die allein zur fresserey vnnd saufferey dienen/ als da sind köche/ wurstmacher/ fischer/ salbmacher/ täntzer/etc. auch die in wurffel vnd karten-spiel sich für meister auß geben / diese alle sind nicht zu rühmen noch zu loben / sondern als leichtfertig zu achten.

A ktorez náuki y hándle mierzione są?

Wßystkie te/ ktore Náięmnice zowiemy/ á nie ták pátrzą ná dowćip wysoki / jáko ná zysk. Tákich grubych Náuk / ktore żyją z zysku (jákich Rzymiánie zá uczćiwe nie mieli) pięć rodzájow głownieyßych liczą.

1. Pierwßy jest Przewoźnikow y Mitnikow/ cła náymujących / więc y Lychwarżow / ktorych zysk przychodźi w ludzką ohydę / y chwałę tráci.

2. Jest Nájęmnikow wßystkich / od ktorych prace/ á nie misterstwo kupujemy.

3. Jest Przekupniow wßystkich / ktorży od kupcow cokolwiek przekupują/ áby záśię dro-

zey

żey wnet przedáli / kłamstwem swoy towar zdobiąc.

4. Jest Rzemieśnikow wszystkich / báwiących się grubą y mierziona náuką / A wárstát ich nie pátrza ostrego y ucżciwego rozumu.

5. Jest z tych Náuk / ktorzy tylko służą cielesnym rozkoßam y brzuchowi / jáko są kucharze / Rzeźnicy / Rybacy / máśći robotnicy / skocżkowie / tánieczniczy / á przytych kosterowie wßeliácy / kostkámi y kártámi swoy umysł zábáwiájący: ktorych kunßty słáwy nie są dobrey.

In postrema, hujus primi libri de Officiis parte, quid adhuc Cicero memorabile habet?

ABsoluta priore loco de singulis Honesti partibus institutione, & omnium virtutum vi, & naturæ expositione: In hujus operis Conclusione, explicat secundam operis partem, Hone-

Was hatt noch der Cicero Gedenckwirdiges / jhn dem letzten theil dieses ersten buchs / von Gebürlichen wercken?

Nach deme ehr zum ende gebracht hatt / die lehre von allen vnd jede Stücken der Erbarkeit / vnnd von der krafft vnd eygenschafft alles Tugenden / So erkleret Er ferner zum beschluß dieser seiner arbeit / den

storumq;

ſtorumq; ipſorum interſe Comparationem facit, ac Iuſtitiam tanquam principem virtutum moralium, Heſperoque & Lucifero admirabiliorem, reliquis omnibus virtutibus certis præfert argumentis: Sapientiæ tamen (quòd regat omnes virtutes, & ſit Deorum & hominum communio, teſte Ariſtotele ult. Moralium) non vult eſſe præſtantiorem. Nec ipſi Temperantiç ſemper anteponendam.

andern theil dieſer lehr/ vnnd macht eine vergleichung der Erbarkeit vnd jhrer theile / Vnd zeicht weit für allen anderen Tugenden/ die Gerechtigkeit / als die fürnemſte vnter allen Tugenden / durch welche Menſchlicher wille regiret wird/ vnd welche auch viel lieblicher anzuſehen iſt / als der Abend oder Morgenſtern / vnd beweiſet ſolches auß gutten ſatten grunden/ Jedoch dieweil die weiſheit vber alle Tugenden herſchet/vnd die Menſchen mit Gott gleichſam verbindet/ wie ſolches der Ariſtoteles / im letzten buch von gutten ſitten bezeuget / So wil Cicero nicht das die Gerechtigkeit fürtrefflicher ſey/als die Weißheit/Ja er vermeinet auch nicht/ das ſie der Meſſigkeit fürzuzihen ſey.

W tey częśći oſtátniey pierwſzych

kśiąg o powinnośćiách/ co nam dáley Cicero godnego pámięći zápiſuje:

Ten/

Ten odpráwiwszy náukę do końcá o wszystkich Powinnośćiách / á przystoynośćy właśność wszystkich Cnot wyłożywszy / W zámykániu tych swoich ksiąg / przedkłada y podáje náukę / o wtorey częśći prace swojey / y czyni pocżćiwego z pocżćiwszym porownánie / A stáwia Spráwiedliwość nie rowno wyższey / jáko czoło / nád wszystkie insze Cnoty / ktorą ludzki stan rządzony być muśi / y świeći wdźięcżniey / y pożornieysza jest niżeli Jutrzenká / miedzy inszymi wszystkiemi Cnotámi / á tego pewnymi grunty y árgumenty dowodźi / Jednák / gdyż Mądrość / wszystkimi rządźi Cnotámi (y wiąże ludźie z Bogiem / jáko Aristoteles nápisał w księgách ostátnich o obyczájách dobrych) przeto nie pozwala Cicero / áby spráwiedliwość miáłá nád Mądrośćią przodek mieć Albo żeby záwżdy miáłá być nád Miernoś przekładána.

Quid autem DOCTI, an & illi injusti sunt, qui non accedunt ad Rempublicam?	Wie dañ die Gelerten / sind sie dann auch vngerecht / weil sie das Regiment nicht annemen?
MInimè: Nulli enim magis pro-	Nein: Denn niemand ist dem allgemeinen Regiment

sunt Reipub. quàm qui rectè instituunt juventutem, quæ est seminarium Civitatis, ut habeat bonos viros, bonos ciues, bonos principes, bonos Sacerdotes. Sic enim Cicero de Divinatione scribit: Quod enim munus afferre Reipub. majus meliùsve possumus, quàm si docemus, atq; erudimus juventutem.

giment nützliger / als die welche die Jugent vnterweisen / welche gleichsam ein pflantzgarten ist einer Stadt / darauß / genomen werden / gutte Bürger / Kirchen vnd Stadt Regenten. Dann auch der Cicero selber saget im andern buch / von der wey sagung / Was kennen wir dem Gemeinem nutz mehr dienen / denn so wir die Jugent vnterweisen.

A ludzie uczeni grzeszaß tez przećiw Sprawiedliwośći / jesli w Rzeczypospolitey nie prácują?

Nie grzeßą nic: Bo po Bogu / nikt nie służy więcey Rzeczypospolitey / jáko ten / ktory wiernie y ßczerze młodź ćwiczy / ktora jest namiastkiem álbo przypłodkiem w mieśćiech / ludźi dobrych / obywátelow / y Przełożonych w Rzeczypospolitey y Kośćiele Bożym / Boć y Ci-

 cero

cero w kśięgách o wieśdźbie ták piße / A cźym że mamy Rzecżypospolitey służyć pożytecżniey/ jedno kiedy młodź ucźymy.

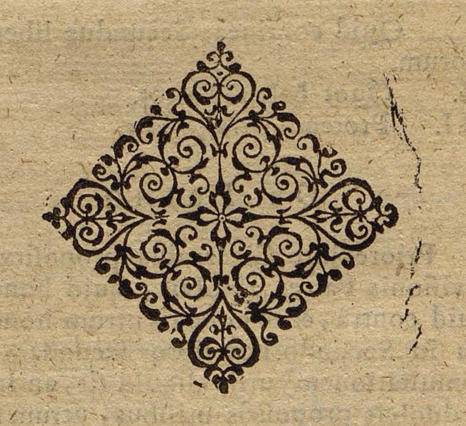
Deinde, Homines docti, non præsentes solùm erudiunt doctrinarum studiosos: Sed hoc ipsum etiam post mortem literarum monumentis consequuntur, alii de Deo, alii de ratione dicendi, alii de moribus, alii de disciplina Reipub. alii de aliis artibus ad vitam necessariis scribentes.

Darnach vnterweisen/ die gelerten nicht allein die gegenwertigen/ die sich der lehre befleissen: Sondern erlangen solches auch noch jhrem tode/ durch jhre verlassene schrifften vnnd bůcher/in dem/etliche von Gott / etliche von der wolredenheit / etliche von guten sitten / etliche von zucht vnd regirung des gemeinen nutzes/ etliche von andern künsten/ derer man in gemeinem leben nicht entberen kan/schreiben.

Nád to ludźie ucżeni/ nie tylko przy sobie obecnie mießkájące Vcżnie ćwicżą: Ale owßem y po śmierći tego dowodzą náuką swą/ ktorą nam ná piśmie ná pámiątkę zostáwują/ jedni o Bogu/ inßi o sposobie ßerokiey wymowy/ drudzy o dobrych

dobrych obyczájách/ inßy o to co zależy do ćwiczenia w dobrych obyczájách/ inßy o tym co zależy do ćwiczenia Rzeczypospolitey/ inßy o inßych náukách / jákich żywot ludzki potrzebuje / á bez nich ſtácnie może.

FINIS EPITOMES EX PRIMO Ciceronis Libro de Officiis Juvenili ætati maximè accommodatæ.

EPITOME LIBRI II. OFFICIORUM M. T. Ciceronis.

QUemadmodum in capite prioris libri Problemata quædam prælibanda erant: ita in limine hujus Secundi ſequentes obſervationes tres tenendæ ſunt.

I. Quid contineat Secundus liber Officiorum.
II. Quot habeat Partes.
III. Procemii μεταχείρησις.

DE PRIMO.

Priore libro, Cicero duas propoſitæ initio diviſionis Partes abſolvit, quid honeſtum, quid contrà, & in honeſtis utrum honeſtius: Ita in Secundo hoc libro ſecundam habet conſultationem, utile aliquid ſit, an inutile, & duobus propoſitis utilibus, utrum ſit utilius, aut quid utiliſſimum: Id quod ipſemet in principio hujus libri, per Tranſitionem indicat.

DE SECUNDO.

Hic Secundus liber, tres præcipuas habet Partes: Primò, Procemium: Secundò de utili & inutili disquirit simpliciter. Tertiò, de comparatione utilitatis docet. hoc est, de duobus utilibus utrum utilius.

DE TERTIO.

Procemium ita tractat, ut primò Transitione utatur; Breviter enim, quæ dicta sunt sub finem primi libri de Honestorum comparatione repetit, & dicenda proponit. Secundò, Philosophiam commendat. Tertiò, defendit Academiam. Postremò librum Filio dedicat, qui cùm Peripateticus sit, hîc quoque non multùm à Peripateticis dissidentia legere debet. Sed jam ad nostrum institutum pergamus.

DIVISIO RERUM UTILIUM.

Theilung Der Nutzbaren dinge.

Rozdział rzeczy pożytecznych.

Quid est Utile?

EST fructus Virtutis, cujus finis est commodè vivere, & majori bono comparando in vita servire.

Was heist Nützlich?

Es ist der Tugendt frucht vnd genieß / der zu einem feinem bequemen leben gehört / vnnd dienet in diesem leben / allerley wollfart zu vermehren.

A práwy pożytek co jest?

Jest Cnoty owoc y potomek / ktory śię śćiąga ku sposobnemu życiu / y służy ku więcznemu nábyćiu dobr w ludzkim żywoćie.

Quottuplex est Utile?

UTilia, alia sunt inanimata, alia animata.

Wie mancherley sind die Nutzlichen dinge?

Nutzliches dinge sind etliche Seelloß / vndt ohn leben / etliche lebendig.

Rzeczy ku pożytkowi ludzkiemu służące / jáko są rozne?

Rzeczy

Rzeczy ku potrzebie żywotá ludzkiego służące częścią są nieżywe/ częścią są żywe.

Quæ ſunt inanimata?

QUÆ gignuntur è terra, ut argentum, aurum, & alia ejuſdem generis.

Welche ſind Seelloß?

Die man auß der erden nimt/oder auß dem erdtreich herfur bringt/ als ſilber / vnd goldt/ vnd andere ding dergleichen.

Ktorez rzeczy ſą nieżywe?

Te ktore śię z ziemie rodzą / jáko złoto y śrebro/ ták y drugie tákowe im podobne.

Quæ ſunt animata?

Animantia, quorum alia ſunt rationis expertia, alia ratione utentia.

Welche haben das leben?

Die lebendigen thiere/derer etliche der vernunfft nicht theilhafftig ſind / etliche aber gebrauchen ſich der vernunfft.

A żywe ktore ſą?

Są ktore w sobie ducha máią / miedzy tymi iedne są bezrozumne / á drugie rozumne.

Quæ sunt expertia rationis?	Welche sind vnvernunfftig?
HÆC appellantur bruta, quorum quędã mansueta, quędam fera sunt.	Die heist mans thum derer etliche zam / etliche wildt sein.

Ktorez są bez rozumne?

Tych zowiemy niememi / A ztych niektore ugłaſkáne y swoyſkie są / á drugie dźikie.

Quæ sunt ratione utentia?	Welche sind vernunfftig?
HOmines, ratione utentes.	Die Menschen.

A rozumne ſtworzenia ktore są?

Są ludźie / ktorzy śię rozumem ſpráwuią.

Quid horum est homini utilissimum?	Welches ist vnter den dingen Am nützlichsten?
HOMO: Quia sine	Der Mensch / dē ohne

Homi-

Hominum manibus, atque arte non possumus uti rebus inanimatis: Neq; valetudo curari, neque negotia possunt absque opera hominum exerceri. Quicquid deniq; agitur in vita, id nihil sine adminiculo hominum effici potest. Neque sine iis noxiæ repelluntur beluæ, aut quæ usui esse possunt capiuntur.

der Menschen hülffe / können wir nicht brauchen der dinge / die das leben nicht haben. Man kan weder der krancken Leute gesundheit pflegen / noch irgent ein ander thun verrichten ohne fleiß vnnd arbeit der menschen. In summa / was man nur fürhatt / das kan ohn der menschen beistandt nicht geschehen. Auch können schedliche thier ohne menschen hülffe nicht vortrieben / noch die vns nützlich sein nicht gefangen werden.

Miedzy tymi rzeczámi (ktore ku pożytkowi ludzkiemu záleżą) coż jest ludziom náużytecznieyszego?

Człowiek jest náużytecznieyszy. Bo bez pomocy Człowieczey / niemoglibysmy rzeczy tych / ktore są nieżywe używáć / Wiec áni zdrowie násze / áni insze wszeliákie spráwy / nie mogą bez ludzkiey pomocy y opátrzenia być odpráwowáne / A krotce mowiąc / cokolwiek chcemy záczáć /

cząc / niczego bez pomocy ludzkiey odprawowáć niemożemi/ Nawet y zwierząt szkodliwych álbo użytecznych człowiekowi / sámiż tylko ludzie y odpędzáć y imáć mogą.

Quæ igitur sunt utilitates speciales maximè, quas capiunt homines ex hominibus?

Welche sind denn sonderbare Nutzbarkeiten welche die menschen von den menschen empfangen?

COMmunes maximè sunt, quod colunt & propagant mutuam societatem.

Die Gemeinen sind in sonders diese/so noch folgen / das sie die gemeinschafft vntereinander liebhaben/ vnnd dieselbige erweitern vñ außbreyten.

PRimum enim propter Deum, ut alii alios de Deo doceant, qua de re insignes sunt illi versiculi: Utque alios alii de religione docerent, Contiguas pietas jussit habere domos.

Erstlich vmb Gottes willen/ das einer den ander von Gott lehre: Dauon sehr hüpsche verß sind zu mercken: Auff das einer den andern lehre von Gottes dienst / sind die heuser an einander In Städten gebaut/ (Solches hatt geschickt Gott Also/ der alles guttes wirckt)

Secun-

SECundum propter se, quòd homines hominum ope maximè indigeant, & præter dictam valetudinis curam, nec navigatio ipsa, nec agricultura, nec mercatura, nec è terra fossilia, nec urbes frequentari & ædificari, artium cultura, nec legum & morum conservatio, nec œconomia sine hominum opera subsistere, & benè beateq; vivendi disciplina conservari potest.

Zum andern/von Ihrer selbs wegen / weil einer Mensch des andern hülff immerzu bedarff/ vnnd nicht alein (wie gesagt) das pflegen der gesundtheit / sondern auch die schiffarth/ der feldbaw/ die kauffmanschafft / das graben auß der Erden der methall vnnd ärtzes / das bawen vnnd bewonen der Städte / das erfinden vnd fortpflantzen so viel trefflicher künste / die erhaltung guter sitten vnnd billicher Rechten / so wol auch die Haußhaltung / kan nicht ohne der menschen vleiß vnd hülffe bestehen / noch der Menschen allgemeine wolffart / vnd ein Erbares leben erhalten werden.

A miánowićie / ktorež wzdy pożytki głowniеyße są / ktorymi ludźie ludźiom służą:

Pospo-

Pospolitey głowne pożytki ſą te/ że ludźie z ludźmi przyſtoinie żyią/ y ſobie wzajem ſłużą/ Pierwßy tedy á przedni záchodźi Boſką chwałę/ ábyſmy jeden drugiemu o Bożey woli náukę podawáli y oney uczeli/ oczym mamy piekne wierße nápiſáne/ Aby jeden drugiego uczył Boſkiey chwały Przeto podle śiebie domy w Mieściech ſtánęły/ Drugi záśię nas ſámych/ bo ludźie jeden drugiego pomocy potrzebują/ á nie tylko (jákom powiedźiał) ludzkie zdrowie opátrzone być może bez dozoru drugiego/ ále áni jázdy ná wodách/ áni rol uprawowánia/ áni kupiectwá/ áni kruzcow z Ziemie dobywánie/ áni miaſt budowánie y oſſadzánie/ áni náuki kunßtowne ßerzone/ áni obyczájow dobrych y ſłußnych praw záchowánie/ áni goſpodárſtwá wßeliákie/ bez ludzkiey pomocy ſtánąć/ á ucżciwe y ßcześliwe życie miedzy ludźmi być może.

Quid eſt nocentiſſimum Homini?	Was ſchadet einem menſchen am meiſten?
HOmo. Quid ais? Quidni dicam? Ut enim homo plurimum habet facultatis ad juvandum, ita nul-	Ein Menſch. was ſagſtu? Warumb ſol ich nicht ſagen? Denn wie ein menſch einem andern viel mag diela tam

la tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine na-scatur. Et quò quisq; proximus, eò magis nocet, cum non vult prodesse. Testantur hoc omnium imperio-rum casus, quæ non tam per alienos, quàm per suos cives eversa sunt.

nen/ also auch wird kei-ne abschewlicher plage vnnd anstoß funden/ als die ein mensch dem andern zufüget/ vnnd je neher jemand ist/ jhe mehr er schaden kann/ wen er nicht guts thun wil. Solches bezeugen aller Regimentē zerstö-rungen/ denn sie sind nicht so sehr durch fein-de/ als durch jre eigene leute zerstöret worden.

Coż też ludziom naywięcey wádzi y ßkodzi?

Cżłowiek cżłowieká naywięcey ßkodzi: Zkądże ten twoy dowod? Stąd to wiedzieć y pokazáć mogę. Bowiem jáko cżłowiek może znácżną posługę drugiemu cżynić/ ták záśię może wielce ußkodzić/ A ktemu im kto bliżßy jest wsąśiectwie/ tym ßkodnieyßy jest/ kiedy złość w kim pánuje/ á dobrego nic nie myśli: Swiat-kámi tego są krolestw wßystkich wywrocenia ktore nie ták przez obce/ jáko przez własne swo-je sąśiády álbo obywátele ná głowę zginęły.

VIRTUS DUX, FORTUNA COMES HONOri utilis.

Quomodo igitur consequemur, ut homines nobis prosint potiùs quàm obsint?

INprimis Sapientia, & Virtute: maximè vero Justitia: Sed in utramque partem multùm valet fortuna, Hęc si Virtuti respondet, omnium hominum benevolentiam nobis cōciliat, ut nobis benefactum esse velint, & nos dignos judicent.

Wie erlangen wir/ das vns die leute behülfflich/ vnnd nicht schädlich sein?

Solches erlangen wir/ fürnemlich durch die weißheit vnnd tugendt/ vnnd sonderlich durch die Gerechtigkeit/ doch gildt vnnd hilfft das glück beiderseits sehr viel darzu/ So nu dasselbige zu der tugendt sich geseller/ geschicht alsdann/ das vns alle welt günstig wird vns das vns jederman gedenckt guts zu thun/vnnd vns in Ehren zuhalten.

Ktorymże obyczájem przychodzimy ktemu/ że ku nászemu pożytkowi skłonnieyszy ludźie będą/ niżli nas ku uszkodzeniu?

Naprzód gdy w nas (ludźie widzą) Mądrość y Cnotę/ á osobliwie gdy y Spráwiedliwość

wość przyſtąpi do tego / czemu wßyſtkiemu Szcześćie gdy ſłuży / wielką też pomoc dáje / ktore jeſli śię z Cnotą zgodźi / tám więc ludźi wßyſtkich chuć y łáſká nam przyſtępuje / Záczym y pożytki náße obmyśláwáją / y nas w uczćiwośći máją.

PRÆSIDIA REGNI, NON THESAURI, SED AMICI.

Quid ſi hoc idem ſive metu, ſive largitionibus, ſive pollicitationibus conſequimur ut Homines nobis benefaciant?

Wie denn / wen wir eben das mit ſchrecken / mit geſchencken / oder zuſage erlangen / das vns die menſchen guts thun?

MULTI quidem id faciunt. Sed hæc ratio non eſt honeſta, nec firma, atq; perpetua. Metus enim eſt malus cuſtos diuturnitatis: Benevolentia autem eſt fidelis ad perpetuitatem. Idem

Ihr viel thun zwar ſolches / aber es iſt nicht Ehrlich / auch nicht ſtandhafftig. Denn die furcht iſt ein böſer wechter der langwirigkeit. Gunſt aber macht beſtēdige freundſchafft / Eben dieſes ſol

de lar-

de largitionibus est ſentiendum.

man auch von den geſchenckẽn halten.

A coż/ jeſli życżliwość y chuć ludzką/ bądź ſrogością y bojáźnią/ bądź upominkámi/ bądź obietnicámi ſobie z jednáć możemy?

Náyduje śię tákowych wiele ktorzy tákiego fortelu záżywáją. Aleć ten obyczay jeſt mnieſzy wſzyſtkim nahániebnieyſzy y bárzo nieſtádzy/ áni trwájacy (A też kogo śię ludźie boją/ tego nienawidzą/ y káżdy tego prágnie áby ják narychley zginął) Boć bojaźń ludzka / zły ſtroż jeſt długiego wytrwánia / Miłość záś jeſt ſtrożem ſtáłym / byś ná wieki chćiał/ Toż możem rozumieć o tych/ ktorzy przez podárunki dla oſzukánia przyjaćielá ſobie ſzukáją.

Nunquam ne ergo metu ſunt homines regendi?

NEq; metus neque benevolentia mera integris ſocietatibus conveniunt. Huc pertinet illud. Tu re-

Sol man den die leute nimmer mehr mit furcht regiren?

Man ſoll keine gantze Gemein weder mit furcht noch mit gutem willen allein regiren. Hieher gehört der gere im-

gere imperio populos Romane memento, Parcere subjectis, & debellare superbos Boni ergo & obedientes leniùs, mali severiùs sunt regendi, cum non faciant officium mali, nisi coacti, sicut Horatius ait. Oderunt peccare boni virtutis amore, Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

Spruch/du Römer regir also/ das du den gehorsamen gnedig seist/ vnd den muttwilligen stoltzen vnd auffgeblasenen harth. Darumb soll man sich gegen den gutten linde/gegen den bösen aber ernst halten/ denn die bösen thun kein guts vngezwungen / wie Horatius spricht / die frommen meiden die sünde auß liebe der tugend/ die bösen aber auß furcht der straff.

A mogaż tez ludzie poniekąd bojáźnią sámą być rządzeni?

Zadne zgromádzenie álbo spolność / jáko bojáźnią / ták sámą dobrotliwośćią rządzona być nie może/ A tu przynależą wierßyki/ o tym pieknie nápisáne: Rzymiáninie miey / ták pánuy / żebyś dobrych miłował / á złych ostro trzymał/ Láskáwie tedy y wolno obchodźić śię przystoi z powolnemi / á zás krambrni ostrzey rządzeni być máją / Boć uporni nie rádźi dobrze

 czynią/

czynią / áż ich przymuszą / jáko też y Horatius powiedźiał. Dobrzy strzegą śie występkow/ yż im cnotá miła/ á źli záś yż śie karánia boią.

Quę amplius requiruntur ad utilem gubernationem & Gloriæ consecutionem?

Was gehört mehr zu einem nützlichen Regiment/das man grosse Ehre erlange?

UT is qui præest sit præditus AUTHORITATE, ac non solùm diligatur, verùm etiam cum singulari quadã reverentia tractetur.

Das ein Regent ein Ansehen vnd gut lob habe / vnd nicht allein lieb gehalten / sondern auch geschewet / vnnd geforchtet werde.

A coż więcey ma w sobie mieć ten/ ktory pożytecznie drugimi rządźić ma/ żeby stąd sławy dostąpił?

Ten ktory drugimi rządźić chce/ Trzebá żeby w sobie miał powagę / y stárał śię yżby go nie tylko inszy miłowáli/ále też y wstyd y boiaźn przed nim mieli.

Quid

Quid est AUTHORITAS?

EST cum hi, qui cæteris præficiuntur, habentur digni honore propter singulares virtutes, Sapientiam, justitiam fortitudinem, & felicitatem in rebus gerendis.

Was heist das Ansehen?

Wen die öbersten hoch vñ werd gehalten werden von wegen sonderlichen tugenden / als wegen der weißheit / Gerechtigkeit / manheit / vnd wegen des glücklichen fortgangs in allen sachen.

A coż Powagá jest?

Powagą zowiemy / kiedy ci ktorży przełożeni są nád drugimi / zá godnych będą mieni czci wszeliákiey / á to dla osobliwych y známienitych jákich Cnot / (ktore przed drugimi w sobie máją y one ludźie w nich baczą) jákie są Mądrość / Spráwiedliwość / Męstwo / y Szczęście w spráwách wszeliákich.

Quibus rebus læditur authoritas?

SI homines sunt stulti, leves, injusti, cru-

Wormit vorletzt man das ansehen?

So die menschen nerriesch vnd leichtfertig

deles, immodesti, libidinosi, avari, fraudulenti etc.

sind/ dorzu vngerecht/ grimmig vnd tyrannisch/ vnzüchtig/ geyl/ geitzig/ betruglich etc.

De hujusmodi enim hominibus, nequaquam reverenter sentiunt alii. Sicut enim Virtus allicit animos ad benevolentiam & admirationem, ita vitiis alienantur à nobis, & in despectum ac contemptum incurrimus.

Von solchen leuten helt mann ins gemein nichts. Denn wie die Tugendt machet / das vns die leute günstig werden / vnd das sie viel von vns halten/also im gegen theil schaffet vntugendt/ das sie vns gram werden/ vnd wir kommen also in verachtung / vnnd werden jederman zu spott vndt schande.

A czymże lżymy y trácimy powagę?

Ludźie tych sobie lekce ważą/ gdy widzą głupie/ lekkomiślne/ niespráwiedliwe/ okrutniki / rostkośniki ćielesne / łákomce / obłudne/ (y tákie / ktorzy śię ná to gotują áby z krzywdy y wydárćia żyli/ y ktorzy áni sobie áni drugiemu nie umieją pomoc / nieprácowići / niepilni / y w rzeczách głownych á potrzebnych niedbáli)

A tá-

A tákichći ludźi drudzy sobie nie wazą / y źle o nich rozumieją. Bowiem jáko cnotá upátrzona w nas pobudza ludzkie umysły do miłowánia y poważenia káždego / ták záś występkámi y niecnotámi ohydę ludzką ná się wnośiemy / á w pogárdzenie y w pośmiechowisko przychodzimy.

ADOLESCENTES QUIBUS REBUS POPULO commendantur.

Czym się ludzie młodzi Pospolstwu záliecić mogą.

Authoritas in quam cadit ætatem?

PRopria quidem Senum esse videtur: Sed tamen, ut virtus, ita & authoritas, indeusq; ab ineunte ætate inchoatur.

Welchem Alter stehet das ansehen an?

Es gehöret zwar das Ansehen eigentlich den Alten zu / Jedoch wie die Tugendt / also auch das ansehen ereygenet sich bald in der Jugendt.

Quomodo?

SI Adolecens est pius erga parentes, mo-

Wie?

Wo die Jugen leute / jhre Eltern lieben / zuch-

desta benevolentia erga suos: Facilimè autem atq; in optimam partem agnoscuntur Adolescentes: qui se ad claros & Sapientes viros, beneq; consulentes Reipub. contulerunt. Quibuscum si frequentes hi sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos ipsi sibi delegerunt ad imitandum.

tig vnd freuntlich gegen den jhrigen sind / Am besten aber erkennent man Junge leute/wenn sie sich zu verstendigen vnnd tapfern leuten halten/Denn wo sie mit denen viel vmbgehen/so mercket jederman/ vnd schöpfet hoffnung das sie wöllen denen gleich werden/welche sie selbst jhnen nach zu folgen erwellet haben.

Powáżność ná ktory wiek przypada?

Powagá słáwna jest ludzi stárszych / ktorzy w látá záßli / Jednák jáko Cnotá ták też y powagá zaraz zmłodymi láty záczyná śię.

Jákoż śie dźieje to zálecenie młodego człowieká?

Ták kiedy człowiek młody/ miłość ze wszystkiem złączoną przećiwko rodźicom swym/ á u-
kłádność

kłádnośc y chuć przećiwko powinowátym wßyſtkim pokázuje / ſkromność záchowawßy wżyćiu uczćywą/Ale ták narychley ludźie młode ná dobrą ſtronę poznawamy / gdy śię gárną do ludźi zacnych y mądrych / ktorzy o poſpolitey rzeczy dobrze rádzą: Przy ktorych jeſli śie báwią uſtáwicznie / tę nádźieję poſpolſtwu o ſobie zoſtáwują / żeby mieli być rowni y podobni tym/ ktorych ſámi ſobie obráli ku náśládowániu.

Quid amplius commendat ADOLESCENTES?

SI non ſolùm aliorum exempla imitentur: verùm etiam, ſi ipſi novam aliquam laudem pepererunt: Ut ſi quis in Eloquentia, ſeu doctrina, ſeu re militari, ſeu ulla alia in arte aut virtute excellat, ſi præſertim accedit humanitas, quæ ad Utilitatem potiùs aliorum, quàm detri-

Was macht die Junge leute mehr angenem?

Wo ſie nicht alein anderer leute guten exempeln nach folgen: Sondern auch für ſich ſelbeſt ein ſönderliches lob erlangen: als wen einer im reden oder in der lehre / oder im kriegs handel / oder in jrgent einer kunſt oder tugend andere vbertrifft / vnd fürnemlich ſo die freundligkeit vnd leutſeligkeit

detrimentum, refert omnia.

darzu kompt / die alles mehr zu nutz anderer leute / denn zu schaden richtet.

Coż jeszcze więcey ludźie młode zálieca?

Ludźie młode zálieca / kiedy dobre przykłády inszych nie tylko przed śię biorą ku náśládowániu / ále też y oni sámi przez śię pilnośćią włásną swoją nową miełość ludzką y chuć sobie jednáją / Jáko kiedy kto w mowie szerokiey y mądrey / álbo w Náukách znácznych / álbo wspráwách woiennych / álbo w jákiey inszey umiejętnośći y cnoćie sławę znáczną otrzyma / A zwłaszczá gdźie y do tego przystąpi ludzkość / ktora śię więcey ściąga ku pożytkowi y pomocy dobrych ludźi / á nie ku szkodźie y upadkowi jákiemu.

BENEVOLENTIA HOMINUM MAXIME Hominibus utilis est: cujus species duæ inter se comparantur.

Szczodrobliwość ludzka bárzo ludźiom jest użyteczna / ktorey dwojáki sposob jeden z drugim rownáją śię.

Quibus

Quibus pręterea rationibus concilientur homines?

LIBERAlitate; vel in opera communicanda, vel in pecunia.

Wie kan man noch mehr bey leuten gunst erlangen?

Durch Mildigkeit/ welches geschicht entweder mit dienst oder gelt.

A czymże sobie wiecey łáske y chęć ludzką jednamy?

Szczodrobliwośćią: Bo álbo posługą y spráwą naßą czynimi dobrze tym/ ktorży tego potrżebują/ álbo pieniędzmi

---

Utra est Honestior?

ILla ipsa Beneficentia, quæ Opera fit.

Quibus de Causis?

QUia ex sola Virtute proficiscitur, & quò in plures confertur, eò plus habet facultatis ad benignè faciendum. Crescit e-

Welches ist Erlicher?

Eben die Mildigkeit/ welche im dienste geschicht.

Vnnd solches auß welcher vrsach?

Dann sie kompt alein auß einem Ehrlichem gemüt/ vñ je mehr man den leuten dienet/ jhe mehr man dienen kan/ denn solches nimt zu al-

nim usu & exercitatione. Hoc non fit in pecunia, quia quò in plures confertur, eò minùs in alios suppetit ad largiendum, etiamsi ex virtute oriatur.

le wege durch die gewonheit/dieses aber geschicht nicht mit gelde/ denn je mehr man gibt/ vñ auß dē kůsten nimpt/ je weniger man geben kan / vnnd der brun aller guthwilligkeit wird endlichen außgeschöpfft / wenn gleich solches auß einem Ehrlichem gemůt kompt.

A ktoryż sposob y poczćiwszy y trwalszy jest?

Szczodrobliwość tá / ktora pochodźi z dowćipu y służy godnośćią.

A to z jákiey przyczyny?

Bowiem dobrodźieystwo to/ z sczerey sámey Cnoty pochodźi / á im wiecey ludźiom tym służymy/ tym dłużey nam pośiłkow przybywáć bedźie/ ku dobrze czynieniu drugim/ Boć te posługi przez dowćip z ustáwnego używánia wielkie biorą pomnożenie. Tego hoyność z dawánia pieniedzy mieć nie może / bo im bezmierniey tą sczodrobliwośćią wielom służymy / tym mniey y dłużey przemożenie nàsze do rozdawánią drugim bedźie trwáć mogło; Aczkolwiek y to pochodźi

chodźi z Cnoty oney/ ktora zámyka świebodną myśl y sámę dobrą wolą.

Quomodo OPTIME PECUNIA COLLOCATUR?

CUM Familia non solùm alitur, verùm etiam optimè educatur, ut habeat Civitas, & Doctores bonos, & Gubernatores justos ac sapientes, ac Cives amantes Reipublicæ: Secundò, cùm succurritur necessitati publicæ, & doctrinæ studia conservantur, maximè de Deo. Tertiò, cum juvantur amici, & alii egentes, in eadem civitate.

Wie leget man das Gelt woll an?

Wenn die Haußgenossen nicht alein erneret / sondern auch wol gezogen werden das ein Stadt gutte lehrer/ gerechte regenten/ vnd auch vorstendige Bürger/die Gemeinem nutz fürderlich sind / haben mag. Zum andern/wo man in der noth der gemein dienet / vnnd die lehre erhalten wird / sonderlich die von Gott. Zum Dritten / wenn man deñ freundẽ hülfft/ vnnd andern nothtorftigenn vnd nothleyden armen in einer Stadt.

Pieniądze ku jákiemu pożytku naylepiey obracáne byé máją?

Ták/

Ták/ kiedy Dziatki y potomstwo nássze/ nie tylko żywione będźie/ ále też iáko nalepiey ćwiczone/ żeby z nich Miásto y Rzeczpospolita/ miáłá y náuczyćiele godne/ Vrząd spráwiedliwy y mądry/ á ktemu obywátele y mieszczány miełowniki Rzeczypospolitey.

Powtore/ áby w gwałtowney potrzebie Pospolstwo było rátowáne/ y uczćiwe náuki záchowáne/ á osobliwie náuká o Bożey chwale.

Ná ostátek/ yżby dobrzy przyjaćiele zákłádáni byli/ y inszy niedostátni násszego rátunku potrzebujący w jednym z námi Mieśćie.

Quot modis exercentur liberalitatis opera?

Multis. Consilio: Respodendo de Iure: Patrocinando: Commendando: Vigilando pro re alterius. Neque in his officiis, fortuna & gratia, Sed inopia & necessitas accipientis valere debet. Neque contra æ-

Auff wie vielerley weise beweist man die Guttwilligkeit mit dienst?

Auff vielerley weise: Mit rath: mit Rechtsprechen: mit schutz vñ schirm: mit vorschreiben: mit vleissigem zusehnn andern zu gutt. Vnnd in solchem fall/ sol nicht das glück vnnd gunst/ sondern die noth des/ dem man hülfft/

quita-

quitatem pro injuria est contendendum. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est Justitia, sine qua nihil est laudabile.

gelten / mann soll sich auch nicht vmb vnrecht wider recht mühen. Denn die Gerechtigkeit ist der grundt einer ewigen Ehr / ohn welche nichts zu loben ist.

Szczodrobliwość przez posługi ktorymi sposoby ma być pokázowána?

Tákich sposobow możem mieć dosyć/ Albo przez Rádę zdrową: álbo przez obronę zćisłych: álbo do drugich záliecenim: álbo przez dozor rzeczy y spraw ku lepszemu drugiemu. A w tákich posługách niemamy pátrząć ná możność álbo łáskę drugiego / ále ná dolegliwość y niedostátek potrzebującego. Ani też przyjstoi niesprawiedliwey rzeczy jákoby zá spráwiedliwą y ukrzywdzenie zástáwiáć się. Bowiem Spráwiedliwość jest gruntem wiekuystem przyjaźni ludzkiey y dobrey sławy / bez ktorey nic chwalebnego y nic dobrego być nie może.

Qui sciunt plurimum prodesse?

Wer kan den meisten nutz bringen?

PRINCIPES. Hi

Die Regenten. Den

enim, non singulis modò, verùm etiam universis possunt adferre utilitates, ni vevelint esse avari. A quo vitio dum Principes Romani abstinuerunt, Roma incolumis mansit. Cum autem avari esse, & pecuniam nimiùm amare cœpissent, imperii fundamenta quoque sunt labefactata.

sie können nicht allein einem jeden insonderheit / sondern auch allen mit einander grosse fürderung thun / wo sie anders der geitz nicht reitzet. Darumb weil Römische Potentaten sich des geitzes enthalten haben / so ist auch Rom inn jhrem standt vnd flor blieben. Da sie aber grosse Reichtumb vnnd hohe ding begerten / vnnd nimmehr kundten ersetiget werden / So ist auch das Regiment geschwechet worden.

A ktorzyß wobec moga naywiecey dobrze czynić?

Ci ktorzy ſa przełożonymi y Páńſtwy rządzą. Bowiem oni / nie tylko z osobná káżdemu / ále y wßyſtkiemu pospolſtwu záraz znácznie pożyteczni być mogą / zwłaßczá jeſli ná urzedzie śiedząc łákomſtwá w sobie mieć nie będą. Czego pokąd śię Przełożeni Rzymscy ná on czás strzegli / potąd ich Rzeczpospolita cáła y nieprzeło-

miona byłá. A skoro się jęli łákomstwá y łupiestwá/ tám záraz moc y możność ich wszystkiego Páństwá (ktore było známienićie postánowione) upádłá y w niwecz się obroćiełá.

Quibus igitur officiis Principes devinciunt sibi Cives?

SI Juris, & judiciorum æquitate suum quisq; tenebit: Si neque tenuiores propter imbecillitatẽ circumvenientur, neq; locupletes arceantur à suis rebus per invidiam. Præterea si Rempub. quibuscunque rebus poterunt augebunt, Exemplum insigne Aratus Sycionius de se præbuit, qui jure laudatur, quòd Rempub. & Sycionem patriam suam à tyrannide Nicoclis liberaverit.

Wie können denn die Regenten bey jhren vnterthanen gunst erhalten?

Wo sie zusehen / das ein jeder das seine mit recht erhalten kan: vnd weder die armen vmb das jhre gebracht/noch die reichen von jhren güttern auß neid gedrungen werden/ vnnd so sie gemeinen nutz fürdern mit Ehren/wie sie können/Des haben wir an Arato von Sycion ein Exempel/ welcher als ein frommer kriegsfürst sein Vaterland von der belegerung Nicoclis vnd von der Tyranney hat befreyet.

A jáki

A jákimiż posługámi y záchowánim Przełożeni u Poddánych y Mieszczan miłość jednáją?

Tákimi/ kiedy śię o tostárác będą/ Aby zá sprawiedliwośćią praw y Sądow/ káżdy to trzymał co jest własnego / áby ubogich dla tego że śię bronić nie mogą nie pochodzono : á Bogátym też áby zazdrość ludzka nie wádźiełá / do trzymánia y do używánia tego co im właśnie należy. A mimo to kiedy Rzeczpospolitą/ ktorymkolwiek obyczájem będą mogli/ szerzyć będą. Przykład znáczny po sobie zostáwieł Arat Sycionski / ktorego słusznie chwalą / że Rzeczpospolitą y Sycion Oyczyznę swoię / od okrućieństwá Nikoklesowego wyswobodźieł.

ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ.

At verò VALETUDINIS CURAM, quibus observationibus constare docet?

Was meinet er aber wegen der Gesundheit/wie mann derselben pflegen solle?

DE curanda valetudine, quinque nobis præcepta Cicero tradit.

Wie mann der Gesundheit warnemen sol/ schrebt vns der Cicero fünff Regeln oder vnterricht für.

I. Est,

I. Est notitia proprii corporis (in quo spectantur quatuor humores, quibus constat ratio nostri corporis: tum ætas, tum & tempora anni: tum cibi & potus qualitas: tum somnus & vigilia: tum motus & quies: inprimis excreta & detenta: deinde animi affectus: aër quoque non postremas sibi partes vendicat)

1. Sollen wir vnsers Leibes kündig sein (darinnen wir auff die Humoren oder angeborne feuchtigkeit vnd warme / darauß vnser leib bestehet / auff vnser Alter / auff die zeiten des Jahres / auff die vnterschiedene art der Speise vnd des Trancks / auff das schlaffen vnd wachen / auff die bewegung vnd rhue / auff die erledigung des vnflats vnd auff die verhaltung deßelbigen / auff die bewegung des gemüths / vnd auff die zufälle der lufft sollen genawe ach-tung geben)

II. Victus, qualis prodesse vel obesse queat (quem præscribere Medicorum est)

2. Sollen wir sehen Welche art der nahrung vns zuträglich oder schädlich sey (von solchem zu berichten stehet den Artzten zu.)

III. Cultus & vestitus, utilis potiùs, quã sumptuosus.

3. Die wartung vnd kleydũg des Leibes / darinn mann mehr auff den nutz vndt notturfft / als auff die pracht sehen soll.

IIII. Voluptatum prætermissio.

4. Sollen wir vns der wellusten / so viel mü-glich / entschlagen.

V. Ars, scilicet Medicinæ (Verumtamen de sanitate tuenda, ipsi aliquando videbitis sex Galeni libros. Hippocratis libellum de victu privatorum: Sorani Isagogen in artem medendi. Marsil: Ficinum de studiosorum vita tuenda.)

5. Zu dem pflegen vnd warten der Gesundheit gehöret die Artzney-kunst / (Aber von der wartung der Gesundheit werdet Ihr selbst zu seiner zeit lesen vnd besehen 6. Bücher des Galeni. Item das Büchlein des Hippocratis von der art zu leben der einfältigen leute. Des Sorani kurtze einweissung in die Artzneykunst. Den Marsilium Ficinum wie die / welche mit lehrnen der freyenkunste vmbgehen / Ihr leben führen sollen.

Stáránie záś o dobrym záchowániu zdrowia náßego / w ktorych przestrogách zależy :

Strony pieczy y powinnego stáránia o zdrowiu náßym pisć przestrog y náuk nam Cicero dáje. Pierwßa jest / Vznánie ciáłá náßego (áleć w tym punkćie zależy upátrowánie / czterech wilgości /

gości / ktorymi ſtoi ciáło ludzkie: więc ná láta mieć baczenie trzebá / y ná czáſy w káżdym roku: więc ná jadło y picie ktore zdrowe / ktore nie zdrowe: więc ná ſpánie dobre álbo nie dobre: więc ná poruſzenie y folgę w odpoczywániu: á oſobliwie ná ſtolce złe álbo dobre: więc ná poruſzenie umyſłu y ná popędliwość: álec wielką wagę ma zwyczay do náłożonego dobrego álbo záráżonego powietrza / ktorego wiátry wnętrznośći náſzych dochodzą / oczym mowá wedle mieyscá y czáſu bywa.

2. Jeſt / Potráwy y życie / jákie nam ku zdrowiu pomaga álbo ſzkodzi (wczym tu rády trzebá dobrych Medikow záżyć.)

3. Jeſt / Ochędoſtwo y przyodziewánie ciáłá náſzego / należące więcey ku záchowániu zdrowia y ku potrzebie / niżeli ku nakłádom zbytnym y niepotrzebnym.

4. Puſzczánie ná ſtronę cieleſnych roſkoſzy.

5. Ná oſtátek / Náuká y umiejętność lekárzow / ktorzy wedle náuki koło ludzkiego zdrowia rádzić umieją (Lecz o záchowániu zdrowia / kto chce niech czyta w tym 6. kśięgę Gálenowych: Hippocrateſſowę kśięgę / o życiu poſpolſtwá: Soraná w záprawie o náuce lekárſkiey: Márſiliuſá Ficiná / o przeſtrodze zdrowia náukámi śię báwiących.)

At vero, de PARANDA RE FAMILIARI, quæ præcepta potissimùm tenenda?

PRæcepta de paranda re familiari, tria statuit Cicero, ut quęras, conserves, augeas: Quærimus his rebus à quibus abest turpitudo: Conservamus diligentiâ & parsimoniâ: augemus etiam iisdem rebus, abacta prodigalitate. (de tuenda re familiari & Agriculturę laudibus, vide Xenophontis librum qui inscribitur Oeconomicus.)

Aber von der haußhaltung vnd nahrung wievielerley vnterricht sollen wir mercken?

Hie von gibt vns Cicero dreyerley vnterricht/ das wir nemlich sollen Erwerben / das erworbene erhalten / vnd dann auch vermehren. Wir erwerbē durch solchen wandel vñ handel/welcher ehrlich vnd auffrichtig ist. Wir erhalten das / was wir erworbenhaben/ du rc vleißige verwahrung vnd sparsamkeit. Wir vermehrens auch eben auff die selbige weise / vnd sonderlich wenn wir nicht vorthulich sein noch verschwender. (Von der nahrung / wie die fort zustelen sey/ vnd von dem rhum des Ackerbaws kanstdu besehen das Buch des Xenophontis, welches wird Oeconomicus genand / das ist / wie mann der Haußhaltung fürstehen soll.

A w dostawániu Májętnośći / jáką náukę záchowáć mamy:

Náukę / jákobyśmy májętnośći dostawáć mieli / trojáką nam Cicero dáje. To jest Vmieć zárádźić / umieć záchowáć / y umieć przyczynić.

Dostájemy sposobámi tákiemi / ktoreby poczćiwe były á żadney zelżywośći w sobie niemiáły: A dostáney Záchowáć mamy pilnośćią / bácznośćią / y miernośćią nászą: Przysparzáć też tymże obyczájem mamy / strzegąc śię márnotrawstwá.

Quid adhuc Cicero docet, in postrema hujus libri parte?

M. Tullius, in ultima hujus secundi libri Parte: Utilium comparationem instituit. Docetq; quo pacto Corporis commoda cum externis, & utraq; ad invicem comparari possint. Commoda enim corporis sunt, valetudo, robur, pulchritudo, celeritas, voluptas. Externa vero vocat, Divitias, honores, gloriam. Quorum omnium comparatio cum per se plana sit, eam potius breviter indicat, quàm ut prolixè tradat.

Harum autem utilitatum quæ est apud Ciceronem comparatio?

SExduplicem hic ponit. Et de singlis admonet, quæ quibus anteponenda sint.

Primo, Valere malis, quam dives esse.

2. Dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus.

3. Valetudo bona, anteponenda voluptati.

4. Gloria, præferenda Diuitiis.

5. Vectigalia urbana rusticis.

6. Fœneratores, deteriores esse homicidis.

Sic enim & Cato 1. lib. de re Rustica scribit. Majores nostri sic habuêre, & ita in legibus posuêre, furem dupli condemnari, fæneratorem quadrupli.

FINIS.

Epitomes libri II. OFFIC. M. T. Ciceronis.

EPI-

EPITOME LIBRI III. De Officiis.

ARGUMENTUM PLANIUS libri ejusdem.

SIcut Virtutis colendæ, & Officii conſervandi pulcherrima præcepta, & inprimis utilia, Cicero ad Filium deſcripſit; opuſq; univerſum in tres libros partibus eſt: Quorum duorum priorum, quia in limine ſingulorum librorum Argumenta habuimus. Ita hic tertij hujus libri planior ſumma tenenda eſt: Tertio enim hoc libro, utilitatis & honeſtatis pertractat contentionem: qui locus in tota Philoſophia maximè neceſſarius eſt. Sed non ideo à Cicerone ſuſceptus, ut poſſit aliquando utilitas cum honeſtate pugnare, cùm utilitate honeſtas, immò potiùs, ut oſtenderet nonnullos plerumq; falli utiltatis atq; honeſtatis ſpecie. Nam & Socrates ſolitus eſt execrari eos, qui plurimùm hæc naturâ cohærentia, opinione diſtraxerint, cui etiam omnes Stoici aſſenſi ſunt, quos Cicero inprimis in his libris auctores habet.

Quare in hac utilitatis, honeſtatiſq; compa-

paratione, benè ac scitè dixit Panætius, solere homines dubitare, non autem oportere: Quia nihil utile est, quod non sit honestum, nec honestum quidquam, quod non sit idem utile.

Cicero itaq; formulam quandam ac normam constituit, secundum Stoicorum præcepta, rationi ac disciplinæ maximè consentaneam: Quam qui sequetur in comparatione rerum, nunquam ab officio, honestateq; poterit aberrare. Sed & id inprimis præcipitur, ut quoties, utilitatis species objecta est, cui adjuncta turpitudo cernitur, non utilitatem esse requirendam, sed intelligendam potiùs: ac ubi turpitudo sit, utilitatem esse non posse.

Proœmii Oeconomia.

Proœmium hujus libri constat duabus partibus. Primò exponit hujus scriptionis causam, sumpto initio ab Apophtegmate, id est, à dicto Scipionis, quem laudat, & ad suum institutum accomodat. Deinde, M. Filium cohortatur, ut hos de Philosophia morali libros studiosè legat.

Sed jam compendiosiùs, persequamur in hoc quoq; libro institutas operas, stabili Methodo.

SUM-

SUMMA TERTII LIBri, superius exposita, quæ est?

DIstinguere falsas utilitates, à veris.

Was ist die Summa des dritten buchs wie solches oben erkleret ist?

Das mann Zwischen falschen / vnd rechten nutzlichen dingen vnterscheide.

A ktoraż Summá jest tych ksiąg trzećich/ juz ná wierzchu opisána?

Tá jest/ Zebyśmy fálszywe pożytki od prawdźiwych rozeznawáli.

Quæ est falsa utilitas?

QUæ non est conjuncta cum honesto: Sine quo nulli honores, nullæ opes, nulla omnino commoda possunt esse diuturna:

Was ist der falsche nutz?

Welcher nicht Ehrlich gewonnen wird / Denn ohne denselben kann keine Ehr / kein gut vnd reichtumb/kein nutz vnd frommen gar nicht bestehen vnd langwirig sein.

Ktoryż jest pożytek fálszywy?

Pożytek wszelki falszywy jest ten/ ktory się nie łączy z poczciwością/ Bez ktorey áni dostoiności żadne/ áni máiętności/ áni spráwy y użytki wszelkie trwáć ná czásy długie niemogą/ owszem muszą zginąć y wniwecz się obrocić.

Quæ est vera utilitas?

QUæ Honestè & sine aliorum, & maximè Reipublicæ injuria paratur. Hæc enim stabilis est, & vera utilitas, quæ ab omni turpitudine est remota.

Was ist der rechte nutz?

Der Ehrlich vnd ohne anderer leuten/nachtheil/sonderlich aber ohne schaden des gemeinen nutzes gewonnen wird. Deñ solcher nutz ist rechtschaffen vnd bestendig/ der ohn alle vnehr wird überkommen.

A ktoryż użytek jest uczćiwy?

Ten ktory poczćiwie/ y bez uszkodzenia jákiego drugiemu/ á z własczá sámey Rzeczypospolitey szukány bywa. Boć ten użytek trwáłym tylko jest y prawdziwym/ ktorego przez fortel łotrowski sobie nie szukamy/ y żadney w sobie zmázy nie ma.

An er-

An ergo non licet quærere privata commoda?

Soll den einer seinen eigenen nutz gar nicht suchen?

LIcet. Sed absq; aliorum detrimento. Nam aliorum spoliis nostras opes, & facultates augere, naturæ lex prorsus non patitur. Ac nisi id fiat, nulla prorsus societas inter homines, neque constitui, neq; retineri potest. Itaq; & leges civiles coërcent eos morte, exilio vinculis, damno & aliis pœnis qui nocent civitati.

Ja er soll suchen. Doch ohne anderer leute schaden. Dann das wir andern leuten nemen / vñ unser gut damit mehren solches / leydet gar nicht das gesetz der natur / vnnd wo das nicht geschicht / so kan kein gemeinschafft vnter den menschen angerichtet noch erhalten werden. Derhalben auch die gesetze in allen Regimenten straffen die jenigen / welche der gemeine schaden / etliche mit tod / etliche mit verjagen / etliche mit gefengnis vnnd anderen straffen.

A niegodziż się też swoich własnych pożytkow szukáć?

I owszem godzi się szukáć / Ale to ma być bez uszkodzenia innych ludzi. Bo złupiestwá y krzywą-

dy drugich / z dobywáć się ná máiętność y dobre mienie / zgołá tego y sámo przyrodzone práwo nie dozwala / ktore iesli gwałcić / y wolą swoię przewodzić będziemy/ tedyć zgołá żadna spolność miedzy ludźmi cáła nie będzie mogłá być státecznie stánowiona y záchowána. Przeto gwałtownıki táḱie práwá pospolite káżą ná gárle/ wywołánym z Ziemie/ więzieniem/ kárą pienięzną/ y inszymi kaźniámi.

Dic ergo Regulam de ordine omnium actionum?

IN omni actione, prima deliberatio esse debet, utrum id quod agimus honestum ac Deo gratum sit, nec adjunctam habeat turpitudinem. Hoc si constat, omnino id est facieudum, sive id utile sive inutile esse videatur: Sin aliter nequaquam est faciendum, etiamsi vehe-

So sage her eine Regel/ vñ gib einen vnterricht/ was fur ein ordnungs-mann in allem thun halten soll?

Ja allem thun / soll man zum ersten bedencken / ob das jenige / welches wir für haben ein erliches vnd Gott wolgefelliges werck sey / wo nu solches gewiß ist / so soll mans ohne alles weyteres bedencken thun/gott gebe es scheine nutzlich oder schedlich zu sein / wo menter

menter profuturum esse videatur. | nicht / so soll man es nicht thun / wen es gleich scheinet / das es grossen nutz bringen möchte.

Daysze tedy Náuke / jáko śię przystoynie záchowáć w biegu spraw wszystkich ludzkiego żywotá :

We wszystkich spráwách nászych / przedniey-sza tę rádę mamy mieć przed sobą / jesli násze przedśięwźięćie poczćiwe jest / y Bogu miełe: W tym kiedy śię ugruntujemy y upewnimy / zgołá to konáć możemy / áczby to użyteczne / álbo też nieużyteczne być nam śię widźiáło. (á sromoty jákiey y lekkośći w tym nie mász) Jesliby też cnoćie y poczćiwość przedśięwźięćie twoje przećiwiło śię / tedy záprawdę nie godźi śię nic czynić áczby śię też widźiáło nam bárzo pożyteczne być.

Quamobrem?	Warumb?
QUia hunc ordinem actionum Deus in natura instituit, ut honesta quæ essent, ea prima essent, ac sola	Denn Gott hat diese ordnung in der Natur gestifftet: Das ehrliche wercke den vorzug sollen haben / vnd

veras

veras firmasque parerent utilitates. Quam obrem, si omnes tum Deos tum homines celare possimus, tamen nihil avarè, nihil injustè, nihil libidinose, nihil incontinenter est faciendum.

das darauß allein ein rechtschaffener nutz folgen soll: Derhalben wenn wir gleich kundten vor Gott vnd den menschē verborgē bleyben/als das vnser thun nicht möchte offenbar werden / Doch sollen wir nichts beginen auß geitz / auß vnrecht / auß vnzucht / auß einem vnmeßigem vornemen.

A czemuż pożytku nád wßystko pilowáć nie mamy?

Dla tego/ że Bog ten porządek w przyrodzeniu ludzkim stánowiel y mieć chce/ áby to co jest poczciwego y cnoćie przystoi/ to też nád wßystko przodek miáło / y ono prawdźiwe y gruntowne nam pożytki przynośiło. Przeto też choćbyśmy wßystkiego przed Bogiem y ludźmi zátáić mogli/ przećie nie mamy nic czynić łákomie / nic niespráwiedliwie / nic wßetecznie/ nic niepowśćiągliwie.

Quare sola honesta sunt utilia?

QUIA Deus favet honestati & promittit se esse benefacturum illis, qui honestè vivunt. Hæ autem solæ utilitates sunt veræ ac firmæ, quas Deus largitur, etiamsi hoc tardiùs faciat. Turpitudinem verò odit, eique malè dicit. Quanquam ergo videtur esse utile, tamen reuera non est, cùm in utilitatibus turpiter quæsitis multum sit detrimenti, nihil emolumenti.

Warumb ist alein das was auß Tugendt geschicht Nutzlich vnd zutreglich?

Denn Gott ist der Tugend vnd Ehrbarkeit hold/ vnnd verheist guts zu thun den frommen/ die da sich eines ehrbaren wandels vnd lebens bevleßigen. Vnd aber auch dieselben nutzbarkeitē allein war vnd standhafftig sein/ welche von Gott herkommen/ obgleich solches etwas langsamer geschicht. Imgegentheil so hasset vnd verfluchtet Gott der Herr alles Ehr vnd Gottloses wesen. Derhalben ob es schon scheinet nutzlich zu sein/ so ist es doch in der warheit nicht/ Dieweil der nutz / so schendlicher weise gesucht wird/ weit mehr schadet/ vnd gantz vnd gar keine rechte ergetzung bringet.

A czemuż to sámo tylko / co poczciwe / to też y pożyteczne jest?

Przeto

Przeto yż Pan Bog poczćiwemu żyćiu jest przychylny / y obiecuje z tymi być y onym błogosłáwić / ktorzy żyją poczćiwie.

A też te tylko pożytki są prawdźiwe y trwáłe / ktore nam sam Bog dáje / ácz śie to cżesto stawa poźniey (zá jego przeyrzenim) / A wystepki záś y grzechy ma w nienawiśći / y onym złorzeczy. Pożytki ácz śie nam zdádzą być dobre / mylą nas / Gdyż w użytkách niecnotliwie szukánych wielkie bywáją upadki / y z nich poćiecha ginie.

CONCLUSIO HUJUS OPERIS.

Quis est usus hujus doctrinæ?

UT Doctrinam de Officiis, in omnibus consiliis, & actionibus, habeamus pro Regula, ad quam omnia referamus. Quantum enim cum hac Regula convenit, tantum est laudan-

Worzu dienet diese lehr?

Das wir die treffliche lehre von gebürlichen wercken / in unsern allen Rathschläg[en] / für eine richtschnur h[al]ten / darnach wir uns richten / denn so viel sich mit dieser Regel reymet / so viel ist lo-

dum.

…um, neque præterea quicquam, etiamsi videatur esse utile, cum non sit. Nam sola Honestas est causa verarum utilitatum, nec ullo modo turpia possunt esse utilia. Hoc testatur recta ratio, seu jus naturæ. Hoc idem præcepta omnium sapientum confirmant, hoc probat experientia, hoc omnium Imperiorum incrementa, & decrementa; hoc deniq; demonstrat verbum Dei, quo nihil est verius.

bens wert / vnnd sonst nichts / wen es gleich vor vnsern augen gut scheinet / so ist es doch nicht gut. Denn allein die Ehrbarkeit vnd zucht ist ein vrsach alles des / das da warhafftig nützlich ist / vnd kan die vntugendt gar löblichen nutz nicht schaffen / das zeiget die vernunfft an / vnnd das gesetz der natur / Eben das bestetigen aller gelehrten bücher / darzu die erfahrung / vnnd aller KönigReich zu vnnd abnemen / Endlich das beweiset Gottes wort / darinn die rechte warheit begrieffen ist.

Coż zá pożytek nam tá náuká przynieśie ?

Abyśmy te známienite náuky o powinnośćiách wßech stanow / we wßystkich náßych spráwách y zábáwách mieli / jáko pewny Cel y

zwierźćiádło / dokądbychmy wßystkie sp
náße słosowáli. Bowiem cokolwiek zgadz
będźie z tą Náuką / to też swoie mieć będź
chwałę / á nádto nic inßego / áczby nam
kázował śię kßtałt jáki pożytku / ktory tyl
błudą iest/ Bowiem prawdźiwe użytki w
kie w sobie zámknęłá sámá poczćiwośćią á
wy nieprzystoyne y niecnotliwe nie mogą p
dáne być zá pożyteczne. Tego nas uczy s
zum y przyrodzone práwo. Toż y náuká
kich Mędrcow nam podáje/ y umocni
nas uczy sámo doświaczenie/ toż pokázu
lestw y Pánstw wßystkich śiely y ich up
ná koniec tego nas uczy słowo Boże/ n
ke prawdy doskonálßey nie mamy nikędi.

M T. CICERONIS OF
FICIORUM

F I N I S.

Sedenti in throno, & Agno benedicti
& honor, & gloria, & poteſtas
in ſæcula ſæculorum. Apo. 5.

A M E N.

Pag

PAGELLAS HUJUS OPERIS EXTREMAS DE PHILOSOphia, ac nominis ejus definitione, deq; Philosophiæ, Sapientiæq; discrimine hac CORONIDE DONAMUS duplici.

I.

PHILOSOPHIA res quædam est multò omnium præclarissima. Cujus si dignitatem quærimus, sola Philosophia est, quæ rationem, ac disciplinam rectè vivendi continet: Sin nominis definitionem, Philosophia, sapientiæ studium appellata est. Hinc Cicero: Et cum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinent, ratio, & disciplina studio sapientiæ, quæ Philosophia dicitur, contineretur: Hoc mihi latinis literis illustrandum putavi: Et quod omnium artium, quæ benè vi-

Philosophię dignitas.

Unde dicta.

Differt à Sapientia.

vendi viam spectant, dic
continere rationem, ad rem
tinet Philosophiæ: Quod v
studium Sapientiæ interpre
tur ad nominis definitione
significationemq; refertur.

Quo circa & Lactantiu
in tertio Sacrarum instit. libro
his verbis usus est: Philosophi
est, ut nomen indicat, ipsiqu
definiunt, studium Sapientiæ.

Distinguunt & Græci.

Græci quoq; nonnunquam
ita definiunt, ut Damascenus o-
stendit, φιλοσοφία ἐςὶ φιλία σοφίας
Quid est φιλία, nisi amor? quic
deinde σοφία, nisi sapientia a-
pud Græcos? Seneca autem

Et Latini.

Stoicus acerrimus, Epist: ad Lu-
cil. Philosophia, inquit, sapien-
tiæ amor est, & affectio. Ne
philosophia: & sophia sun
idem, quod quidam falsò arbi-
trantur: non est enim philoso-
phia sapientia, sed potiùs stu-
dium

ſapientiæ. Atque idcirco
Seneca ait: Aliquid inter
ntiam, & Philoſophiam
eſt, neque fieri poteſt, ut
ſit, quod affectatur &
quod affectat. Quomodo multùm inter avaritiam & pecuniam intereſt, cum illa cupiat, hæc concupiſcatur: Sic inter philoſophiam & ſapientiam: Hæc enim illius effectus, atque præmium eſt: illa venit, ad hanc itur. Lactantius quoq; eandem confirmat ſententiam: Si ergo philoſophia ſapientiam quærit, nec ipſa ſapientia eſt: quia neceſſe eſt, aliud eſſe, quod quærit, aliud quod quæritur.

Cic. I. de Legib.

Mater omnium bonarum artium Sapientia eſt, à cujus amore verbo græco Philoſophia nomen invenit.

PHILOSOPHANDI MOREM QUOMODO EXERCEBANT GRÆCI: ET QUOD Romani ac Cicero eundem per diversam differendi consuetudinem secutus est.

II.

GRÆci ut erant quondam disciplinarum omnium ferè Principes: ita & docendi munus, quasi quodam suo jure sibi vendicabant. Quod Lælius apud Marcum Tullium in Dialogis de amiticia etiam ostendit: qui cum disputationem de amiticia ipsi recusaret: Doctorum inquit, est ista consuetudo, eaq; Græcorum, ut his proponatur de quo disputent. Sed ea disputandi, docendiq; consvetudo, ad Romanos etiam translata est: præsertim Cicerone Auctore, qui de seipso in Tusculanis quæstionibus in hunc modum ait. In quam exercitationem (erat enim ipsi de Philosophia mentio) ita nos studiosè operam dedimus: ut jam etiam scholas Græcorum more habere auderemus. Quemadmodum verò Græci, aut ambulantes, aut sedentes, de magnis quæstionibus differebant, pro Philosophorum disciplinarumq; varietate: idem & Cicero Græcos imitatus facere solitus est: quod ipse etiam ostendit, qui in Tusculanis disputationibus hæc dicit. Ponere

jubebam de quo quis audire vellet: ad id aut
s aut ambulans disputabam. Atqui ambulan-
isputare potissimùm Peripatetici consueverunt,
ob eamipsam causam id nominis sortiti sunt. Fe-
namque Aristotelem in Lyceo Philosophari cum
pulis solitum inambulando, quod Græcis est πε-
ιἶεῖν, unde & Peripatetici acceperunt nomen. Alii
en Peripateticum Aristotelem idcirco cognomi-
um volunt, quòd inambulante Alexandro pro-
adversam valetudinem Aristoteles quoq; ipse
or una cum eo ambulare cogeretur. Id enim est
ιπατεῖν apud Græcos.

ocrates autem sæpè cum discipulis suis multa disse-
s sub Platano atq; in molli considebat herba. Hinc
t illa in Phædro Platonis: Perge igitur, & simul cō-
ce, ubi sedeamus, ita Socrates Phædrum alloque-
tur. Simul ille. Vides, inquit, illam altissimam
atanum, ibi & umbræ, & ventus modicus, & her-
, ubicunque recumbere velimus. Quodipsum &
uintus Mutius Scævola imitari L. Crassum vo-
it apud M. Tullium in libro de Oratore: ut qui
lerant, & abiicerent se in herbam, & sub Plata-
o considerent. Carneades quoq; Academicus sedens
isputasse deprehenditur in Exedra illa, quam in 5.
bro de Finibus bonorum & malorum his verbis Ci-
ero commemorat. Etsi multa in omni parte A-
henarum sunt in ipsis locis indicia summorum vi-
rorum, tamen sic illa moveor Exedra, modò enim fuit
Carnea-

Carneades, quem videre videor: Est enim nota imago, à sedeq; ipsa tanti ingenii magnitudine orbata, desiderari illam vocem puto. Quapropter constat eruditos veteres plerunq; aut sedentes aut ambulantes disputare & suam Philosophiam exercere eo modo solitos, quem disputandi morem & Cicero in suis secutus est Dialogis.

FINIS.

